

2024
1(15)

IQTISODIYOT VA TURIZM
xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali

ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ
международный научно-
инновационный журнал

ECONOMICS AND TOURISM
international scientific and
innovative journal

ISSN 2181-2551
E-ISSN 2181-2561

ISSN 2181-2551
E-ISSN 2181-256X

"IQTISODIYOT VA TURIZM"
xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali

«ЭКОНОМИКА И ТУРИЗМ»
международный научно- инновационной журнал

"ECONOMICS AND TOURISM"
international scientific and innovative journal

№1(15) 2024

O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022 yil 30 apreldagi 315/5-son qarori bilan iqtisodiyot fanlari buyicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal haqida

"Iqtisodiyot va turizm" xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali

"Iqtisodiyot va turizm" xalqaro ilmiy-innovatsion jurnaliga taqdim etilgan ilmiy maqolalarga qo'yiladigan asosiy talablar falsafa doktori (PhD), fan doktori (DSc) dissertatsiyalarining asosiy ilmiy natijalarini xalqaro standartlar va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida "Oliy attestatsiya komissiyasi to'g'risidagi Nizom" talablari, shu jumladan elektron ilmiy-texnik jurnallarga qo'yiladigan talablar tizimi hisoblanadi.

«Экономика и туризм» международный научно- инновационной журнал

Основные требования к научным статьям, представляемым в международном научно-инновационном журнале «Экономика и туризм» являются научные труды, рекомендованные для публикации основных научных результатов докторских (PhD), (DSc) диссертаций в соответствии с международными стандартами и «Положением о Высшей аттестационной комиссии» при Кабинете Министров Республики Узбекистан, в частности требования к электронным научно-техническим журналам.

About the magazine

"Economics and Tourism" international scientific and innovative journal

The main requirements for scientific articles submitted to the international scientific and innovative journal "Economics and Tourism" are scientific publications recommended for the publication of the main scientific results of doctoral (PhD), (DSc) dissertations in accordance with international standards and the "Regulation on the Higher Attestation Commission" Under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including from templates in the system of requirements for electronic scientific and technical journals.

EDITORIAL BOARD

Chairman of the Editorial Board

Navruz-Zoda Bakhtiyor Negmatovich

Bukhara State University Professor Doctor of Economical sciences (DSc)

Vise-Chairman of the Editorial Board

Khamraev Khalim Razikovich

Bukhara State University Docent Doctor of economical sciences

Main editor

Khidirova Gavkhar Rustamovna

Bukhara State University Docent Doctor of philosophy (PhD) Economical sciences

Members of editorial board

Khamidov Obidjon Khafizovich

Bukhara State University Professor Doctor of Economical sciences (DSc)

Akhmedov Tursun Mukhitovich

Institute of forecasting and macroeconomic researcher (IFMR) Deputy director professor,

Doctor of Economic Sciences (DSc)

Maydyrova Aigul Bulatovna

Doctor of Economics, Professor. Head Department of "Economics and Entrepreneurship" of the Faculty of Economics of the Eurasian National University L.N. Gumilyov

Ivlieva (Shaposhnikova) | Olga Vasilevna

Doctor of Geography, Professor of the Tourism Department of the Higher School of Business of the Southern Federal University

Mutaliev Lyailya Maratovna

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department "Tourism" of the Eurasian National University L.N. Gumilyov

Djavlonbek Kadirov

Place of work: Victoria University of Wellington PhD in Marketing

Yuldashev Shuxrat Ganievich

National university of Uzbekistan professor Doctor of economic science

Khazhimov Pazliddin Zukurovich

National university of Uzbekistan Docent Doctor of philosophy (PhD) of Economic sciences

Eshtayev Alisher Abduganiyevich

Doctor of Economic Sciences, Professor, Director of the Department for the Development of Education, Science and Research of the Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Uzbekistan

Navruz-zoda Zebiniso Bakhtiyorovna

Doctor of philosophy on economic sciences (PhD), Associate Professor Department of Economics of the Bukhara State University

Oripov Makhmud Ashurovich

Bukhara State University associate professor Department of "Agribusiness and Agro Logistics"

Abdullaev Ilyos Sultanovich

Urgench State University professor Doctor of economic sciences

Alimova Mashhura Toirxonovna

Samarkand Institute of Economics and Service Professor of the Department of Management
DSc in Economics

Juraev Abror Turobovich

Bukhara State University Vice-rector for International Cooperation Candidate of economic sciences

Ibragimov Nutfillo Salimovich

Bukhara State University Professor Doctor of Economical sciences (DSc)

Yavmutov Dilshod Shoyimardonkulovich

Bukhara State University Docent Doctor of philosophy (PhD) Economical sciences

Tadjieva Sayyorakhon Uralovna

Bukhara State University Head of the Department Candidate of economic sciences

Rustamov Farrukh Rustam ugli

Bukhara State Pedagogical Institute Docent Doctor of philosophy (PhD) Sociological sciences

Tukhsanov Kudratillo Nozimovich

Tashkent State University of Economics Professor Doctor of Economical sciences (DSc)

Hudayberganov Dilshod Tuxtabaevich

Urgench State University of Economics Professor, Doctor of Economical sciences (DSc), associate professor

Responsible editor: Gavhar Xidirova

Web-administrator: Erkin Farmonov

MUNDARIJA

Xamroyev Xalim Rozikovich. Turizm pedagogikasining fan sifatida o‘ziga xos jihatlari.....	5
D.Sh.Yavmutov. Sanoatni yashil iqtisodiyot asosida barqaror rivojlantirish yo‘llari	21
Бердиева Дилфуза Ахатовна. Бошқарув сервис компаниялари ўртасида ишончлилиқ рейтингини ташкил этишининг долзарб масалалари	29
Shadiyeva Gulnora Mardiyevna. Matters concerning the enhancement of entrepreneurship in the progression of the country's economy	37
Мардонов Баходир Бахронович. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришининг бозор механизмларини такомиллаштириш	44
Ашурова Нозиля Мурадovна. Совершенствование механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях	53
Igamova Shaxinya Zikrilloyevna. Innovatika nuqtai-nazaridan qurilish materiallari ishlab chiqarishning tashkiliy-iqtisodiy o‘ziga xosliklarini baholash.....	61
Fazilat Sapayeva. Mehnat resurslari bandligini ta‘minlashda xizmat ko‘rsatish sohalarining o‘rni	71
Bibutova Shakhlo Sadullayevna, Бибутова Шахло Саъдуллаевна. Основные направления совершенствования системы управления химической отрасли в Республике Узбекистан	78
Xaydarova Maxasti Maxmudovna. Raqamli iqtisodiyotning mohiyati va uning buxgalteriya hisobi tizimiga ta‘siri.....	86
G‘aniyeva Dilnoza Baxriddin qizi. Tashkilotlarda xodimlarni o‘qitish va rivojlantirish dasturlarining xodimlar samaradorligiga ta‘siri	95
Kuldashev Sherzod Alimardonovich. Ta‘lim xizmatlari bozorida oliy ta‘lim muassasalari raqobat ustunligini ta‘minlash omillari va ko‘rsatkichlari	105

UDK: 338.486

Xamroyev Xalim Rozikovich

Bux.DU "Turizm va mehmonxona xo'jaligi"
kafedrası professori, i.f.n.

TURIZM PEDAGOGIKASINING FAN SIFATIDA O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya. Maqolada hozirgi iqtisodiyot uchun muhim sohalardan biri bo'lgan turizm ta'limning ayrim o'ziga xos jihatlari ko'rib chiqilgan, xorijiy mamlakatlarda turizm sohasidagi pedagogikani rivojlanish holati tahlil qilib chiqilgan hamda O'zbekistonda turizm pedagogikasini rivojlantirishni ayrim nazariy jihatlari keltirilgan.

Tayanch so'zlar va iboralar: Turizm pedagogikasi, aksiologik funksiya, didaktik (trening) funksiya, boshqaruv (amaliy) funksiya, rekreatsion funksiya, adaptiv funksiya, estetik funksiya, ijtimoiy makon, ta'lim aksiologiyasi, aksiologik makon, turistik ta'lim maqsadlari, turizm ta'limi tamoyillari, turizm ta'lim usullari, turizm ilmiy institutlari.

Abstract. In the article, some specific aspects of education in tourism, which is one of the important sectors for the current economy, are considered, the state of development of tourism pedagogy in foreign countries is analyzed, and some theoretical aspects of the development of tourism pedagogy in Uzbekistan are presented.

Key words and phrases: Tourism pedagogy, axiological function, didactic (training) function, management (practical) function, recreational function, adaptive function, aesthetic function, social space, educational axiology, axiological space, tourism educational goals, principles of tourism education, methods of education in tourism, scientific institutes of tourism.

Kirish.

Pedagogikaning obykti sifatida ta'lim insonning shaxsiy rivojlanishga yo'naltirilgan jarayonidir. Uni tashkil etilgan pedagogik jarayonda o'qitish, tarbiyalash, ta'lim berish uning predmeti hisoblanadi.

Yangi asrning globallashuv jarayoniga dunyo xalqlarining faol muloqoti, shu jumladan turizm ham yordam bermoqda. Zamonaviy dunyoda turizm faoliyatining rivojlanish ko'lamini, turizm pedagogikasining shaxsni tarbiyalash va turizm mutaxassislarini tayyorlashda amaliy faoliyat sohasi sifatida rivojlanishi va shakllanishini dolzarblashtiradi.

Har bir davlatning iqtisodiy va madaniy salohiyati bir jihatdan turizm industriyasining holatiga bog'liqdir. Davlat turistik ta'lim va pedagogik paradigmani rivojlantirishdan manfaatdor. Ta'limda hamda tarbiyada shaxsiy manfaatlar va jamiyat manfaatlariga yo'naltirilganlikni uzviy ravishda uyg'unlashtirish, yoshlarni individualizm va kollektivizmning haddan tashqari holatlaridan qochib, hayotiy to'g'ri maqsadlarni tanlashga yo'naltirish kerak. Turizm amaliyoti haqida turizm prakseologiyasi tushuncha bersa, turizm pedagogikasi esa turizm mutaxassislarini kasbiy tayyorlash muammolarini hal qiladi.

Tadqiqotning metodologik asosi.

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tizimli yondashuv, analiz va sintez, mantiqiy va solishtirma tahlil, ko'p omilli regressiya, induksiya va deduksiya, statistic tahlil taqqoslash usullaridan foydalanilgan. Bundan tashqari, mumtoz va zamonaviy olimlarning turizm pedagogikasiga taaluqli kontseptsiyalar va gipotezalar ko'rib chiqilgan.

Tadqiqotda jahonda turizm ta'limi sohasida faoliyat yuritayotgan tashkilotlarni taqqoslash, guruhlash va tanlanma kuzatuv usullari asosida mantiqiy fikrlash orqali xulosalar qilingan.

Mavzuga oid adabiyotlar taxlili.

Turizm pedagogikasi quyidagi olimlarning ilmiy asarlarida o'rganilgan: jumladan, xorij olimlari B.Mansfield, G.Sagach, V. Pazenok, N.Nichkalo, I.Zyazyun, V.Kremen, V.Fedorchenko va boshqalarning asarlarida turizmning pedagogik jihatlarini o'rganishda turizm pedagogikasi predmetini aniqlash zarurligi e'tirof etilgan [1, 2, 8, 9, 10, 12, 16, 27, 28, 29]. Turizm pedagogikasining tadqiqot predmeti, bir tomondan, ta'lim to'plangan qadriyatlarni uzatishning samarali vositasi sifatida, shuningdek, turizm bilan shug'ullanish jarayonida shaxs xususiyatlarini maqsadli o'zgartirish, madaniy va tabiiy meros haqidagi tushunchalarni kengaytirishdan iborat. Ikkinchi tomondan, turizm ta'limining pedagogik tizimi kasbiy bilimlarni yangi avlodlarga etkazish vositasi sifatida, turizm faoliyati jarayonida ko'nikmalarni shakllantirishdir [4, 6, 7].

Rus olimlardan V. Kvartalnov, B.Gershunskiy, S. Batishchev, V. Bepalko, A. Ostapts-Sveshnikov, V. Kraevskiy. V. Suxomlinskiy va boshqalarning asarlarida turizm pedagogikasining turli aspektlari yoritilgan. XX asrning 60-80-yillarida sovet pedagogikasi yoshlar, shuningdek, professional turistik dunyo o'rtasidagi kognitiv va tarbiyaviy ommaviy muloqot shakllarining ijtimoiy foydali ahamiyati muammosini faol ravishda o'rganib chiqdi. Yu.Babanskiy, V.Zagvyazinskiylarning asarlari o'quv jarayonini tashkil etish metodikasi va didaktikasi masalalariga bag'ishlangan; umumiy va kasbiy pedagogika bo'yicha - S. Batishchev, V. Bepalko, A. Ostapts-Sveshnikov, V. Kraevskiy. V. Suxomlinskiy va A. Georgievskayaning nashrlari umumiy va amaliy pedagogika sohasidagi tadqiqot faoliyati uchun uslubiy qo'llanma bo'ldi. V. Avanesov, V. Ageevts va V. Goncharov, I. Golovin va E. Nikitina, A. Derkach va A. Isaev, V. Joldak va boshqalarning pedagogika va psixologiya, iqtisod va sotsiologiya o'rtasidagi bog'liqlik haqidagi tadqiqotlari olib borildi. Turizmologiyaning nazariy asoslari N. Ananiev, P. Zachinyaev va N. Falkovich, V. Preobrajenskiy, L. Xodorkov, A. Abukova, Yu. Sokolov, P. Oltaks, V. Kotlyarov, N. Nichkalo, I. Zorin, I. Zyazyun, V. Kvartalnov, A. Terexovalar tomonidan ishlab chiqilgan [20, 21, 22, 36, 37, 38, 39].

Ukraina olimlari N.Nichkalo, I.Zyazyun, V.Kremen [17, 32], V.Fedorchenkolarning asarlarida turizmning pedagogik jihatlarini o'rganishda turizm pedagogikasi predmetini aniqlash zarurligi e'tirof etilgan. Uning tadqiqot predmeti, bir tomondan, ta'lim to'plangan qadriyatlarni uzatishning samarali vositasi sifatida, shuningdek, turizm bilan shug'ullanish jarayonida shaxs xususiyatlarini maqsadli o'zgartirish, madaniy va tabiiy meros haqidagi tushunchalarni kengaytirishdan iborat. Ikkinchi tomondan, turizm ta'limining pedagogik tizimi kasbiy bilimlarni yangi avlodlarga etkazish vositasi sifatida, turizm faoliyati jarayonida ko'nikmalarni shakllantirishdir. Ukrain olimasi L.G. Lukyanova ham turizm pedagogikasini rivojlantirishga katta hissa qo'shgan [18,19,20]. V. Pazenko boshchiligidagi Kiyev turizm, iqtisodiyot va huquq universitetining tajriba jamoasi Milliy akademianing Falsafa instituti olimlari bilan birgalikda va akademik ilmiy muassasalar bilan birgalikda turizm falsafasi kabi innovatsion umumiy uslubiy akademik fanlarni ishlab chiqdilar [36, 37], jumladan, turizm pedagogikasi [5, 11, 15, 23, 32, 33, 34] ni o'rganishdi.

Tahlil va natijalar.

Agar tarixga murojaat qilsak, asrlar davomida ta'limning shaxsiga yo'naltirilgan qadriyatlari pedagogik faoliyatning gipertrofiyalangan kollektivistik konsepsiyalariga bo'ysunar edi. Ayniqsa totalitar jamiyatni boshidan kechirgan biz kabi yurtlarda bu yaqqolroq ko'rinadi. Shuni inobatga olgan holda turizm pedagogikasining ham strategik, ham taktik darajada rivojlanishi davlat, jamoat va ularning tarkibiy qismlarining birligida, ularning tizimli, integratsiyali tarzda amalga oshirishi kerak.

Hatto Arastu ham ta'lim-tarbiya davlatning muhim vazifasi bo'lib, u insonda zarur fazilatlarini shakllantirish bilan shug'ullanishi kerak, deb hisoblagan. Arastu ko'rsatgan tarbiya omillari pedagogikaning shaxsni to'g'ri shakllantirish haqidagi birinchi ilmiy ta'rif sifatida ilmiy ta'limotga asos bo'ldi. Qadimgi yunon faylasufi Suqrot inson shaxsini gumanistik pedagogikaning falsafiy asosi deb hisoblagan. Aflotun ta'kidlaganidek, davlatning o'zini-o'zi saqlab qolishining asosiy sharti fuqarolarni solihlik ruhida tarbiyalashdir. Inson esa o'rganish, ya'ni haqiqatni

etkazish bilan emas, balki uning ma'nosini mustaqil izlash bilan tarbiyalanishi kerak. Insonning eng qimmatli jihati bu haqiqatni (axloqni) ko'ra bilish va o'zini munosib tutish qobiliyatidir, deb hisoblagan.

Keyingi davrlarning olimlari inson tarbiyasi qonuniyatlarini shakllantirdilar, samarali pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqdilar va amaliyotga tadbiiq etdilar. Pedagogikaning fan sifatida shakllanish tarixi shuni ko'rsatadiki, uning paydo bo'lishi va rivojlanishi jamiyatning yangi avlodlarni hayotga tayyorgarlik ko'rishdagi obyektiv ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlari bilan belgilanadi [21, 22, 24, 25, 26].

Ta'lim pedagogika nazariyasida ikki jihatdan o'rganiladi:

a) Jamiyatning funksiyasi sifatida to'plangan qadriyatlarni yangi avlodlarga o'tkazish: bilim, axloq, ish tajribasi, mulkchilik tajribasi va milliy boyligni ko'paytirish ham uyushgan shaklda (ta'lim tizimida), ham o'tgan avlodlar tajribasini o'rganish orqali hamda atrof-muhitga oqilona ta'sir qilishni;

b) Shaxs rivojlanishini boshqarish sifatida.

Umumiy tarzda pedagogika fan sifatida shuni e'tirof etadiki, tarbiya asosan odamlarning dunyoqarashini, odob-axloqini rivojlantirish, shaxs xususiyatlari va insoniy xatti-harakatlarini shakllantirish maqsadida shaxslararo muloqot orqali amalga oshiriladi, o'rganish esa turli mavzudagi nazariy va amaliy faoliyat turlari orqali amalga oshiriladi hamda u intellektual va aqliy faoliyatga yo'naltirilgandir.

Turizm pedagogikasining o'ziga xos jihatlardan biri shuki, uning predmetini dual tarzda shakllantirish mumkin: "Turizm sohasida mutaxassisni tarbiyalash, tayyorlash va rivojlantirish nazariyasi va amaliyoti" va "Turizm ta'lim va rivojlanish nazariyasi va amaliyotining xususiyatlari". Demak, turizm pedagogikasi ham turistga nisbatan tarbiyaviy, ham turizm mutaxassisiga nisbatan tarbiyaviy ahamiyatga ega.

Inson turizm orqali jamiyatni, tabiatni, madaniyatni, o'zi kabi insonlar bilan muloqotni hamda o'zini o'zi anglaydi. Turizm hayotga ongli va mas'uliyatli munosabatda bo'lishni o'rgatadi, o'zining biologik, psixologik salohiyatini ro'yobga chiqarish, o'z shaxsini rivojlantirish imkonini beradi.

Shunday qilib, turizm pedagogikasi turizm vositasida ta'lim va tarbiya berish va turizm faoliyatini rivojlantirish qonuniyatlari haqidagi fandır. Turizm orqali shaxsni rivojlantirish muammosi an'anaviy pedagogika fanining diqqat - e'tibori mavzusi emas edi. Unda turizmning tarbiyaviy va sog'lomlashtirish funksiyalari, uning shaxsni rivojlantirish uchun rekreatsion, moslashuv va aksiologik imkoniyatlari, shaxsning subyektiv faoliyati e'tibordan chetda qolgan edi.

Shaxs rivojlanishining asosiy omillari ichida rivojlanib boradigan, yoshga qarab o'zgarib turadigan, yangi sifat xususiyatlariga ega bo'lgan va shaxsiy o'sishda muhim rol o'ynaydigan ijodiy turizm faoliyati alohida kasb etadi. Shaxsning shakllanishi uchun ijtimoiy tizimlarning, jumladan, turizmning ta'siri masalalari muhim ahamiyatga ega. Bunday sharoitda turizm pedagogikasi kategoriyalari alohida ahamiyatga ega.

Turizm pedagogikasini o'rganuvchilar quyidagi **asosiy kategoriyalarni** egallashlari kerak:

1. **Ta'lim.** Bu kategoriya fanni uslubiy asoslarni ishlab chiqishda etakchilik qiladi, turizm faoliyatining mazmunini ochib beradi, turizm uchun mutaxassislarni kasbiy tayyorlash, nazariyotchilar va amaliyotchilar e'tiborini turizmning ta'lim modellariga jalb qiladi. "Ta'lim" tushunchasi turli obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq bo'lgan ko'p omilli jarayonni anglatadi. Agar obyektiv omillar sifatida mamlakatning ijtimoiy-tarixiy xususiyatlari, madaniy an'analari, ta'lim tizimi bo'lsa, ta'lim jarayoni tashkilotchilarining subyektiv shaxsiy fazilatlarini, ularning pedagogik mahorat darajasi, psixologik xususiyatlar va ta'lim jarayoni ishtirokchilarining qadriyat yo'nalishlaridir.

2. **Borliq.** U turizm tadqiqotchilarini shaxsning jismoniy, aqliy va ijtimoiy fazilatlar tashuvchisi sifatida mavjudligining obyektiv haqiqati, xarakteri, o'ziga xosligi, boyligi, mahsuldorligi va konstruktivligiga e'tibor qaratadi, ya'ni "borliq, dunyo – "boshqasida" muammosini o'rganishga urg'u beradi". Ushbu toifa kontekstida turizm tushunchalari, turlari va

shakllari alohida ahamiyatga ega bo'lib, "turizmda bo'lish" ning turli xil xususiyatlarni to'ldirish darajasi va murakkabligini tasdiqlaydi.

3. **Ong.** U turizmda shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega: voqelikning manfaatdor rivojlanishi, boshqa dunyoga, odamlarga, o'z shaxsiga ongli munosabatni shakllantirish qobiliyatidir.

4. **Faoliyatlar.** Insonning chet el madaniyati bilan o'zaro munosabatda bo'lishni, unga maqsadli ta'sir ko'rsatishni, insonning ehtiyojlarini qondirish qobiliyatini dolzarblashtiradi. Turizm pedagogikasi kontekstida shaxsning madaniy va ijodiy faoliyati muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy turizmning turli dasturlarini ishlab chiqishda tadqiqotchilarga yo'l-yo'riq ko'rsatadi, turli yoshdagi guruhlarining ustuvorliklarini bilishga ko'maklashadi.

5. **Qiymat.** Ushbu kategoriya turizm pedagogikasining nazariy va amaliy asoslarini ishlab chiqishda etakchi o'rinlardan birini egallaydi, chunki turizm shaxsni rivojlantirishning axloqiy va qadriyat jihatlari turizmning global axloq kodeksi, xalqaro qonunlar va aktlar tomonidan tan olingan. Demak, nazariyotchilar va amaliyotchilar afzalliklarni tanlashda qadriyat yo'nalishlari, turistning "tabiat – madaniyat – boshqa shaxs" tizimiga qulay va noqulay munosabatlari muammosiga ko'proq e'tibor qaratishlari kerak.

6. **Maqsad va natija.** Ushbu kategoriya turizm pedagogikasi kontekstida turizm tashkilotchilari nimaga intilayotganini, ular yakuniy natijani baholash mezonini deb biladigan narsalar bilan uyg'unlashtirish zarurligini bildiradi. Maqsad - tabiatga, madaniyatga, odamlarga nisbatan mas'uliyat bilan munosabatda bo'lishga, xorijiy madaniyatda axloqiy jihatdan faollikni ko'rsatishga qodir bo'lgan shaxsni shakllashtirishda ekanligidir. Natijada shaxsning rivojlanishi, dunyoga bo'lgan qadriyat munosabatlari tizimi takomillashidan iborat.

Boshqa fanlarda bo'lgani kabi turizm pedagogikasining uslubiy asoslarini ishlab chiqishda asosiy unsurlar: maqsadlar, vazifalar, funksiyalar va asosiy kategoriyalar bilan asoslash kerak. Turizm ta'limi va o'qitishning uslubiy asoslarini o'rganish quyidagi yo'nalishlarni nazariy asoslash va amaliy amalga oshirishni nazarda tutadi:

- Pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish;
- O'qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish;
- Turizm uchun kadrlar tayyorlashda yuqori malakali mutaxassislarining ishtiroki;
- Turizm ta'limi mazmunini rivojlantirish va takomillashtirish;
- Sohada kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy ta'minlash.

Turizm pedagogikasi oldida turgan tashqi (ekzogen) vazifalar majmuasi, birinchi navbatda uning funksiyalari bilan belgilanadi. Aynan ular ijtimoiy tizimni va turizmning jamiyatdagi o'rnini shakllantiradilar. Turizm pedagogikasining esa quyidagi **asosiy funksiyalari** ajratiladi:

- Aksiologik (metafunksiya);
- Ijtimoiy va dam olish;
- Didaktik (trening);
- Boshqaruv (amaliy) [13,14].

Turizm pedagogikasining eng muhim, ustuvorlik funksiyasi - **aksiologik funksiyasi** (metafunksiyasi) sanaladi, u turizmning qadriyatlar zanjiridagi o'rnini aniqlash imkonini beradi. Turizmning ko'plab aksiologik talqinlari mavjud. Ularning aksariyati pedagogik chegaralardan tashqariga chiqib, keng ijtimoiy-madaniy ma'noga ega: turizm tinchlik elchisi (BJTT); turizm - dunyoning atributi (V. Kvartalnov); turizm - tinchlik va mintaqaviy rivojlanish maqsadlari uchun (YUNESKO) va boshqalar.

Ushbu fanning maqsadli modeli uchta komponentni aks ettiradi: **shaxs** - aksiologik makonning pedagogik va turizm vektorlarining **maqsadi** - shaxsning maksimal mumkin bo'lgan rivojlanishiga erishish **shartlari** va **vositalari**.

Pedagogikadagi mutaxassislar o'rtasidagi bog'liqlik, yaratilgan, yoki obyektiv ravishda mavjud sharoitlar va erishilgan natijalar sifatida talqin qilinadi. Natijalar esa ta'lim, tarbiya, o'ziga xos parametrlarda shaxsiy rivojlanishdir. Pedagogika fani ushbu aloqalarni **baholashning asosiy mezonlarini** ko'rib chiqadi:

- 1) Xolislik - har qanday sharoitdan mustaqillik;

- 2) Yaxlitlik - birgalikda kerakli natijalarni ta'minlaydigan omillarning majburiy to'plami;
- 3) Umumiylik - har qanday tajribadan foydalanish va takrorlash imkoniyati;
- 4) Takrorlanuvchanlik - o'xshash vaziyatlarda rivojlanish qobiliyati.

Axloqiy me'yorlar va qadriyatlarining turizm bilan o'zaro bog'liqligi muammosi bugungi kunda globallashuv sharoitida ayniqsa dolzarbdir.

Turizm axloqiy-qiyamatli yo'nalishlar va ularni birlashtirish shakllarini izlash o'rnatilgan axloqiy tizimlarning yo'q qilinishi bilan bog'liq. Bu izlanishlar nafaqat ta'limning umumiy aksiologiyasiga, balki muayyan faoliyatning aksiologik jihatlariga, xususan, turizm ta'limiga ham qiziqishni oshiradi. Aksiologik va axloqiy muammolar ta'lim uchun mutlaqo yangi hodisa emas, lekin ular birinchi navbatda, zamonaviy ta'lim nazariyasi va amaliyotiga xos bo'lgan o'ziga xos xususiyatni ifodalaydi, bunda qiymat mulohazalari to'g'risidagi bahslar ancha keskinlashdi.

Yana shuni ta'kidlash joizki, turistik ta'lim ikki tomonlama vazifani bajaradi: u turistni har tomonlama ajratib oladi va begona madaniy hayot sharoitida shaxsning tolerant tafakkurini shakllantiradi. Uning nazariy mulohaza yuritishni talab qiladigan muammolaridan biri turizm bilan birgalikda axloqiy me'yorlarni shakllantirishdir. Ba'zida axloqiy tizimlar vayron bo'ladi, shuning uchun muayyan faoliyatda, xususan, turizm ta'limida yangi aksiologik o'lchovlarni ishlab chiqish kerak.

Jamiyat taraqqiyotining turli bosqichlarida doimiy ravishda hayot, sog'liq, ta'lim, go'zallik, sevgi, ijod kabi qadriyatlar mavjud bo'lgan. Ular insonparvarlik tamoyilini o'z ichiga oladi va shuning uchun jahon tarixi amaliyotida sinovdan o'tgan. Biroq, pedagogik qadriyatlar o'z-o'zidan tasdiqlanmaydi, balki jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy munosabatlarga bog'liq. Binobarin, turizm pedagogikasining ajralmas funksiyalari ijtimoiy-siyosiy funksiyadir. Ular shaxsni ijtimoiy shakllantirish maqsadida maktab, oila, atrof-muhit, ish faoliyati, do'stona muhit, ijtimoiy institutlar va ommaviy axborot vositalari yordamida mustahkamlanishi mumkin.

Shu nuqtai nazardan, **ijtimoiy makon** shaxsni shakllantirish muhiti sifatida qaraladi. Ijtimoiy makonning uyushgan va spontan (tartibsiz, stixiyali) turlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Sotsiologlar ularning o'zaro bog'liqligi va muqobilligini ta'kidlaydilar: uyushgan ijtimoiy makon zonasi qanchalik tor bo'lsa, spontan ijtimoiy makon zonasi shunchalik keng bo'ladi.

Uyushtirilgan ijtimoiy makon shaxsning ijobiy dinamikasini rivojlantirishga, bo'sh vaqtdan unumli foydalanishga yordam beradi. U klublar, sport maktablari, stadionlar, badiiy havaskorlik faoliyati, ijod va madaniyat uylari, turistik muassasalar, sayohatlar va marshrutlar tomonidan shakllantiriladi, demak turistik makon uyushgan ijtimoiy makon strukturasi muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. O'z-o'zidan paydo bo'ladigan ijtimoiy makon - bu uyushmagan shaklda shaxsga ta'sir qiladigan, ba'zan unchalik ijobiy bo'lmagan muhitning bir qismi.

Turizm pedagogikasida dasdlabki kategoriyalardan - "estetik" kategoriyalar o'ta muhim bo'lib, ular obyektiv voqelik hodisalariga ham, san'at asarlariga ham mavjud, ular turizm faoliyati jarayonida ham bo'lishadi. Bunday **estetik kategoriyalar** qatoriga quyidagilarni sanash mumkin: **chiroyli, fojiali, kulgili, baland, past**. Ekskursiyalar davomida turizm pedagogikasida estetik kategoriyalar alohida ahamiyatga ega. Estetik tuyg'ular, ijodiy tabiat, sayyoh tasavvurining rivojlanishiga ta'sir qiladi, stereotipik fikrlashni engishga, dunyoni konstruktiv o'zgartirish imkoniyatlarini amalga oshirishga yordam beradi.

Turizm ijtimoiy makonni kengaytirishda, klublar, sport majmualari, san'at uylari, tabiiy va madaniy meros obyektlarini o'z ko'lamiga jalb qilishda multiplikativ rol o'ynaydi. Shuning uchun, **ijtimoiy multiplikativ funksiyani** rivojlantirish turizm pedagogikasining muhim vazifalaridan biridir.

Turizm pedagogikasining **rekreatsion funksiyasi** nafaqat sog'liqni tiklashga, balki insonning jismoniy, intellektual va hissiy kuchlarini rivojlantirishga yordam beradigan kuchli faoliyatni o'z ichiga oladi.

Mutaxassislar odamning tabiiy va ijtimoiy muhitdagi o'zgarishlarga moslashish darajasining pasayishini, ba'zi hollarda esa butunlay pasayib ketishini qayd etadilar. Bunday sharoitda turizmning adaptiv roli juda muhim bo'lib, u insonning jismoniy, psixologik va intellektual

moslashuvining samarali mexanizmlari va vositalarini taklif qiladi. Shuning uchun turizm pedagogikasi o'zining **adaptiv funksiyasini** rivojlantirishi kerak.

Jozibadorlik (jozibalilik, qiziquvchanlik) nafaqat odamni yangilashi, balki yangi sayohatlarga qiziqish uyg'otishi mumkin. Shu nuqta nazardan, pedagogikada turizm va ekskursiyaning imkoniyatlari cheksiz, va juda kam o'rganilgan.

Ushbu fanning **tarbiyaviy (didaktik) funksiyasi** bir qator muammolarni hal qilishni talab qiladi: bu fanni etarli miqdordagi raqobatbardosh turizm mutaxassislarini tayyorlash bo'yicha ijtimoiy-iqtisodiy buyurtmani bajarish uchun, kim, qanday, qayerda va qachon o'qitishi kerak. Didaktik vazifalar qatoriga professional turizm ta'limi bo'yicha mahalliy va xorijiy tajribani o'rganish, umumlashtirish va amaliyotga joriy etish kiradi.

Turizm pedagogikasining muhim yo'nalishi turizm ta'limi mazmunini rivojlantirishdir. Mavjud ta'lim paradigmalarida ta'lim mazmuni, odatda, o'quv materialini bilan belgilanadi. O'quv materialining hujjatli tashuvchilari o'quv rejasi, dasturlari, darsliklari, o'quv qo'llanmalari, turli ko'rgazmali qurollar, EHM dasturlarining mazmuni va tarkibiy qismlari, masofaviy (telekommunikatsiya) ta'lim turlaridir. Biroq, keying paytlarda B.Gershunskiy ta'kidlaganidek, asosan o'quvchilar ongini o'ziga tortadigan, aql-zakatni ilmiy faktlar, tushunchalar, kategoriyalar, qoidalar, tamoyillar, nazariyalar va qonunlar bilan to'ldirishga intiladigan sof o'quv konsepsiyasi ishlamay qoldi [21, 25, 26]. Uning o'rnini shaxsni chuqur tafakkurga tayyorlash, hayot mazmunini har tomonlama anglash, o'z-o'zini anglash yo'li bilan ochib beradigan tushuncha bilan almashtirilishi zarur bo'lib qoldi.

Ta'lim jarayonida turizm industriyasining rivojlanish tendensiyalari, faktlar dinamikasi va umuman ilmiy bilimlar, istiqbolli ilmiy va texnologik kashfiyotlar, ulardan hayotda foydalanish imkoniyatlarini hisobga olishi zarur. Aytilganlar kontekstida turizm ta'limi mazmunini modernizatsiya qilish, eng avvalo, bashoratli modellarga, ilmiy-texnikaviy prognozlarni didaktik talablar bilan uyg'unlashtirish imkonini beradigan ishonchli axborot ta'minotidan foydalanishga asoslangan bo'lishi kerak.

Turizm pedagogikasi fanining rivojlanishi pedagogika va turizmning nazariy asoslarini, shuningdek turizm ta'limi, uning imkoniyatlarini tushunishdagi chuqur, paradigma o'zgarishlari bilan bog'liq. Tahlil shuni ko'rsatadiki, **turizm pedagogikasini rivojlantirishning asosiy vektorlari** quyidagilardir:

- ✚ turizm pedagogikasining kategorik-konseptual apparatini shakllantirish;
- ✚ tizim sifatida turizm pedagogikasining tarkibiy unsurlarini nazariy va uslubiy jihatdan asoslash;
- ✚ uzluksiz turizm ta'limi konsepsiyasini ishlab chiqish;
- ✚ turizm ta'limi davlat standartlarining falsafiy-paradigmatik, mazmun-mantiqiy va resurs-texnologik komponentlarini ishlab chiqish;
- ✚ turizm bozorining mutaxassislariga bo'lgan ehtiyojlarini qondiradigan kasbiy faoliyatga konseptual yondashuvlar asosida mutaxassisliklar, ixtisosliklar va ularning mazmunini shakllantirish;
- ✚ turizm sohasi uchun mutaxassislar tayyorlashning o'quv-uslubiy ta'minotini rivojlantirish.

Turizm pedagogikasining **boshqaruv (amaliy) funksiyasi** turizm ta'limini boshqarishning zamonaviy institutsional tamoyillarini, ayniqsa, davlat va tarmoq ta'lim standartlari tizimini ishlab chiqishni taqazo etadi. Ushbu muammolarni hal qilish turizmning yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyati bilan bog'liq holda yangi mutaxassisliklar ochilishiga yordam berishi kerak.

Har qanday innovatsiya kabi pedagogik innovatsiya muammolarini hal etish ham dolzarbdir - ta'lim tuzilmalarini tayyorlash, tarbiyalash va boshqarishning yangi usullari, vositalari, shakllari, tizimlarini joriy etish, shuningdek, turistik infratuzilmaga ega tegishli ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarini yaratishdir. Ishlab chiqarish birliklari: o'quv firmalari, mehmonxonalar, restoranlar, sayyohlik agentliklari, animatsiya zallari va boshqalarning kadrlarga bo'lgan talabiga javob beradigan kadrlar tayyorlash zarur.

Demak, turizm pedagogikasida innovatsion jarayonlarni rivojlantirish mehnat bozori ehtiyojlarini malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik innovatsiyaning barcha tarkibiy

qismlarini kapital funksiyalarini bajarishga qodir bo'lgan intellektual mahsulotga aylantirish vazifalari bilan bevosita bog'liqdir. Turizm pedagogikasining asosiy funksiyalarini darhol natija bilan o'lchab bo'lmaydi, lekin aynan u butun xalqning ma'naviyati va ma'rifiy darajasini oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotini yangi chegaralarga olib chiqishga qodir.

Xullas, turizm ta'limi umumiy ta'limning ajralmas qismi bo'lib, xalqlar va jamiyatlar o'rtasida o'zaro tushunish va hurmatni rivojlantirishga yordam beradi.

Ta'limning maqsadi - oldindan belgilangan natijalarga erishish uchun shaxsni shakllantirish, rivojlantirish va doimiy ravishda takomillashtirishdir. K.Ushinskiy "Inson – tarbiya obyekti" asarida maqsad qo'yish va tarbiyaning vazifalari belgilash muhimligini ta'kidlab o'tgan: "Bolalarning pokiza va zaif qalblarini tarbiyalashni, pedagoglarga ishonib topshirib, ularning birinchi, demak, eng chuqur xususiyatlari biz pedagogdan o'z faoliyatida qanday maqsadga erishishini so'rashga va bu savolga sifatli va qat'iy javob talab qilishga to'liq haqlimiz" [31].

Binobarin, umuman ta'limning maqsadi ilmiy dunyoqarashga ega, yuksak ma'naviy salohiyatga ega, o'zi va jamiyat manfaati yo'lida mehnat qilishga tayyor va qodir bo'lgan barkamol va ijtimoiy faol shaxsni shakllantirishdan iborat.

Turizm ta'limining asosiy maqsadlari Turizm kodeksi, Turizm Xartiyasi, Turizmning global axloq kodeksi kabilar xalqaro huquqiy hujjatlarda turizm faoliyatini tartibga solishning asoslari belgilangan.

Bir madaniyatning madaniy niyatlarini boshqa madaniyat tilida dialogik talqin qilish **turizm pedagogikasining asosiy vazifasi** hisoblanadi. Shu munosabat bilan matnni adekvat va madaniy tarjima qilish muammosi paydo bo'ladi. Turizm pedagogikasi uchun boshqa madaniyatni tushunish jihatlarini ajratib ko'rsatishga imkon beradigan germeneytikaning ishlanmalariga murojaat qilish tavsiya etiladi.

Avvalo, o'tmishni tushunishning o'zi - matnni yaratuvchisi (gid, o'qituvchi, muzey mutaxassisi) matnni (madaniyatni) qanchalik tushunadi, sharhlaydi va shunga mos ravishda, talqin qilingan matnni turistlar qanchalik tushunadi.

Turizm ta'lim aksiologiyasining asosiy maqsadi - "begona" hayot dunyosi va madaniyatini, qadriyatlarini o'zlashtirish, "o'zgani" hurmat qilishga shaxsni yo'naltirishdir.

Turizm pedagogikasi **aksiologiyasining asosiy vazifalari** quyidagilardan iborat:

- Turizm shaxs tarbiyasining axloqiy va estetik asoslarini tushunish;
- Boshqa hayotiy dunyolar, madaniyatlar va tarixlarning qadriyat yo'nalishlari ta'sirida shaxsni tarbiyalash shartlarini aniqlash.

Turizm pedagogikasining aksiologik funksiyasi turizmni qadriyatlar ongini shakllantirish omili sifatida tushunishga yordam beradi. Aksiologik kontekstda turizm insonni tabiiy va madaniy yutuqlarga muqobil fazo-vaqt yo'llari orqali etkazishning umumiy, doimiy, qulay usuli sifatida ta'riflanadi.

Turizm pedagogikasida tashkillashtirilgan **aksiologik makondan foydalanishning zamonaviy shartlari** quyidagilar bilan tavsiflanadi:

- 1) Dars variantini tanlashning to'liq erkinligi;
- 2) Darsning kasbiy asoslari (o'qituvchilarning malakasini oshirish, ilmiy-metodik ta'minotni ishlab chiqish);
- 3) Qo'shimcha ta'lim olish, yangi kasbga tayyorgarlik ko'rish imkoniyati;
- 4) Faoliyatning ijodiy xususiyati.

Zamonaviy pedagogika fanida ta'lim va tarbiyaning **estetik funksiyasini** tushunish noaniqliklarga egadir. Bir tomondan, shunday tushuncha mavjudki, uning doirasida tarbiya, tarbiya estetikasi pedagogikaning barcha funksiyalari bilan bir qatorda (I.Zyazyun, G.Sagach) ko'rib chiqiladi, ikkinchi tomondan, ayrim pedagogik tushunchalarda estetik funksiya farqlanadi, adabiyot va san'atning obrazli - emotsional, estetik rivojlanishini tashkil etishda u asosiy bo'lib, o'ziga xos "estodidaktika" [3] sanaladi.

Pedagogikaning estetik funksiyasining mohiyatini noaniq tushunish turizm pedagogikasining estetik funksiyasini turlicha talqin qilishga olib keladi: turistning estetik afzalliklarini tarbiyalash yoki turizm sohasi uchun mutaxassislar tayyorlashning estetik tarkibiy

qismi sifatida. Turizm pedagogikasining shakllanish bosqichida turizmning tarkibiy qismi bo'lgan pedagogikaning estetik funksiyasining mohiyati shundan iboratki, turizm sayohatchining estetik g'oyalari timsoliga, uning estetik g'oyalari qondirish vositasiga aylanadi.

Turizm pedagogikasining **estetik funksiyasi** quyidagi **vazifalarni** bajaradi:

- Shaxsning bilimlarni egallash, yangilash bilan bog'liq axborot va kognitiv vazifa;
- Qiymatga yo'naltirilgan - estetik e'tiqodlarni amalga oshirish vazifasi;
- Faoliyat-irodaviy - estetik qobiliyatlarni amalga oshirish vazifasi;
- Turistning xulq-atvori va faoliyatini hissiy va me'yoriy o'z-o'zini tartibga solish modeli

bo'lgan kommunikativ vazifalardan iborat.

Turizm faoliyati amaliyotida **turizm**da ta'lim va tarbiya estetikasining quyidagi **tarkibiy qismlarini** ajratib ko'rsatish mumkin:

○ Estetik tarbiya, uning maqsadi: shaxs estetik madaniyatining nazariy asoslarini shakllantirish;

○ Estetik o'z-o'zini tarbiyalash, uning maqsadi: shaxsning o'zini o'zi takomillashtirishdir.

Xullas, turizm pedagogikasining muhim kategoriyasi estetika sanaladi, u turizm faoliyati jarayonida o'rganiladigan obyektiv voqelik hodisalari bilan, san'at asarlari bilan bog'liq. Turizm pedagogikasi ta'limning asosiy maqsadini amalga oshiradi, uning atributi - ma'lum bir motivatsiya, subyektning natijani kutishga bo'lgan kuchli irodali munosabati, uning istagi, maqsadni amalga oshirishga intilishidir.

Umuman olganda, **turizm pedagogikasining yakuniy maqsadi** quyidagilardan iborat:

- ✚ Shaxsni axloqiy qadriyatlar bilan boyitish;
- ✚ Mutaxassisni turizmologiya bo'yicha bilimlar bilan qurollantirish va mustahkamlash;
- ✚ Insonning adaptiv qobiliyatlarini rivojlantirish.

Ta'lim maqsadini amalga oshirish jarayonida **asosiy tamoyillar**, mazmunan obyektiv, lekin shaklan subyektiv, chunki ular aniq shaxslar faoliyatida namoyon bo'ladi. "**Ta'lim tamoyillari** ta'lim qonuniyatlarining asosiy qoidalari bo'lib, ta'lim jarayonining umumiy yo'nalishini, uning mazmuni, metodikasi va tashkil etilishiga qo'yiladigan asosiy talablarni belgilaydi" [32, 33, 34, 35].

Ta'lim tamoyillari turistik yo'nalishdagi ta'lim muassasasining pedagogik jarayonida qo'llaniladi, uning asosiy maqsadi turizm industriyasi uchun mutaxassislar tayyorlash va sayyohlik nuqtai nazaridan turizm predmetiga nisbatan, boshqa madaniyatlarga ega shaxslarni rivojlanishidir. Bunday tamoyillar **turistik ta'lim maqsadlariga erishish uchun aniq tavsiyalar** sifatida tushunilishi kerak:

- Turistik faoliyat ishtirokchilarining turli munosabatlarini tartibga solish, chunki ularning mavjudligi tabiatiga ko'ra ular subyektivdir;

- Uning ichki mohiyati va mazmunini aks ettirish;

- Turizm tashkilotchilarining o'quv jarayonining ijtimoiy va amaliy yo'nalishini aniqlash;

- Bir butun sifatida tarbiya jarayonining barcha tarkibiy qismlarining o'zaro bog'liqligi va mosligini aniqlash, va boshqalar;

- Turizm vositasida shaxsni tarbiyalashning etakchi tendensiyalarini tushunish;

- Tarbiyaviy faoliyatning mazmuni, usullari va shakllarini aniqlash va boshqalar.

Turizm ta'limi tamoyillari - bu turizmda shaxsni tarbiyalash bo'yicha ishning maqsadi, ideallari, mazmuni, uslubi va tashkil etilishini belgilaydigan umumiy qoidalar. Bir-biri bilan chambarchas bog'langan ta'lim tamoyillari yaxlit tizimni yaratadi. Bir tamoyilni amalga oshirish boshqasini amalga oshirish bilan bog'liq. Ularning barchasi turizm faoliyatining mohiyati va asosiy xususiyatlarini aks ettiradi va shunga mos ravishda turizm sohasidagi mutaxassisga sayohatning har xil turlari va shakllarini tashkil etish va o'tkazish, turizm industriyasi uchun kadrlar tayyorlash bo'yicha aniq uslubiy, nazariy, uslubiy tavsiyalar beradi.

Turizmda ta'limning asosi - bu shaxslarning o'zini-o'zi takomillashtirishga bo'lgan faolligi va qiziqishi, turizm subyektlarining doimiy o'z-o'zini tarbiyalash faoliyatini rag'batlantirish.

Turizmda tegishli ta'limning usullaridan foydalanish uni samaradorligini ta'minlaydi. Ular turizmning ta'lim jarayonining o'ziga bo'lgan turizm faoliyati subyektlari o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlarini belgilaydi. Zamonaviy samarali usullarsiz, pedagogika fanining eng so'nggi yutuqlari va ta'lim amaliyotisiz eng yaxshi maqsad va g'oyalarni amalga oshirish mumkin emas.

"Turizm ta'lim usullari" turkumi turizm subyektlari o'rtasidagi madaniy niyatlar, me'yorlar va munosib xulq-atvor huquqlarini o'zlashtirishga, shaxsni har tomonlama rivojlantirishga, umuminsoniy, milliy fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan birgalikdagi o'zaro bog'liqlik yo'llarini bildiradi, bu turizm pedagogikasining maqsadlari bilan belgilanadi.

Turizm sohasi mutaxassislaridan tomonidan ta'limning tegishli usullarini tanlash turizm faoliyati ishtirokchisiga tarbiyaviy ta'sirning maqsadlari, mazmuni va xususiyatlariga, soha mutaxassisining pedagogik mahoratiga, shuningdek, turizmning o'ziga xos holatlari va sharoitlarining uslubiy jihatdan maqbul kombinatsiyasiga bog'liq. Turizm xodimlarining kasbiy malakasi mavjud amaliyot, jahon tajribasi va mehmondo'stlik standartlari bo'yicha ham umumiy, ham maxsus tayyorgarlikka bog'liq.

Turizm sohasi mutaxassislarining yuqori malakali bo'lishi uchun quyidagilar asos bo'ladi: kadrlar tayyorlash mazmunining kelajakdagi kasbiy faoliyat talablariga muvofiqligi, o'qitishning ishlab chiqarish amaliyoti bilan bog'liqligi, nazariy kurslarning amaliy fanlar bilan aloqasi, universitetda o'qish bilan birga ish joyida uzoq muddatli amaliyot o'tash.

Avvalo, **turizm globallashuv omili**, ya'ni chegaralarning ochiqligi va xalqaro savdo, aloqalar ko'lamining kengayishi hisobiga doimiy ravishda mamlakatlarning o'sib borayotgan o'zaro bog'liqligidir. Shu bilan birga, globallashuv biznes jarayonlarini, ishlab chiqarish usullarini, axborotni uzatish shakllarini standartlashtirishni va raqamli makonni kengaytirishni ta'minlaydi. Bu hodisa ham o'troq turmush tarzini yo'q qilishga yordam beradi va shu bilan birga aholining hayot istiqbollarini kengaytiradi, ayni paytda turizm xalqaro aloqalar va qadriyatlar almashinuviga yordam beradi.

Turizm jamiyatni axborotlashtirish omili sifatida ham ishlaydi. U nafaqat turizm tashkilotlari faoliyatining asoslarini belgilab beradi, balki turizmga oid ma'lumotlarni tezkor, chuqur, ko'rgazmali olish imkonini beradi. Internet orqali sayohat xizmatlarini bron qilish butun dunyo bo'ylab millionlab odamlar uchun odatiy ijtimoiy amaliyotga aylanib bormoqda.

Fan, texnika va texnologiyalarning rivojlanishi, ularni turizm sohasiga joriy etish va foydalanish turistik oqimlarning harakatchanligini oshirib, turizmning kosmik turizm kabi yangi turlarining paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Birinchi kosmik sayyohlar D. Tito va M. Shattlvortning sayohatlari asta-sekin tanish va odatiy holga aylanib borayotgan "ijtimoiy ixtiro" sifatida tasniflanishi mumkin. Potensial kosmik sayyohlar ro'yxatida allaqachon yuzdan ortiq odam bor.

Shunday qilib, turizm zamonaviy jamiyatning ijobiy globallashuvining muhim omili bo'lib, madaniyatlar qarama-qarshiligini ularning muloqotiga aylantirishga, tabiiy va madaniy merosni saqlashga hissa qo'shishga, ijtimoiy bandlikning yangi yo'nalishlarini va boshqa sohalardan ko'ra ko'proq ijtimoiy hodisalarni yaratishga, xalqlar o'rtasida o'zaro tushunish va ishonchni ta'minlash salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti shaxsning bilimligi, tajribasi va qadriyat yo'nalishlari, uning qiyinchiliklarga javob berishga tayyorligi bilan belgilanadi. Turizm mutaxassisi har tomonlama bilimli, ijodiy fikrlaydigan, keng madaniy dunyoqarashga ega shaxs bo'lishi kerak. Professional shaxs sifatida u ma'lum bir kasbiy sohada ixtisoslikni o'zgartirishga qodir bo'lishi kerak. Turizm mutaxassisining asosiy kapitali turistning xohish-istaklarini ro'yobga chiqarish, unga professional xizmat ko'rsatishdir.

Bo'lajak turizm mutaxassisi jahon va mahalliy ilmiy tafakkur yutuqlarini o'zlashtirgan, ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllangan, fan, texnika, madaniyat va ijtimoiy hayotdagi yangiliklarga doimiy qiziqish uyg'otgan holda mustaqil faoliyat boshlashi kerak. Demak, turizm ta'limi turizm mutaxassisining shaxsiy fazilatlarini shakllantirish orqali bugun va kelajakni qurishga qaratilgan.

Turizmning **ta'limi standartlari** tizimini yaratish uchun quyidagi **vazifalar** hal etilishi kerak:

▪ Kadrlar tayyorlash dasturlarini amalga oshirish bo'yicha to'plangan xorijiy va mahalliy tajribani egallash, ular asosida turizm sohasi uchun oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashning moslashuvchan tizimini barpo etish;

▪ Oliy ta'lim dasturlarini shaxsning intellektual salohiyatini har tomonlama ochib berishga, oliy ta'lim muassasasi bitiruvchisining ijtimoiy va kasbiy muammolarni hal qilishda ijodiy yondashuvlarni izlash hamda nostandart sharoit va vaziyatlarda qarorlar qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirish;

▪ O'quv jarayonini tashkil etishning texnologik samaradorligini oshirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash;

▪ Kadrlar va moddiy-texnika resurslaridan oqilona foydalanish imkonini beradigan o'quv, ilmiy va ishlab chiqarish majmuasida mutaxassislarning malakasini oshirish imkoniyatlarini yaratish;

▪ Turizm sohasi mutaxassislarning oliy ta'lim standartlari mazmunini zamonaviy ijtimoiy va kasbiy qo'llab-quvvatlashga qaratilgan holda holda turizm sohasining eng so'nggi yutuqlari asosida bitiruvchilarni tayyorlashga yo'naltirish;

▪ Ta'lim va kasbiy dasturlarning me'yoriy mazmunida gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy va tabiiy, kasbiy va amaliy tayyorgarlikni o'quv fanlarining kombinatsiyalashuv tendensiyasini mustahkamlash.

Bu borada katta obro'ga ega bo'lgan Yevropa fondi eksperti B.Mansfieldning fikricha, **standartlarni ishlab chiqishning asosiy tamoyillari** quyidagilardan iborat:

➤ Dolzarbligi (standartlar bandlik va iqtisodiyotning joriy va istiqboldagi ehtiyojlarini qondirish uchun ishlab chiqilganligi);

➤ Moslashuvchanlik (standartlar o'zgaruvchan ehtiyojlarga mos ravishda moslashuvchan bo'lishi kerak);

➤ Vakolatlarga muvofiqligi (standartlar kompetensiyani aks ettira olishi, ya'ni sohada talab qilinadigan standartlarga muvofiq harakat qila olish qobiliyati);

➤ Xabardorlik va orientatsiya (standartlar barcha ishtirokchilarga foydali ma'lumotlar va tavsiyalar berish orqali "shaffoflikni" yaxshilaydi).

Turizm sohasida faoliyat olib boradigan mutaxassis turistik faoliyat va barcha turdagi turizm xizmatlari bo'yicha professional bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, tayyor raqobatbardosh dasturlarni taklif qilishi kerak. Buning uchun turizm, mehmonxona va restoran biznesi, turlarni tayyorlash, ishlab chiqish va taqdim etishning texnologik xususiyatlari, ularning tematik mazmuni xususiyatlari, shuningdek, turizm, ekologiya, arxitektura, etnografiya va boshqa sohalarni huquqiy tartibga solishni bilish talab etiladi.

Rivojlangan mamlakatlarda turizm uchun mutaxassislar tayyorlash bo'yicha katta tajriba to'plangan. Uni ijodiy o'rganish, umumlashtirish va tanqidiy tahlil qilish O'zbekistonda turizm ta'limi samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Hozirgi paytda turizm ta'limi tizimida ixtisoslashtirilgan muassasalar sonini ko'payishning barqaror tendensiyasi kuzatilmoqda. Masalan, Xitoyda turizm va mehmonxona profilidagi 845 ta ta'lim muassasasi, Germaniyada turizm sohasi uchun kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha 400 ta markaz faoliyat ko'rsatmoqda.

Xorijiy mamlakatlarda turizm ta'limi tajribasini qiyosiy tahlil qilish uchun soha mutaxassislarni tayyorlash va tarbiyalash samaradorligini, sifatini belgilovchi quyidagi **asosiy parametrlarni** ko'rsatish zarur:

- ❖ Turizm ta'limi milliy ta'lim tizimining tarkibiy qismi sifatida;
- ❖ Turizm ta'lim tizimining tuzilishi va vazifalari;
- ❖ Turizm ta'limi tizimi faoliyatining me'yoriy-huquqiy asoslari;
- ❖ Turistik ta'lim muassasalari pedagogik tizimining tuzilishi va mohiyati;
- ❖ Mutaxassislarni uzluksiz tayyorlashni tashkil etish;
- ❖ Turizm ta'limi tizimini boshqarish.

Ko'pgina rivojlangan mamlakatlarda oliy ta'limning ikkilik tizimlari shakllangan bo'lib, ularda universitet sektori (ko'pincha talabalar soni ustunlik qiladi) bilan bir qatorda ixtisoslashtirilgan muassasalar ham ishlaydi. Yevropa davlatlaridan Belgiya, Buyuk Britaniya, Gretsiya, Daniya, Irlandiya, Niderlandiya, Norvegiya, Germaniya, Fransiya, Shveysariya va boshqalar oliy ta'limning binar tizimiga ega.

Ingliz turizm maktabi dunyodagi eng yaxshilardan biridir. **Kornuoll kolleji** ("Cornwall College") o'zining olti darajali tizimida keng ixtisosliklarni taklif etadi. Milliy diplom dasturi va Davlat milliy kasb-hunar malakasi doirasida amaliy yoki kasbiy yo'naltirilgan ta'lim kursini tanlash mumkin. Ko'pgina Uzluksiz Ta'lim (A-level) o'quv dasturlari va barcha oliy ta'lim dasturlari Buyuk Britaniya universitetlarida yuqori darajadagi ta'lim olish imkonini beradi.

Turizm ta'limi sohasida Kornuoll kolleji turizmning turli yo'nalishlari bo'yicha bir nechta ta'lim dasturlarini taklif qiladi. Misol uchun, ekskursiya gidlarini tayyorlash dasturi ikki darajadagi treningni taklif qiladi. Birinchi darajali dastur uchinchi bosqich malakaviy yo'riqnomasi - "gidlar uchun talqin va sharh" tomonidan tayyorlanadi. Ushbu blok xalqaro malakaga ega bo'lishni, sayyohlar uchun ekskursiyalarni o'tkazishni, sayr qilishni xohlovchilar uchun mo'ljallangan.

Bu borada ma'lum darajada muvaffaqiyatga erishgan talabalar Kornuollning diqqatga sazovor joylari bo'ylab sayyohlar guruhlariga hamroh bo'lishlari mumkin. Ikkinchi darajali dastur to'rtinchi malaka bosqichi gidlarini - ko'k nishonli gidlarni tayyorlaydi. Ushbu kurs darsni qiziqarli o'qitishini, shu jumladan, Kornuollga ekskursiyalarni o'z ichiga oladi.

Kornuoll kollejida oltita dastur mavjud:

- Sayohat agentligi sertifikatini;
- "Galileo" va "Sabre" bronlash tizimlari;
- Aviachiptalar va Lufthansa chiptalari;
- Ikkinchi bosqich sayohat xizmatining milliy professional malakasi;
- Uchinchi bosqich milliy kasbiy malaka - sayohat xizmati;
- Sayohat va turizm bo'yicha milliy diplom.

Ingliz turizm va menejment maktabida besh bosqich uchun turli xil o'quv dasturlari mavjud: "kirish", "asosiylar", "oliy ta'lim to'g'risidagi milliy diplom", "oliy daraja", "aspirantura". Ular gidlar, sayyohlik agentliklarini tayyorlashga qaratilgan. Nazariy kurslar bo'lajak mutaxassisga yo'l-yo'riq ko'rsatadigan amaliy mashg'ulotlar bilan birlashtiriladi.

Irlandiya turizm mutaxassislarni tayyorlashga katta e'tibor beradi. Yaqin 10 yil ichida bu mamlakatda sayyohlar sonining ortishi kutilmoqda, shu bois kelayotganlarga xizmat ko'rsatish uchun malakali kadrlar tayyorlash faollashtirilmoqda. Dublin kolleji o'quv dasturining Shveysariya-Amerika modeli (shveysariyalik mehmondo'stlik va Amerika menejmenti tamoyillarini birlashtirgan) asosida ishlaydi.

Irlandiya oliy mehmonxona boshqaruvi maktabida ular quyidagi dasturlarni o'rganadilar: tijorat, xalqaro mehmonxona boshqaruvi, xalqaro mehmonxona boshqaruvi bo'yicha biznes kursi. O'quv jarayoni boshqa maktablarga qaraganda boshqacha tashkil etilgan: birinchi yil nazariyaga bag'ishlangan, ikkinchi yil, shu jumladan yozgi, amaliyot uchun ajratilgan, keyin nazariya yana bir yil davomida o'rganiladi va oxirgi semestrda keyin to'rtinchi kursda o'qish, yana 11 oy amaliyot.

Mehmondo'stlik bo'yicha mutaxassislarni tayyorlaydigan taniqli ta'lim muassasasi **Shveysariya mehmonxona boshqaruvi maktabidir**. Uning bitiruvchilari dunyoning turli mamlakatlardagi mehmonxonalarda ishlaydi va ularning ba'zilar o'z bizneslarini yo'lga qo'ygan. O'quv dasturi modulli: siz bor-yo'g'i bir yil o'qib, sertifikatga ega bo'lishingiz yoki Maktabda bir necha yil qolib, magistr bo'lishingiz mumkin. Barcha biznes fanlari ingliz tilida o'qitiladi. Bu erda dunyoning turli burchaklaridan kelgan talabalar tahsil olishadi.

Shveysariyada mehmonxona va turizmni boshqarish bo'yicha o'nlab xususiy maktablar mavjud. Maktab ochish uchun davlat ruxsati talab qilinmaydi. Egasining o'zi dasturni, o'qitish darajasi va sifatini belgilaydi va amalda maktab ishonchli obro'ga ega bo'lishi kerak. Ta'lim bo'yicha federal yoki kantonal davlat komissiyasi yoki davlat yoki xususiy universitet bunday maktabni tekshirishi va akkreditatsiya qilishi mumkin.

Mehmonxona boshqaruvining birinchi maktabi bundan yuz yil oldin Shveysariyada (**Lozanna**) paydo bo'lgan. U hozir ham dunyodagi eng hurmatli maktablardan biridir. Maktab asoschisi mehmondo'stlik biznesidagi muvaffaqiyat nafaqat texnik, boshqaruv yoki kommunikativ qobiliyatlarga, balki ma'lum bir shaxs turi bilan ta'minlanishini yaxshi bilardi: ochiq, baquvvat, diplomatik, tashabbuskor, har qanday holatda ham o'zini erkin his qila oladigan shaxs. Maktabning eng asosiy an'anasi - bu shaxsning etakchilik qobiliyatini rivojlantirish va jamoada yaxshi muvofiqlashtirilgan hamkorlikni o'rgatish hisoblanadi.

O'quv rejasida akademik bilim va kasbiy amaliy tayyorgarlikni uyg'unlashtirish tamoyili o'z ifodasini topgan bo'lib, uning asosini fanlar majmuasi tashkil etadi. Talabalar mehmondo'stlik sanoatining istalgan sohasida martaba uchun tayyorlanadilar. Lozanna maktabi bitiruvchilari dunyoning 100 dan ortiq mamlakatlarida ishlaydi, eng mashhur mehmonxona kompaniyalarini boshqaradi, ularni deyarli barcha mamlakatlarda uchratish mumkin.

Lozannadagi maktab tajribasi xalqaro turizm ta'limi muassasasining ilmiy-pedagogik jarayonini kuzatish imkonini beradi. Ushbu muassasada turistik kadrlar tayyorlash tizimi quyidagi xususiyatlarga ega:

- Har qanday ijtimoiy muhitda o'zini erkin his qiladigan ochiq, baquvvat va aloqaga tayyor shaxs turiga yo'naltirilganligi;
- Bitiruvchining etakchilik va jamoada uyg'un ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish;
- O'quv jarayonida aspirantning kasbiy faoliyatini rejalashtirish;
- Kasbiy va ixtisoslashtirilgan kurslar va fanlarni majburiy ikki tilda o'qitilishi;
- Kelajakdagi kasbiy mehnat faoliyatining o'ziga xos shartlariga moslashtirilgan boshqaruvning o'zaro almashtiriladigan ko'nikmalarini shakllantirish;
- Boshqaruv ko'nikmalarini parallel ravishda egallash va mehmondo'stlik sohasida namunali bilim olish;
- Ta'lim jarayoniga integratsiyalashgan xorijiy stajirovkalardan foydalangan holda ish joyida kasbiy tayyorgarlikni rivojlantirish;
- Kasbiy ta'lim modulini joriy etish, ya'ni ta'lim jarayonida o'quv dasturining turlaridan birini tanlagan yoki mutaxassisni ixtisoslashtirilgan tayyorlashning ko'p madaniyatli tabiati.

Fransiyaning transmilliy turizm va mehmonxona korporatsiyasi va boshqa bir qancha turizm tizimlari hamda mehmonxona tarmoqlarida o'ziga xos fransuz metodologiyasi joriy etilgan. Bu transmilliy korpotatsiya bazasida Yevropa va boshqa regionlarni o'z ichiga olgan 140 ta davlatlar vakilligining xalqaro guruhi tuzilgan. Unda xodimlar qadrlanadi, ularning tashabbusi rag'batlantiriladi va korporativ ruh mustahkamlanadi. Jamoada yaxshi ishlash qobiliyatiga katta e'tibor beriladi.

Guruh turli xil ijtimoiy va jismoniy qobiliyatlarga ega bo'lgan odamlar uchun keng ko'lamli kasblarni taklif qiladi. Tadbirkorlikni rivojlantirish guruhning ustuvor strategiyasi bo'lib, uni rivojlanayotgan mamlakatlarda biznesni rivojlantirish menejerlari, loyiha menejerlari, biznesni rivojlantirish bo'yicha direktorlar amalga oshiradilar. Ular o'zlarining korporativ tashkilotlariga ko'plab o'quv dasturlarini taklif qilishadi. Dasturlar mijozning istaklari va talablarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan.

Kasbiy ta'lim, shuningdek, yozgi kurslarda yoki bir yil davomida mijozning binolarida amalga oshiriladi. Dasturlarning o'ziga xosligi ularning "ikki diplomli"ligidadir. Kurs ishtirokchilari diplom, shuningdek, xalqaro mehmondo'stlikni boshqarish bo'yicha fan bakalavri (Fransiya maktablari va kollejlari assotsiatsiyasi tomonidan tan olingan) darajasini oladilar, bu esa dunyoning istalgan universitetida oliy ta'limni davom ettirish imkonini beradi.

Mehmonxonani boshqarishning fransuz usuli, shuningdek, universitetning Neuchatel shahrida joylashgan mehmonxona boshqaruvi maktabi tomonidan ham amalga oshiriladi. Maktab Fransiya, Shveysariya hamda xalqaro mehmonxona va turizm assotsiatsiyalari a'zosi. Uch kursni tugatgandan so'ng, uning talabalari Xalqaro mehmondo'stlik va turizm menejmenti bo'yicha bakalavr hamda mehmonxona boshqaruvi bo'yicha magistrlik diplomiga ega bo'ladilar. Bitiruvchilar yana bir yil (aspiranturada) o'qishlari mumkin, shundan so'ng ular "Mehmonxona faoliyati" mutaxassisligi bo'yicha diplom oladilar. Bakalavr darajasini olish uchun talabalar

Neuchatel maktabining diplom dasturini muvaffaqiyatli tamomlashlari kerak. Maktab tomonidan berilgan rasmiy universitet darajasi Yevropa Ittifoqiga a'zo barcha davlatlarda tan olinadi. Maktabda o'quv jarayoni juda qizg'in.

“Vatel-Paris” Vatel institutining mehmonxona sanoatidagi Parij, Lion, Nitssa va Bordo shaharlarida joylashgan to'rtta oliy ta'lim muassasasidan biri. Vatel instituti falsafasi: “Barcha nazariy bilimlar amaliyot bilan tasdiqlanadi”. Institut milliy va xalqaro mehmonxona guruhleri, mehmonxona va restoranlarning yakka tartibdagi egalari bilan ishbilarmonlik aloqalarini o'rnatgan, ular o'z navbatida o'quv jarayoniga sherik bo'lib, amaliyot o'tash uchun joylar ajratishadi.

Xalqaro boshqaruv akademiyasida dunyoning turli burchaklaridan kelgan talabalar tahsil olishadi. O'qitish ikki tilda olib boriladi: fransuz va ingliz tillarida. Bu Yevropadagi birinchi turizm va mehmondo'stlik ta'lim muassasasi bo'lib, Amerika mehmonxonalar va motellar assotsiatsiyasi instituti tomonidan sertifikatlangan. O'qitish 3 yil davomida amalga oshiriladi. O'qish davomida talabalar eng yaxshi mehmonxonalar: Hilton, Holiday Inn, Hyatt, Novotel, Marriot va boshqalarda amaliy mashg'ulotlar va amaliyot o'tashadi.

Fransiyada yaratilgan birinchi turistik ta'lim tizimi - **Parij mehmonxona boshqaruvi va turizm maktabidir**. Ushbu ta'lim muassasasi dunyoning 70 dan ortiq davlatidan talabalarni qabul qiladi. Maktab diplomlari Yevropa hamjamiyatining boshqa mamlakatlarida ham tan olinadi. Hamkor korxonalarining mavjudligi tufayli uning talabalari amaliyot o'tash va kasbiy tajriba orttirish imkoniyatiga ega.

Avstraliyaning Sidney Biznes va Turizm Akademiyasi professional ta'limni taklif qiluvchi ta'lim muassasasidir. Akademiya NSW Professional dasturlar kengashi tomonidan akkreditatsiyadan o'tgan. Akademiya biznes, turizm va mehmondo'stlikni boshqarish, axborot texnologiyalari va bolalarni parvarish qilish bo'yicha kurslarni taklif etadi. Biznes va menejment bo'yicha tegishli kursni o'rgangandan so'ng, bakalvr diplomi yoki undan yuqori darajali diplom olish mumkin. Barcha kurslar nazariya va amaliyot uyg'unligi asosida qurilgan. Talabalarga boshqaruv usullari, mehnatni tashkil etish, tegishli kompyuter dasturlari o'rgatiladi.

Inter-Continental mehmonxonasidagi **“Mehmonxona boshqaruvi” maktabi** Avstraliyadagi besh yulduzli mehmonxona negizida ochilgan yagona ta'lim muassasasidir. U xalqaro tarmoqqa tegishli. Bitiruvchilarning 95 foizi o'qishni tugatgandan so'ng ish topadi. Barcha talabalar o'qishning birinchi yilidayoq pullik amaliyotga ega. Ushbu mehmondo'stlik maktabi turli mutaxassisliklar bo'yicha kurslarni taklif qiladi. Bir yillik o'qishdan so'ng talabalarga uchta sohadan (mehmonlarni qabul qilish va joylashtirish, oziq-ovqat va ichimliklar tayyorlash, pazandachilik) biriga ishga joylashish imkonini beruvchi sertifikat beriladi.

AQShdagi Amerika Sayohat Agentliklari Jamiyati dunyodagi eng yirik sayyohlik assotsiatsiyasi hisoblanadi. Sayohatchilar va turizm industriyasining huquqlarini himoya qiladigan bu tashkilot **“Dunyo bo'ylab turizm faoliyatida halollik”** tamoyiliga amal qiladi. Bu jamiyat o'z a'zolarini ilg'or ta'lim texnologiyalari bilan ta'minlaydi va barcha mavjud axborot resurslari bilan ta'minlaydi; doimiy ravishda turizm sohasini tekshiradi va insofsiz operatorlar va boshqa xodimlarni aniqlaydi, halol raqobatni ta'minlash uchun kurashadi. U 1986 yilda tashkil etilgan va sayyohlik, kruiz va ichki turizm (turizm bilan bog'liq xizmatlarni sotish va tarqatish) sohasida mustaqil sayyohlik agentliklarining etakchi assotsiatsiyasi hisoblanadi. Hozirgi kunda jamiyat 1000 dan ortiq a'zolariga ega, tashkilotning barcha a'zolari rioya qilishlari kerak bo'lgan o'z axloq kodeksiga ega.

Kompaniya faoliyatining asosiy maqsadi – agentlarning kasbiy mahoratlarini va daromadlarini oshirish, iste'molchilarning talablarini aniqlash va qondirish asosida samarali takliflar, ta'lim va malaka oshirishni belgilab beradi. Sayyohlik agentliklari va turizm bilan bog'liq boshqa soha vakillarining halolligi va malakasiga tayanishga majbur qilishadi, shuning uchun jamiyatning barcha a'zolari turizmدا biznes qilishda halollik idealini targ'ib qilish tarzida olib borishlari va turizmning asosiy qoidalariga muvofiq harakat qilishlari shart.

Avtomatlashtirilgan ta'lim koalitsiyasi Amerika Sayohat Agentliklari Jamiyati tarkibida sayyohlik agentliklari sanoati uchun mutaxassislar tayyorlash ehtiyojlarini o'rganish uchun bir necha yillardan beri faoliyat yuritib kelmoqda.

Rossiya turizmi ham original mutaxassislarni tayyorlashda katta tajriba to'plagan. Bu erda turizm biznesi mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlashning keng tizimi shakllangan. Turizmning mohiyatini tushunish Rossiya Xalqaro Turizm Akademiyasi (RMAT) faoliyatining asosiga aylandi. U turizm masalalari bo'yicha davlatlararo ta'lim muassasasi sifatida Rossiya Federatsiyasi, MDHga a'zo davlatlar, Boltiqbo'yi mintaqasi va xorijdagi ayrim ta'lim muassasalari bilan tuzilgan shartnomalar va hamkorlik asosida xalqaro o'quv va ma'rifiy tadbirlarni tashkil etadi va o'tkazadi. Akademiyada turizm sohasi uchun mutaxassislar tayyorlash va ijtimoiy turizm sohasida band bo'lgan xodimlar – menejerlar, gidlar, gid-tarjimonlar, turistik etakchilarning kasbiy bilim darajasini oshirish ko'zda tutilgan. RMATda mutaxassislar tayyorlash turizm sohasida kadrlar tayyorlashning ko'p bosqichli tizimi konsepsiyasi asosida bir necha ta'lim darajalari dasturlari bo'yicha amalga oshiriladi.

Xulosa va takliflar.

Turizm zamonaviy jamiyatning ijobiy globallashuvining muhim omili bo'lib, madaniyatlar qarama-qarshiligini ularning muloqotiga aylantirishga, tabiiy va madaniy merosni saqlashga hissa qo'shadi, ijtimoiy bandlikning yangi yo'nalishlarini va boshqa sohalardan ko'ra ko'proq ijtimoiy hodisalarni yaratadi, xalqlar o'rtasida o'zaro tushunish va ishonchni ta'minlash salohiyatiga ega. Bu funktsiyani bajarishda esa turizm pedagogikasi xizmat qiladi. Turizm ta'limi umumiy ta'limning ajralmas qismi bo'lib, xalqlar va jamiyatlar o'rtasida o'zaro tushunish va hurmatni rivojlantirishga ham yordam beradi.

Turizm pedagogikasi ham turistga nisbatan tarbiyaviy, ham turizm mutaxassisiga nisbatan tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan o'ziga xos ta'lim sanaladi. Bu ta'lim sohasida nazariyotchilar va amaliyotchilar afzalliklarni tanlashda qadriyat yo'nalishlari, turistning "tabiat – madaniyat – boshqa shaxs" tizimiga qulay va noqulay munosabatlari muammosiga ko'proq e'tibor qaratisi bilan ajralib turadi.

Turizm pedagogikasida innovatsion jarayonlarni rivojlantirish mehnat bozori ehtiyojlarini malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik innovatsiyaning barcha tarkibiy qismlarini kapital funksiyalarini bajarishga qodir bo'lgan intellektual mahsulotga aylantirish vazifalari bilan bevosita bog'liqdir.

Biroq, turizm pedagogikasining asosiy funksiyalarini darhol natija bilan o'lchab bo'lmaydi, lekin aynan u butun xalqning ma'naviyati va ma'rifiy darajasini oshirish orqali mamlakat iqtisodiyotini yangi chegaralarga olib chiqishga qodir.

Yevropa mamlakatlarida turizm xodimlarini tayyorlash amaliyotini tahlil qilish ko'pchilik rivojlangan mamlakatlar oliy ta'limning ikkilik tizimini shakllantirganligi, bu erda universitet sektori bilan bir qatorda ko'plab ixtisoslashtirilgan muassasalar mavjud degan xulosaga kelishga imkon beradi. Unitar tizim (universitetlar) ham mavjud. Ingliz, fransuz, nemis turizm maktablari amaliyot bilan bog'liq chuqur professional va nutqiy treninglar bilan ta'minlangan. Yagona Yevropa modeli (ACCOR) bo'yicha tadqiqotlar katta ilmiy qiziqish uyg'otadi. Yevropa mamlakatlarida turizm sohasi uchun mutaxassislar tayyorlash bo'yicha o'quv dasturlari o'zgaruvchanligi bilan ham ajralib turadi. Bu tajribalarni mukammal, ijodiy o'zlashtirish O'zbekistonda turizm ta'limini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. Учебник.- М.: КНОРУС, 2010г. - 458с. - /https://tourlib.net/books_tourism/aleks.htm.
2. Биржаков М. Б. Введение в туризм / М. Б. Биржаков. - М.; СПб. 2005. 320 с. - / <https://library.asue.am/open/5919.pdf>.

3. Брандесов, Р.Ф. Избранные труды [Текст] / Р.Ф. Брандесов; под науч. ред. Н.П. Терентьевой. – Челябинск: Изд-во Южно - Урал. Гос. гуман. - пед. ун-та, 2017. - 271с. - /<http://elib.cspu.ru/xmlui/bitstream/handle/БРАНДЕСОВ/123456789/2049>.
4. Герасименко В. Г. Туризмология как современное междисциплинарное направление исследования туризма. Известия Сочинского государственного университета. 2013. № 2(25). С.49-54. -/https://tourlib.net/statti_tourism/gerasimenko5.htm.
5. Гершунский Б. С. Философия образования XXI века. - М.: "Совершенство", 1998.
6. Долженко Г.П. Туризмология, туризмведение или туристика. - URL: <http://gennadiy-dolzhenko.ru>.
7. Долженко Г.П., Путрик Ю.С., Савенкова Л.Б. Наука о туризме: основания выбора номинации // География и туризм. 2010. Вып.9. С.3-11.
8. Долженко Г.П., Путрик Ю.С. Туризмведение - формирующаяся научная дисциплина о сфере туризма // Вопросы туризмведения. 2012. № 2. С.5-Долженко Г.П. Новая дисциплина в ЮФУ - «История и методология туризмведения // Вопросы туризмведения. 2012. №3. С.89-95.
9. Долженко Г. П. Туризмведение / Г. П. Долженко, О. В. Ивлиева; – Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2014. – Выпуск 1. – 168 с. – Режим доступа: по подписке. – URL: https://biblioclub.ru/index.php?page=book_red&id=445306&razdel=299 (дата обращения: 23.01.2024). – Библиогр. в кн. – ISBN 978-5-9275-1247-8.
10. Долженко Г. П. , Ивлиева О. В. Туризмведение: монография. Выпуск 1. Ростов-на-Дону: Южный федеральный университет, 2014. - 168 с. - ISBN: 978-5-9275-1247-8. - /https://biblioclub.ru/index.php?page=book_red&id=445306&razdel=299.
11. Дольская О. А., Голозубов А. В., Городыская О. Н. Человек в современном мире: на пути к новой парадигме образования. Монография. Харьков. НТУ «ХПИ». 2016. - 216с. - /<https://core.ac.uk/download/pdf/162467513.pdf>.
12. Ермоленко А. Коммуникативная философия: монография / А. Ермоленко. – М., 2003.
13. Зорин И. В. Теоретические основы профессионального туристского образования: монография / И. В. Зорин. - М.: Советский спорт, 2001. - 288с. - /<https://www.dissercat.com/content/teoreticheskie-osnovy-formirovaniya-soderzhaniya-professionalnogo-turistskogo-obrazovaniya>.
14. Зорин И.В., Квартальнов В.А. Туристский терминологический словарь. М.: Советский спорт, 1999. 462 с.
15. Игнатьева И. Ф. Наука о туризме в контексте развития туристского образования Key Directions and Characteristics of Research Organization in Contemporary World. - 159 - 166с. - /<https://bcsc-conference-books.org/onewebmedia/2015.2.159-166.Ignatyeva.pdf>.
16. Келлер П. Основы туристского образования и исследований туризма в современном обществе // Вестник РМАТ. 2011. № 2. С.4.
17. Кремень В. Г. Философия человека центризма в образовательной среде. /В. Г. Кремень. - 2-е изд. - М.: Общество «Знания» Украины, 2010.
18. Лукьянова Л.Г. Образование в туризме: учеб. - метод, пособие. / Л. Г. Лукьянова. – М., 2008.
19. Лукьянова Л.Г. Проблемология образования в системе стандартизации содержания обучения в туризме и гостеприимстве. Тезисы Международной научно-практической конференции. «Туристский, гостиничный и ресторанный бизнес: инновации и тренды». (г. Киев, 7 апреля 2016 г.) - К.: КНТЭУ, 2016. 362 с. С.329-331. - /<https://tourlib.net/search.htm>.
20. Лукьянова Л. Г. Феномен проблемы образования в туризме и гостеприимстве «Киевский университет туризма, экономики и права», г. Киев /Учёные записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. География. Геология. Том 2 (68). № 3. 2016 г. С. 101–101.
21. Любицева О. О. Туризмведение: поступление в профессию / О. О. Любицева, В. К. Бабарицкая. - К.: Изд. - полиграф, центр «Киевский университет», 2008.

22. Мищенко Я.В. Туризм как объект научного исследования // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 1-1.; - URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=17206> (дата обращения: 26.01.2023).
23. Образовательный туризм в России: учебное пособие для бакалавриата и магистратуры / Ю.С. Путрик, В.С. Новиков, С.Ю. Житенёв, А.П. Соловьёв, И.А. Дрогов, С.К. Губенко; под ред. С. Ю. Житенёва. - М.: Издательство Юрайт, 2018. - 198 с. - /<https://biblio-online.ru/book/obrazovatelnyu-turizm-v-rossii-420529>.
24. Олейник Я. Б. Теоретические основы туризмологии: учеб. пособ. / Я. Б. Олейник, А. В. Степаненко. – К.: Ника-Центр, 2005.
25. Основы туризма. /Под научной редакцией доктора юридических наук Е.Л. Писаревского Учебник. Москва. 2014. - 314с. /http://elib.fa.ru/ebook/basics_of_tourism.pdf/download/basics_of_tourism.pdf.
26. Пазенок В. С. Туризмлогия. Теоретический обзор / В. С. Пазенок. – М., Издательство: Альтерпрес 2012. - 276с. - /<https://profbook.com.ua/turizmologia.html>.
27. Пазенок В. С. Философия туризма. Туризмлогия: концептуальные основы теории туризма: науч. - учеб. изд. / В. С. Пазенок. КУТЭП, 2008. 378с.
28. Приезжева Е. М. Педагогические условия подготовки студентов к анимационной деятельности в процессе профессионального туристского образования: дис. канд. пед. наук: 13.00.08 /Э. М. Приезжева. - М.: РГБ, 2003.
29. Туризмология (теория туризма): учеб. - Метод, пособие, со спеца курса / В. С. Пазенок, В. К. Федорченко, О. А. Кручек, И. М. Минич. - К.: КУТЭП, 2010.
30. Устименко Л.М. История туризма / Л.М. Устименко, И. Ю. Афанасьев. – М., 2005. – 320с. - /https://tourlib.net/books_history/ustymenko.htm.
31. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. /К.Д. Ушинский, [сост. SF Егоров]. - М: Педагогика, 1988. - Т. 5. - /http://elib.gnpbu.ru/text/ushinskiy_sobranie-sochineniy_t6_1949/go,12;fs,1/
32. Федорченко В. К. Педагогика туризма: учеб, пособие. /В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. И. Скрипник, Г. С. Цехмистрова. - К.: Слово, 2004. – 296с.
33. Федорченко В. К. Подготовка специалистов для сферы туризма: теоретические и методологические аспекты /В. К. Федорченко. - К. Высшая школа, 2002. - 399с.
34. Федорченко В.К. Теоретико-методологические основы туризмлогии как науки о туризме // Вопросы туризм ведения: федеральный образовательный и научно-практический журнал. 2013. № 4. С.14.
35. Федорченко В.К. Туризм логия как наука. Основные парадигмы теории туризма. Вестник РМАТ № 2(8). 2013. С.3-11. -/<https://cyberleninka.ru/article/n/turizmlogiya-kak-nauka-osnovnye-paradigmy-teorii-turizma/viewer>.
36. Философия туризма: учеб, пособие. / под ред. В. С. Пазенко, В. К. Федорченко. - М.: Кондор, 2004. 372с.
37. Философские очерки туризма: науч. - учеб. изд. / под ред. д-ра филос. наук, проф., чл.-корр. НАН Украины В. С. Пазенко. – К., 2005.
38. Фоменко Н. А. Педагогика высшей школы: методология, состояние стандартизация туристического образования / Н. А. Фоменко. - К.: Изд. дом «Слово», 2005.
39. Фоменко Н. А. Стандартизация туристского образования: теория, методика / Н. А. Фоменко. – М., 2011.
40. Зонал сиёсат: методология, хорижий тажриба ва қўллаш йўналишлари. Х.Р. Хамроев - Монография. Тошкент. “Фан” нашриёти. 2008й. 496б.

SANOATNI YASHIL IQTISODIYOT ASOSIDA BARQAROR RIVOJLANTIRISH YO'LLARI

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonda sanoatni yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida barqaror rivojlantirishning hozirgi holati va ustuvor yo'nalishlari, tahlil qilingan, mamlakat sanoati tarmoqlarining mintaqalarda rivojlanish holati va istiqbollari tahlil qilingan. Sanoatning energetika tarmog'i rivojlanishining hozirgi holati tahlil qilingan. Sanoat va uning etakchi tarmoqlari, jumladan, energetikaning yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida istiqbolda rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari belgilangan.

Аннотация: В статье рассматривается приоритетные направления промышленного развития в Узбекистане в период перехода к зелёной экономике. Проанализировано состояние развития промышленности страны и промышленных отраслей в регионах, а также перспективы их развития. Проанализировано современное состояние развития энергетики из отраслей промышленности. На основе принципов зелёной экономики определены приоритетные направления дальнейшего развития отраслей промышленности и ее ведущих секторов, в том числе энергетического отрасля.

Abstract: The article examines the priority directions of industrial development in Uzbekistan during the transition to the green economy. The state of development of industry in countries and industrial sectors in the regions, as well as the prospects for their development, are analyzed. The current state of energy development in industry is analyzed. Based on the end of the green economy Small priority areas for the further development of industrial sectors and its leading sectors, including the energy industry

Kalit so'zlar: sanoat, yashil iqtisodiyot, yashil iqtisodiyot tamoyillari, barqaror rivojlanish, hududlar, sanoatni yashillashtirish, atrof-muhit muhofazasi, mintaq, sanoat taraqqiyoti.

Ключевые слова: промышленность, зелёная экономика, принципы зелёной экономики, устойчивое развитие, территории, экологизация промышленности, охрана окружающей среды, регион, развитие промышленности.

Key words: industry, green economy, principles of green economy, sustainable development, territories, greening of industry, environmental protection, region, industrial development.

Kirish. Yashil iqtisodiyotni rivojlantirish zamonaviy dunyoda har bir mamlakat va uning mintaqalari samarali rivojlanishida davlat siyosatining uzviy bir qismi sanalib, davlat boshqaruvining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib hisoblanadi. Har bir mamlakatda uning mintaqalari o'zlarining hozirgi qaysidir rivojlanish bosqichlarida yashil iqtisodiyotning ma'lum bir yo'nalishiga ustunlik beradi. Mamlakat mintaqalarida yashil iqtisodiyotning joriy qilinganlik darajasi uning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini, barqarorligini, raqobatbardoshligini ko'rsatib beruvchi omillardan biriga aylandi.

Yashil iqtisodiyotning joriy qilinganligi darajasi mintaqalar va mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilab berar ekan, albatta, har bir mamlakat va uning mintaqalari ishlab chiqarishning ushbu bosqichiga o'tishi talab etiladi. Mamlakat va uning mintaqalarida yashil iqtisodiyotni joriy qilish ularning ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy rivojlanishini belgilab berar ekan, har bir mintaq va mamlakat ushbu bosqichga tezroq va samarali o'tishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Sanoat tarmoqlarining rivojlanishi va takomillashib borishi mamlakat mintaqalarida iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarining rivojlanishi darajasini belgilab beruvchi ahamiyatga ega. Sanoatning innovatsion rivojlanishi mamlakatlar va ularning mintaqalaridagi iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanish darajasini belgilab beradi.

Jahon iqtisodiyoti Kovid-19 pandemiyasida katta zarar ko‘rishi bilan birga, postpandemiya sharoitida iqtisodiyot tarmoqlari o‘rtasida hamda tarmoqlar ichida rivojlanish tendensiyalari katta o‘zgarishga yuz tutdi.

Hozirgi zamon sanoatlashuvining o‘ziga xos muhim jihati yuqori texnologik va innovatsion rivojlanish hamda raqamlashuvning keng joriy qilinayotganligidir. Sanoat boshqa tarmoqlarga qaraganda, ayniqsa, qishloq xo‘jaligiga nisbatan ko‘proq ish o‘rinlarini yaratganligi hamda mehnatga haq to‘lashda nisbatan yuqori ko‘rsatkichga egaligi bilan farqlanadi. Jahon sanoat ishlab chiqarishi raqamlashib, yuqori texnologik ishlab chiqarishga transformasiyalashib bormoqda.

YuNIDO mutaxassislarining fikricha sanoatda bandlik ko‘rsatkichlari ortib borishi qashoqlikni bartaraf etishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi va BMT ning barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim yo‘llardan biri bo‘lib hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi va uning mintaqalarida yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari tadqiq etilmagan. Sanoatning raqamlashishi va yashillashishi darajalari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarining ham ularga bog‘liq holda xuddi shunday raqamlashishi va yashillashishi darajasiga bevosita ta‘sir o‘tkazadi. Sanoatning yashillashuvi darajasi ishlab chiqarish jarayonlarining va texnologik darajaning yuqori sifatini talab etadi, bu o‘z navbatida iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari, jumladan, qishloq xo‘jaligi va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining yashillashishini hamda texnologik jihatdan murakkablashishiga imkon yaratadi. Shu sababdan, aynan sanoatning yashillashishini tezlashtirish, boshqa tarmoqlarning yashillashishi darajasini oshiradi. Mintaqalar iqtisodiyotini rivojlantirishda yashil iqtisodiyotni joriy qilishning nazariy-ilmiy asoslarini hududiy xususiyatlarni inobatga olgan holda ishlab chiqish mazkur masalaning dolzarb mavzuligini namoyon qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror o‘sish maqsadlarida sanoatning yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlanishi masalalari iqtisodiy adabiyotlarda keng tadqiq etilmagan. Bu yo‘nalish iqtisodiy faoliyatda yangi yo‘nalish bo‘lganligi bois, jahon iqtisodichi-olimlari tomonidan boshqa yo‘nalishlarga nisbatan kam tadqiq etilgan. Shunga qaramasdan, qator olimlar bu yo‘nalishda tadqiqotlar olib borishgan va olib bormoqdalar.

Yashil iqtisodiyot sharoitida sanoatni rivojlantirish masalalari yuzasidan xorijlik olimlardan N.V.Pakhomova, K.K.Rikhter, G.B.Malyshkov, Y.A. Lyaskovskaya, K.A.Grigoreva, T.M.Isachenko, I.I.Kononovalar ilmiy tadqiqotlar olib borishgan bo‘lsa, mahalliy olimlardan A.A.Isadjanov, E.A.Mo‘minova va boshqalar qator ilmiy tadqiqotlar olib borganlar.

Xususan, E.A.Mo‘minova o‘z tadqiqotlarida O‘zbekistonda sanoat tarmog‘ining rivojlanishi, erkin iqtisodiy hududlarning ko‘payishi, eksport mahsulotlarining ortishi natijasida atrof-muhitga ta‘sir darajasi o‘rganilgan. Sanoat korxonalarini tomonidan chiqarilayotgan chiqindilar insonga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi ekologik muammolar yuzaga keltirishi va butun dunyoda sanoatning rivojlanishi yashil iqtisodiyotga o‘tish zarurligi bayon qilingan¹.

A.A.Isadjanovning tadqiqotlarida O‘zbekistonda tarkibiy o‘zgarishlarni chuqurlashtirish, milliy iqtisodiyotning etakchi tarmoqlarini modernizatsiya va diversifikatsiya qilishda BMTning «Barqaror rivojlanish» konsepsiyasining ahamiyati, iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda energiya va resurslar sarfini kamaytirish, ishlab chiqarishga energiya tejaydigan texnologiyalarni keng joriy etish, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni kengaytirish maqsad va vazifalari yoritilgan. Alohida e‘tibor “Yashil” iqtisodiyotni shakllantirish, “yashil” o‘sish va rivojlanishni rag‘batlantirishga qaratilgan².

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonida mavzu yuzasidan O‘zbekiston Respublikasining qonunlari, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qaror va farmonlari, asarlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy sohalaridagi taniqli olimlarning ilmiy asarlari, ularning mazmun, mohiyati o‘rganilib, mavzuni ochib berishda mavjud

¹ Mo‘minova E.A.. Sanoat tarmog‘ining rivojlanishi yashil iqtisodiyotga o‘tishning zarurati sifatida. Iqtisodiyot va moliya. 2023, 6 9166). – B. 7-11. <https://cyberleninka.ru/article/n/sanoat-tarmo-ining-rivojlanishi-yashil-iqtisodiyotga-tishning-zarurati-sifatida>.

² Isadjanov A.A. “Yashil iqtisodiyot”: xususiyatlari va rivojlanish omillari. Iqtisodiyot va ta‘lim. 2020. #1. – B. 12-18. <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/download/14/10/33>.

ko'rsatkichlar statistik tahlil qilindi. Shu bilan birga, tadqiqot jarayonida mavzuga oid statistik ma'lumotlar va nazariyalarni o'rganishda mantiqiy fikrlash, ilmiy mushohada, tizimli yondashuv, statistik hamda qiyosiy tahlil kabi usullari qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar. Jahon umumiy energiya sig'imi (YaIM birligiga nisbatan energiyaning umumiy iste'moli) 2022 yilda 2021 yilga nisbatan 1,2 %ga pasaydi, biroq, bu raqam 2010-2019 yillardagi (yiliga -1,9 %)ga nisbatan pasayib bormoqda. Jahon iqtisodiyoti energiya sig'imdorligi turli mintaqalarda turlichaligi bilan farqlanadi. Bunga sabab iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishi va tarmoqlarda energiyadan foydalanish samaradorligining turlichaligidir¹.

O'zbekistonda iqtisodiyot tarmoqlari so'nggi yillarda tarkibiy o'zgarishlar bilan rivojlanib, o'zgarib bormoqda. 2016 yildan keyin sanoatning mamlakat va uning mintaqalarida rivojlanish darajasi keskin o'zgardi. Biroq, mamlakat sanoat ishlab chiqarishining energiya talabligi yuqori darajada saqlanib turibdi. 1990-2023 yillarda YaIMning energiya sig'imlik ko'rsatkichi 0,608 dan 0,156 ga tushdi, ya'ni 3,89 martaga pasaygan. Biroq shunday bo'lsada, mamlakat hali bu ko'rsatkich bo'yicha jahon mamlakatlari orasida eng yomon ko'rsatkichli 10 talikka kiradi. Solishtirishi uchun ko'rsak, bu raqamlar Buyuk Britaniyada – 0,05, Turkiyada – 0,056, Ruminiya va Kolumbiyada – 0,058 ga teng. 2022 yilda Jahon YaIM energiya sig'imi o'rtacha ko'rsatkichi 0,112 ni tashkil etgan².

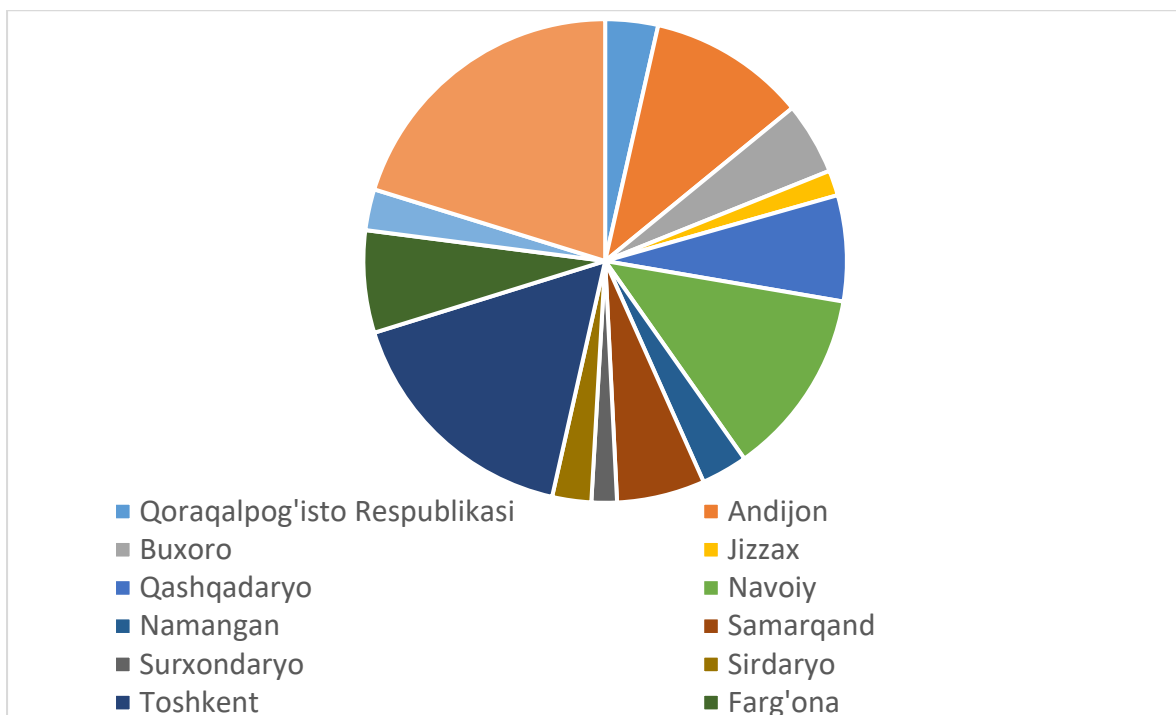
Sanoat O'zbekistonda iqtisodiyotning barqaror rivojlanib borayotgan sohalaridan biridir. Mamlakat iqtisodiyoti tarixida sanoat uzoq yillar tog'-kon sanoati, qazib oluvchi sanoatga ixtisoslashgan va qo'shilgan qiymat ulushi juda past tarmoqlardan bo'lib kelgan bo'lsada, 2016 yildan keyin ushbu sohada ham qo'shilgan qiymat ulushini oshirish, qayta ishlovchi sanoat tarmoqlarini rivojlantirishga e'tibor qaratilmoqda. Sanoatning YaIMdagi ulushi so'nggi 4 yilda 26-27 foiz atrofida saqlanib turibdi. Sanoat indeksi 2022 yilda 2010 yilga nisbatan 194,6 foizga o'sgan holda, bu ko'rsatkich tog'-kon sanoatida 130,3 foizga, qayta ishlovchi sanoatda 232,9 foizga o'sgan³.

Shu bilan birga, hududlar kesimida sanoatning ko'rsatkichlari turli yo'nalishlarda mintaqalar orasida keskin tafovut hanzugacha saqlanib qolmoqda. Buning asosiy sabablaridan biri viloyatlarning hududiy ixtisoslashuvidir. Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yalpi sanoat mahsuloti tarkibida hududlarning ulushi keskinligi saqlanib qolmoqda. Ayniqsa, Toshkent shahri (18,4 foiz), Toshkent viloyati (17,4 foiz) va Navoiy viloyati (15,7 foiz) ulushlari boshqa hududlarga nisbatan juda katta hissaga ega bo'lib, respublika sanoat ishlab chiqarishining asosiy quvvatlari ushbu mintaqalarda joylashganini ko'ramiz. Shu bilan birga Surxondaryo viloyati (1,3 foiz), Jizzax viloyati (1,7 foiz), Xorazm viloyati (2,8 foiz) va Sirdaryo viloyati (2,3 foiz) ulushi juda pastligi bilan ajralib turadi (1-rasm).

¹ <https://energystats.enerdata.net/total-energy/world-energy-intensity-gdp-data.html> (2023 йил 27 сентябрда мурожаат клинган).

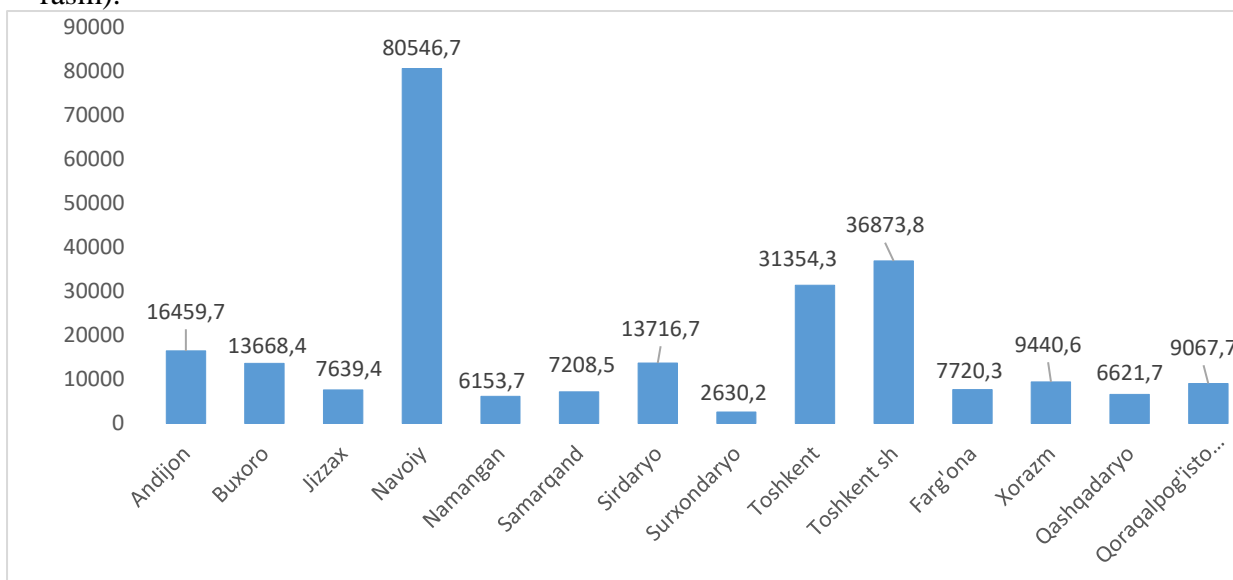
² <https://energystats.enerdata.net/total-energy/world-energy-intensity-gdp-data.html>.

³ O'zbekiston sanoati 2019-2022. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Toshkent, 2023. – 150 b.

1-rasm. Umumiy sanoat ishlab chiqarishda hududlarning o'rtacha ulushi (2018-2022 yillar o'rtacha)¹

Aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish ko'rsatkichi respublikada so'nggi 5 yil (2018-2022 yillar)da 2 martadan ortiq o'sdi. 2018 yilda aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsuloti hajmi o'rtacha 7,1 mln so'm bo'lgan bo'lsa, 2022 yil yakuni bilan bu ko'rsatkich o'rtacha 15,5 mln so'mni tashkil etdi. Hududlar bo'yicha bu raqamning taqsimlanishi ko'rib chiqsak, bunda viloyatlar o'rtasida katta tafovut mavjudligini ko'ramiz (2-rasm).

2- rasm. Hududlarda aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish ko'rsatkichi (2022 yil)².

Rasmdagi ma'lumotdan ko'rinmoqdaki, Navoiy va Toshkent viloyatlari hamda Toshkent shahrida sanoat ishlab chiqarishi boshqa hududlarga nisbatan ancha yuqori ko'rsatkichlarga ega.

Energetika tarmog'i sanoat tarmoqlari ichida yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida mintaqalar barqaror rivojlanishini belgilab beruvchi muhim va asosiy sohalaridan biri bo'lib hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 2 dekabrda PQ-436-sonli Qarori

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif ishlab chiqqan

² Мавжуд маълумотлар асосида муаллиф ишлаб чиққан.

bilan sanoat tarmoqlarida “yashil” iqtisodiyotga o‘tish va energiya tejamkorligini ta’minlash bo‘yicha konsepsiyasi hamda 2022-2026 yillarda iqtisodiyot tarmoqlarida yoqilg‘i-energetika resurslarini tejashning maqsadli parametrlari tasdiqlandi. Mazkur Qarorga asosan, respublikadagi 25 ta korxonalar va tashkilotda ishlab chiqarilgan mahsulotning energiya sig‘imi ko‘rsatkichini 2022-2026 yillarda yoqilg‘i-energetika resurslari iste’molchilari tomonidan 3,9 mlrd. metr³ tabiiy gaz, 4 mlrd. kVt. soat elektr energiyasi va 21 ming tonna neft mahsulotlarini tejash orqali energiya sig‘imlik darajasini 20 foizga kamaytirish belgilangan.

Elektr energiyasini hududlarga barqaror etkazib berish, aholini zamonaviy energiya ta’minoti tizimi bilan ta’minlash mamlakatning energiya sohasidagi islohotlarning bosh maqsadi bo‘lib hisoblanadi. Hozirda elektr bilan ta’minlashda hududlarda ayrim hollarda uzilishlar sodir bo‘lsada, mamlakat aholisining 100 foizi elektr energiya bilan ta’minlanganligi O‘zbekistonning dunyo reytinglarida bu muhim ko‘rsatkich borasida yaxshi natijalarga egaligidan dalolat beradi.

Olib borilayotgan samarali islohotlar natijasida 2016-2022 yillarda energiya bilan barqaror ta’minlashda ijobiy natijalarga erishildi, 5 ming MVt hajmda yangi quvvatlar ishga tushirildi, bu o‘tgan davrga nisbatan 1,5 marta ko‘pdir, 45 ming km elektr tarmoqlari liniyasi va 13 ming ta transformatorlar yangilandi, bu 2015 yildagiga nisbatan 3,5 marta ko‘pdir. Elektr energiya ishlab chiqarish hajmi 2015 yilda yillik 57,7 mlrd kVt/soat dan 2022 yilda 73,1 mlrd kVt/soat gacha, ya’ni 1,26 barobarga oshganini ko‘ramiz.

Sanoat mahsulotlari tarkibida tog‘-kon sanoati – 9,5 foiz, ishlab chiqaradigan sanoat mahsulotlari – 83,2 foiz, elektr, gaz-bug‘ bilan ta’minlash va havoni konditsiyalash – 6,8 foiz, suv bilan ta’minlash, kanalizatsiya tizimi, chiqindilarni yig‘ish va utilitatsiya qilish – 0,5 foizni tashkil etmoqda. Ishlab chiqariladigan sanoat mahsulotlari tarkibida mashina va asbob-uskunalar ishlab chiqarish hamda ta’minlash – 20,3 foiz, metallurgiya – 23,2 foiz, to‘qimachilik, kiyim va teri mahsulotlari ishlab chiqarish – 17,9 foiz, oziq-ovqat, ichimliklar va tamaki mahsulotlari – 17,2 foiz, kimyo mahsulotlari, rezina va plastmassa mahsulotlari – 9,2 foizni tashkil etdi.

Ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlarining texnologik darajasi bo‘yicha tahlil qilsak, unda yuqori va o‘rta-yuqori texnologiyali mahsulotlarning ulushi juda kamligini ko‘ramiz. 2022 yilda ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlarining 38,3 foizi quyi texnologiyali, 36,4 foizi o‘rta-quyi texnologiyali, 23,2 foizi o‘rta-yuqori texnologiyali va 2,1 foizi yuqori texnologiyali mahsulotlar tarkibiga kiradi.

O‘zbekiston mintaqalarida sanoatning rivojlanishida uning tarmoqlari orasida qayta ishlovchi sanoat tarmoqlari katta ulushga ega. So‘nggi 3 yilda ushbu tarmoqlarning mamlakat YaIMidagi ulushi barqaror rivojlanib 20 foizga etdi. Mazkur soha tarmoqlarining barqaror rivojlanishiga va bularda tegishli ishchi o‘rinlarining yaratilishiga oziq-ovqat (shu davrda 27 foizga o‘sd), tekstil va to‘qimachilik (shu davrda 47 foizga o‘sd) sanoati tarmoqlari o‘zlarining salmoqli hissalarini qo‘shdi. Ayniqsa, kimyo (16 foiz), metallurgiya (24 foiz) va mashinasozlik (30 foiz) tarmoqlari ancha barqaror rivojlandi.

Sanoatni rivojlantirish bilan bir qatorda mamlakat mintaqalarining eksport sahohiyatini ham maksimal darajada oshirish bo‘yicha islohotlar olib borilmoqda. 2019 yilda mamlakat yalpi eksporti tarkibida mineral yoqilg‘i va paxta xom ashyosining umumiy ulushi 26 foizni tashkil qilgan bo‘lsa, 2021 yil yakunlari bo‘yicha bu ko‘rsatkich 17 foizni tashkil qildi. Eksport sohasida mintaqalarda qo‘shilgan qiymat darajasi nisbatan yuqori bo‘lgan mahsulotlarni eksportga yo‘naltirishga urg‘u berilmoqda.

O‘zbekiston sanoat rivojlanishi yuqori intensivlikda bo‘lmagan mamlakatlardan hisoblanishi bilan birga mazkur tarmoqda yashil iqtisodiyot tamoyillari kam shakllangan mamlakatlardan sanaladi. Mamlakatda yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida ishlab chiqarishni rivojlantirish yangi yo‘nalish bo‘lib, asosan 2017 yildan keyin e’tibor qaratila boshlandi. Mazkur yo‘nalishda huquqiy-me’yoriy asoslar ham yaqin o‘tmishdan shakllanib kelmoqda. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni hamda 2017 yil 26 maydagi PQ 3012 sonli “2017-2021 yillarda qayta tiklanuvchi energetikani yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya samaradorligini oshirish

chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi Qarori, 2019 yilning 30 oktyabridagi PF-5863 sonli "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof- muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi farmoni shular jumlasidan. Mazkur hujjatlarda yashil iqtisodiyotga o'tish O'zbekiston iqtisodiyotining strategik yo'nalishlaridan ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Elektr energiya ishlab chiqarish hajmi 2015 yilda yillik 57,7 mlrd kVt/soat dan 2022 yilda 73,1 mlrd kVt/soat gacha, ya'ni 1,26 barobarga oshganini ko'ramiz.

Ayniqsa, aholi xonadonlarini elektr energiyasi bilan ta'minlashning o'sganini kuzatish mumkin. 2016-2022 yillarda aholi xonadonlariga elektr ta'minoti yillik o'rtacha 6,5 foizga o'sib bordi.

Biroq, aholi xonadonlarida elektr-energiya va tabiiy gazning ta'minotida ayrim hududlarda tez-tez uzilishlarning sodir bo'lishi, ular tomonidan atrof-muhitni ifloslanishida katta zarar keltiruvchi yonilg'i manbalari – o'tin, ko'mirdan foydalanisha sabab bo'lmoqda. Har bir 5-inchi xonadon, asosan qishloq joylarda nisbatan samarasiz, atrof-muhitni ifloslantirishda zarari katta yonilg'ilardan foydalanmoqda. Toza yonilg'i turidan foydalanuvchi aholining ulushi 2019 yildagi 97,1 foizdan 2022 yilda 93,4 foizga tushgan.

Yana bir muhim indikatorni tahlil qilsak, unda ham pasayishni kuzatamiz. Umumiy elektr energiyasi ishlab chiqarish tarkibida qayta tiklanuvchi energiya manbalari (QTEM) hisobidan elektr energiya ishlab chiqarishning ulushi ham pasayib bormoqda. 2016 yilda jami ishlab chiqarilgan elektr energiya tarkibida QTEM dan ishlab chiqarilgan elektr energiya ulushi 11,6 foizni tashkil qilgan bo'lsa, 2022 yilda uning ulushi 6,8 foizni tashkil qildi. Muallif buning asosiy sabablaridan biri sifatida sohada haligacha investision cheklovlarning mavjudligini, tarmoqqa etarli darajada investisiyalar kiritilmayotganida deb hisoblaydi. Tahlillar ko'rsatmoqdaki, sohaga kiritilayotgan investisiyalarning jami investisiyalarga nisbatan ulushi 2018 yildagi 12,4 foizdan 2022 yilda 7,8 foizga tushgan.

2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining "Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasi"da iqtisodiyotni ekologiyalashtirish sohasida quyidagilar mamlakatda yuzaga kelgan ekologik muammolarning asosiy echim yo'llari sifatida belgilangan:

- resurslardan foydalanishni optimallashtirish va tabiatni muhofaza qilish faoliyatining samaradorligini oshirish, shuningdek, "yashil infratuzilma"ni yaratish;
- milliy iqtisodiyotni suvdan tejab foydalanish, qayta tiklanadigan energiya texnologiyalarini rivojlantirish va keng qo'llashni rag'batlantirishga yo'naltirib o'zgartirish, shuningdek, yuqori energiya samarador standartlar asosida inshootlar barpo etish;
- ekologik jihatlarning davlat sektoral siyosatiga, shu jumladan, rejalar, dasturlar va boshqa strategik hujjatlarni strategik ekologik baholash mexanizmini joriy etish, shuningdek, alohida loyihalarning atrof muhitga ta'sirini baholash orqali integratsiyalashuvini ta'minlash;
- ekotizimlarning qayta tiklanish imkoniyatlari va potentsial sig'imini baholash parametrlarini ishlab chiqish hamda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirishda ushbu parametrlarni hisobga olish tartib-taomilini joriy etish;
- xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyatini ekologik sug'urtalash va ekologik auditdan o'tkazish tizimini tatbiq etish;
- atrof muhitning sifatini belgilovchi ustuvor yo'nalishlar bo'yicha xalqaro standartlarga (BMT Yevropa iqtisodiy komissiyasi, YeI va boshqalar) o'tishni ta'minlash;
- davlat xaridlarini amalga oshirishda ekologik standartlarni qo'llashni kengaytirish.

Respublikada sanoatning ko'lamini kengaytirish bilan bir qatorda uni yashillashuv, ekologiyalashuv yo'nalishlarida rivojlantirish uchun ulkan imkoniyatlar mavjud. Shunday yo'nalishlardan biri bu quyosh energiyasidan elektr energiyasi ishlab chiqarishdir. 2021 yilning 27 avgust kuni Navoiy viloyatida O'zbekistonda birinchi quyosh elektr stantsiyasi ishga tushirildi. Uning quvvati 100 mVt. Mazkur korxonaga yiliga 252 mln. kilovat elektr energiya ishlab chiqaradi. Mazkur inshoot bir yilda 80 mln. kub metr tabiiy gaz iste'molini tejash bilan birga atmosferaga chiqadigan issiqxona gazlarini 160 ming tonnaga kamayishiga asos bo'ladi.

O'zbekiston quyosh energiyasiga boy mamlakat hisoblanadi, bu erda 525-760 mlrd. kVt/soatlik salohiyat jamlangan. Ushbu salohiyatni inobatga olib qayta tiklanuvchi manbalar hisobiga elektr energiya ishlab chiqarishni 2018 yildagi jamiga nisbatan 10 foizdan 2030 yilga borib 25 foizga etkazish ko'zda tutilgan.

Energiyani samarasiz ishlatish oqibatida O'zbekiston YaIMi har yili o'rtacha 4-4,5 foizi yo'qotishga uchramoqda. Mamlakat energiya tashuvchi tizimlarining 40 foizi o'z muddatini o'tab bo'lgan va ma'nan hamda jismonan eskirgan. Hozirgi mavjud energiya tashuvchi resurslar zahirasi 2030 yilga borib keskin kamayadi hamda bu resurslarning katta taqchilligi kuzatiladi. Tadqiqotlar ko'rsatmoqdaki, mamlakat hududida qayta tiklanadigan energiya resurslari manbalari 270 mln. tonna shartli yoqilg'iga teng bo'lib, bu yillik energiya iste'moliga nisbatan 3 karra ko'pdir. Ushbu manbalarning katta qismini quyosh energiyasi tashkil qiladi. So'nggi 10 yil ichida jahon bozorida quyosh energiyasi narxi 80 foizga pasaygan. O'zbekistonda bunday energiyaning narxi yanada ham arzonroq bo'ladi, sababi, mamlakatda quyosh radiatsiyasi yuqori, yorug'ligi balanddir. Respublika sanoatida kimyoviy ishlab chiqarish va tog'-kon sanoati ustunlik qiladi. Bu tarmoqlar mamlakatda iste'mol qilinadigan energiyaning chorak qismini, shuningdek tabiiy gazning 80 foizga yaqin qismini tasarruf etadi.

Xulosa. O'zbekiston jahondagi sanot tarmog'i eng ko'p resurs talab qiluvchi mamlakatlardan biri bo'lib hisoblanadi. Shu bilan birga mamlakatda sanoat tarmog'i atrof-muhitni eng ko'p ifloslantiruvchi sohalardan ekanligi ma'lum. Sanoat oldida nafaqat chiqindilarni kamaytirib, atrof-muhitni ifloslanishni pasaytirish, resurstejamkor ishlab chiqishga o'tish masalasi, balki, ekologik sof ishlab chiqarishga, innovatsiyalar va raqobatbardosh kadrlar malakasiga asoslangan global ishlab chiqarish jarayonlaridagi tezkor o'zgarishlarga moslashib borish masalasi ham dolzarbdir.

Ўзбекистонда sanoat тармоқлари турли хуудда минтақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши имкониятларидан келиб чиқан ҳолда, турли даражада ривожланган ва турли тармоқларига ихтисослашган. Бунинг асосий сабаби ушбу минтақаларнинг табиий-ресурс шароитларидир. Саноатнинг оғир тармоқлари саналмиш тоғ-кон sanoati ва ёқилги-энергетика комплекси атроф-муҳитни энг кўп ифлослантирувчи, хуудларнинг экологик вазиятини белгилаб берувчи тармоқлардан hisoblanadi. Шуларни инобатга олиб, Ўзбекистон минтақаларида sanoat тармоқларини яшил иқтисодиётга ўтказиш тартиби ва масалаларини белгилашда ушбу хусусиятларни инобатга олиш зарур.

Sanoat tarmoqlarini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirganda ekologik sof mahsulotlar ishlab chiqarish va eksport qilish, ularni imtiyozli soliq, subsidiyalashgan foiz stavkalari, QQSning pasaytirilishi kabi rag'batlar jarayonlarning tezlashishiga sabab bo'ladi. O'zbekiston mintaqalarida sanoatni yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar mavjud. Hozirda tarmoq korxonalarini samarali rivojlantirish, yashil iqtisodiyot asosida barqaror rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish va shu asosda sanoatni mintaqalarda resurstejamkor hamda atrof-muhitga zararsiz rivojlantirishning eng maqbul yo'llari belgilab olinishi zarur.

Yuqorida sanab o'tilgan masalalar o'zining ilmiy asoslangan echimlarini kutmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktyabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish kontsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-sonli Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/4574008/>

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 26 maydagi "2017-2021 yillarda qayta tiklanuvchi energetikani yanada rivojlantirish, iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada energiya samaradorligini oshirish chora-tadbirlari dasturi to'g'risida"gi PQ-3012-sonli Qarori. <https://lex.uz/docs/3221897/>

3. Зеленое восстановление и переход к зеленой экономике в Узбекистане. <https://www.uz.undp.org/docs./Green-Recovery/>

4. Burxonov, S., Khamidov, O., & Yavmutov, D. (2023). Buxoro viloyatida sug 'oriladigan erlardan samarali foydalanish muammolari va ularni yaxshilash yo 'llari. *ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz)*, 41(41).

5. Явмутов, Д. Ш., Бурхонов, Ж., & Каримова, К. (2023). ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТНИ ҚЎЛЛАШДА ХОРИЖИЙ ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ ВА УНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ЖОРИЙ ҚИЛИШ ИМКОНИЯТЛАРИ. " *Экономика и туризм*" *международный научно-инновационный журнал*, 2(10).

6. Dilshod, Y., & Sardor, B. (2022). O 'ZBEKISTONDA "YASHIL" IQTISODIYOTGA O 'TISHI: ISTIQBOL YO 'NALISHLAR VA USTUVOR VAZIFALAR. *Journal of new century innovations*, 10(2), 159-168.

7. Shoimardonkulovich, Y. D., & Kadirovna, S. N. (2022). GREEN FACTOR OF ECONOMIC GROWTH IN UZBEKISTAN. *Gospodarka i Innowacje.*, 23, 102-104.

8. Юлдошева, Б. М. (2021). ЭКОЛОГИК МУАММОЛАР: ХАЛҚАРО ҲАМЖАМИЯТ МУНОСАБАТИ ВА ТАРИХИЙ ЁНДАШУВ: Юлдошева Бибиражаб Миржонова Бухоро давлат университети докторанти. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (5).

УЎК: 65.014.1

Бердиева Дилфуза Ахатовна

(i.f.f.d.) PhD, Тошкент архитектура қурилиш университети
“Менежмент” кафедраси мудири, доцент

dili01.07@mail.ru

БОШҚАРУВ СЕРВИС КОМПАНИЯЛАРИ ЎРТАСИДА ИШОНЧЛИЛИК РЕЙТИНГИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: Ушбу мақолада бошқарув сервис компаниялари ўртасида ишончлилик рейтингини ташкил этишнинг долзарб масалалари ёритилган бўлиб, унда **бошқарув сервис компанияси субъектларининг ишончлилик рейтингини аниқлашда қўлланиладиган асосий тушунчалар** таснифи келтирилган. Ўзбекистон Республикасида уй-жой муаммосининг асосий таркибий қисмлари, бошқарув компанияларининг муаммоли вазиятлари аниқланган. Бошқарув сервис компанияларини самарали ривожлантиришга эришиши учун ишончлилик рейтингини аниқлаш тартиби белгилаб берилган. Хулосада бошқарув сервис компанияси субъектларининг инсон омилсиз ишончлилик рейтингини баҳолаш тизимига таянган ҳолда уларнинг ишончлигини аниқлаш амалиётини жорий этиш, бунинг асосида уларга қўшимча рағбатлантириш ва преференцияларни, тақдим этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: уй-жой фонди, бошқарув сервис компаниялари, **ишончли** бошқарув сервис компаниялари **субъекти**, бошқарув сервис компаниялари **субъектининг ишончлилик рейтингини, рейтинг тизими, ЕВІТА, рағбатлантириш ва преференциялар.**

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальные вопросы установления рейтинга надежности управляющих сервисных компаний, а также приводится классификация основных понятий, используемых при определении рейтинга надежности субъекта управляющей компании. Выявлены основные составляющие жилищной проблемы в Республике Узбекистан, проблемные ситуации управляющих компаний. Установлен порядок определения рейтинга надежности для эффективного развития управляющих компаний. В заключении разработаны предложения по внедрению практики определения надежности предприятий управляющей компании на основе системы рейтингов надежности без учета человеческого фактора, предоставлению им дополнительных стимулов и преференций.

Ключевые слова: жилищный фонд, управляющие компании, надежный хозяйствующий субъект, рейтинг надежности хозяйствующего субъекта, рейтинговая система, ЕВІТА, льготы и преференции.

Abstract: This article discusses the current issues of establishing a trustworthiness rating among management service companies, and provides a classification of the main concepts used in determining the trustworthiness rating of a management company entity. The main components of the housing problem in the Republic of Uzbekistan, the problematic situations of management companies have been identified. The procedure for determining the reliability rating for effective development of management companies is established. In the conclusion, proposals were developed to introduce the practice of determining the reliability of the entities of the management company based on the reliability rating system without the human factor, to provide them with additional incentives and preferences.

Key words: housing fund, management companies, reliable business entity, reliability rating of business entity, rating system, ЕВІТА, incentives and preferences.

Қириш. Иқтисодий рақамлаштириш шароитида уй-жой фонди бошқарувини самарали ташкил этиш ҳамда аҳолининг ижтимоий турмуш тарзи ва яшаш шароити билан

боғлиқ коммунал хизматлар сифатини ошириш давлат ижтимоий-иқтисодий дастурларининг долзарб вазифаларидан бири бўлиб ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Тараққиёт стратегиясида ҳам 2022 — 2026 йилларга мўлжалланган ҳудудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича дастурлар асосида ҳар йили барча туман ва шаҳарларнинг муаммо ва имкониятларини чуқур ўрганган ҳолда ҳудудлар кесимида тараққиёт дастурларини ишлаб чиқиш мақсади қўйилган[1]. Жумладан, республикамизда 2023 йилда 1,3 миллиондан зиёд хонадондан иборат 40 минг 26 кўп квартирали уйлар мавжуд бўлиб, уларга 787 бошқарув компаниялари ҳамда 269 та уй-жой мулкдорлари ширкатлари хизмат кўрсатади.¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 июнда “Кўп квартирали уй-жойларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-5152-сонли қарорига асосан эксперимент тариқасида республиканинг 15 ҳудудида 15 та бошқарувчи ташкилот “очиқ танлов” йўли билан танланди ва улар фаолияти тўлиқ йўлга қўйилди. Бунда 1 минг 261 та кўп квартирали уй-жойларни бошқариш учун тегишли шартномалар тузилди. Мазкур фаолият юритаётган бошқарув компанияларига қуйидаги вазифаларни бажариш юклатилди: шартномага асосан барча кўп квартирали уй-жойларни бошқариш, шунингдек, яқка тартибда қурилган уйларга, мулкчилик шаклидан қатъи назар ташкилотларга (объектларга) коммунал ва авария вазиятларини бартараф этиш хизматларини кўрсатиш; тегишли ҳокимиятлар билан тузилган шартномалар асосида ҳудудларни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш; 24 соат мобайнида фаолият юритадиган диспечерлик ва авария вазиятларини бартараф этиш хизматини кўрсатиш. Шунга қарамай 2023 йилда 1 триллион 213 миллиард сўм “оғир” аҳволдаги ширкатлар бошқарувидаги уйларни бошқариш бошқарув компанияларига ўтказилди ҳамда кредитлари уч йил муддатга музлатилди, шундан 34 миллиард сўм муаммоли кредитларни ташкил этмоқда.²

Бунинг асосий сабаби қуйидаги муаммолар ҳисобланади: уй-жой фонди коммунал хизматларига қўйилган тарифларнинг норентабеллиги; уй-жой фондига кўрсатиладиган коммунал хизматларга ҳисоб-китобларнинг шаффоф эмаслиги; уй-жой фонди муҳандислик-коммуникация тармоқларининг эскиргани; кўп ширкатлар ва бошқарув компанияларида кадрларнинг етишмаслиги туфайли ўз вазифасини профессионал бажармаслиги. Натижада, хонадон эгаларининг ширкат ва бошқарув компанияларига ишончи йўқолмоқда. Уй-жой фонди 1 м² майдонига қўйилган бадалларнинг тўлиқ йиғилмаслиги туфайли дебиторлик қарздорлиги ошиб кетмоқда.

Юқоридаги ҳолатларни инобатга олган ҳолда бугунги кунда уй-жой фондиди бошқариш бозорида ўз хизматларини таклиф қилаётган бошқарув сервис компаниялари ўртасида ишончлилик рейтингини аниқлаш амалиётини жорий этиш ҳамда келгусида бошқарув компаниялари фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш тадбирларини амалга оширишда мазкур рейтинг натижаларига таянган ҳолда амалга ошириш муҳимдир. Ишончлилик рейтингини аниқлаш амалиётининг жорий этилиши келгусида бошқарув сервис компаниялари ўртасидаги соғлом рақобатни шакллантиришга ҳамда кўрсатилаётган сервис хизматлари сифатини доимий равишда ошириб боришга, хизматлар таннархини оптималлаштириб бориш механизмининг жорий этишга хизмат қилади.

Тадқиқот методологияси.

Аҳолининг энг кўп қисмини уй-жой билан таъминлаш орқали турмуш сифатини ошириш давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида белгилаб берилган бўлиб у ҳудудларни ва умуман мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш векторидир. Ҳуқуқий ва меъёрий асосини уй-жой фонди бошқаруви соҳасидаги қонуности ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, хусусан Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 7 ноябрдаги “Кўп квартирали уйларни бошқариш тўғрисида”ги ЎРҚ-581-сон Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 12 апрелдаги “Хусусий уй-жой мулкдорларининг ширкатларини янада ривожлантириш ва турар жойларга хизматлар

¹ https://uza.uz/uz/posts/moliyaviy-nochor-shirkatlar-ikki-yilda-1-ming-47-tadan-10-taga-kamaydi_449455

² <https://lex.uz/ru/docs/5464157?ONDATE=01.01.2024&ONDATE2=19.06.2021&action=compare>

кўрсатишнинг аниқ бозорини шакллантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 64-сон Қарори, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 июндаги “Кўп квартирали уй-жойларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-5152-сон Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 4 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Президентининг тадбиркорлар билан 2023 йилдаги очиқ мулоқотида белгиланган вазифаларни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-292-сон Қарорлари ташкил этади.

Бошқарув сервис компаниялари ўртасида ишончлилик рейтингини ташкил этишнинг ҳуқуқий жиҳатлари билан биргаликда назарий асосларини ҳам билиш муҳим ҳисобланади:

ишончли бошқарув компанияси субъекти – бошқарув компанияси фаолиятини қонун доирасида амалга оширган ҳолда, **бошқарув компанияси субъектининг** ишончлилик рейтингда “В” ва ундан юқори рейтингга эга бўлган **бошқарув компанияси субъекти**;

бошқарув компанияси субъектининг ишончлилик рейтинги (кейинги ўринларда – ишончлилик рейтинг) – рейтинг тизими асосида **бошқарув компанияси субъектининг** ишончилигини баҳолаш ва тоифасини аниқлаш тизими;

рейтинг тизими – солиқ органларининг автоматлаштирилган ахборот ресурслари орқали олдиндан белгиланган маълум бир шартларга тўғри келиши нуктаи назаридан бериладиган баллар асосида тадбиркорлик субъектининг ишончилигини баҳолаш ва тоифасини аниқлаш тизими;

ЕВІТА – фоиз тўловлари, солиқ суммаси ва амортизация ажратмалари харажатларидан олдинги фойда миқдорини кўрсатадиган аналитик кўрсаткич ҳисобланади. Юридик шахсларнинг рентабеллик даражаси уларнинг соф фойдасига фоиз тўловлари, асосий воситалар ва номоддий активлар амортизацияси, ҳисобланган фойда солиғи суммаси қўшилиб, товарларни (хизматларни) сотишдан соф тушумга бўлиш ва 100 кўпайтириш орқали аниқланади ($ЕВІТА\ margin = ЕВІТА / даромад \times 100\%$).

Бошқарув сервис компаниялари ишончлилик рейтингини аниқлаш уларнинг молиявий-хўжалик фаолиятига оид аниқ мезонлар асосида мазкур субъектларнинг ишончлилик рейтингини аниқлаш ва юритишда автоматлаштирилган ахборот ресурслари орқали олдиндан белгиланган маълум бир шартларга тўғри келиши нуктаи назаридан бериладиган баллар асосида бошқарув сервис компаниялари ишончилигини баҳолаш мезонлари ва тоифаси аниқланади. Мазкур амалиётнинг қўлланилиши, бу субъектларни ҳар томонлама қонунга риоя этиш, солиқлар, қарзларни ўз вақтида тўлаш йўлига ўтишлари билан бирга, келгуси йилларга мўлжалланган молиявий бошқарув режаларини ишлаб чиқишда фойдаланишлари мумкин бўлади.

Тадқиқот жараёнида иқтисодий таҳлил, статистик гуруҳлаш, тизимли ва қиёсий таҳлил ва бошқа усуллар қўлланилган. Ушбу методология асосий фаолияти республика фонд бозорида ишончли бошқарув хизматларини кўрсатиш билан боғлиқ бўлган бошқарув сервис компанияларнинг ишончилигини баҳолаш мезонларини белгилайди.

Бошқарув сервис компанияси ишончлилик рейтинг асосий бешта кўрсаткичлардан иборат омиллар асосида таҳлил қилинади.

1. Молиявий кўрсаткичлар: ўтказилган маблағларнинг сақланиши билан ишончли бошқарув шартномаларини қоплаш учун капиталнинг етарлилиги; молиявий барқарорлик, операцион кўрсаткичлар.

2. Бизнес профили: бозордаги ўрни, уй-жой мулкдорлари томонидан қўллаб-қувватлаш имкониятлари, ишбилармонлик обрўси.

3. Бизнес жараёнлари: активлар ва таваккалчилик бошқаруви стратегиясини баҳолаш, корпоратив бошқарув сифатини баҳолаш.

4. Таваккалчилик менежменти тизими: бошқарув сервис компанияларининг турли хилдаги рисклари (ҳавф-хатарлари)ни аниқлаш ва бундай ҳавфларни бошқариш бўйича методологияларнинг ишлаб чиқиш қобилиятини баҳолаш.

5. Мижозларга хизмат кўрсатиш: бошқарув сервис компанияси томонидан бошқарув таъсисчиларига кўрсатаётган хизматлар сифатини ва қулайлигини баҳолаш. Бундан ташқари, маълум бир ишончлик рейтингини белгилаш учун бошқарув сервис компанияси ушбу методологиянинг мавжуд талабларига риоя қилиши лозим.

Юқорида келтирилган бу бешта блок ҳар бирининг умумий йиғиндиси – 100% ни ташкил этиб, блок ичидаги ҳар бир омил ўзининг ички ўлчов бирлигига эга. Ҳар бир омил 1 баллдан 5 баллгача бўлган ўз жавоб вариантларига кўра минимал жамланган балл – баллни, максимал – 5 баллни ташкил этиши лозим.

Таҳлил ва натижалар. Бугунги кунда аҳоли нофаол ва замонавий уй-жой фондиди бошқаришда иштирок этишни истамайди. Кейинчалик тушунмовчиликларга йўл қўймаслик учун мулкдорлар билан умумий мулкдаги улушларини бошқариш тўғрисида шартнома тузиш орқали мавжуд вазиятни қонуний равишда мустаҳкамлашлари зарур. Бундай келишув бошқарув сервис компанияларини юзага келиши мумкин бўлган муаммолардан ҳимоя қилади. Бошқарув сервис компаниялари ишончлик рейтингини ташкил этиш ва ушбу масалани ҳал этиш учун компаниянинг мавжуд муаммолари ечимини топиш зарур бўлади. Бу муаммолар компаниянинг ижтимоий муаммолари, молиявий муаммолари, ходимларнинг мавжудлиги ва уларнинг касбий тайёрлиги ва қобилиятлари, мустақиллик ва ҳамкорлик муносабатлари ва бошқа муаммоларни ўз ичига олади.

Шу билан бирга юқорида қайд этилган қонун ва қарорларга мувофиқ, бошқарув сервис компаниялари субъектлари ва уй-жой мулкдорларининг бир-бирига ўзаро ишончини янада кучайтириш, бошқарув сервис компанияларига янада қулай шарт-шароитларни яратиш ва соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, қонунчилик талабларига тўлиқ риоя этувчи бошқарув сервис компанияларига маъмурий юкни камайитириш мақсадида қуйидагиларни жорий этиш муҳим ҳисобланади:

- ишончлик рейтингига таянган ҳолда, бошқарув компанияларнинг ишончлигини аниқлаш амалиётини жорий этиш;
- бошқарув компаниялари субъектларининг ишончлик рейтингини шакллантириш бўйича очик-ошқора мезонларни белгилаш;
- ишончли бошқарув компаниялар учун қўшимча рағбатлантириш ва преференциялар бериш.

1-жадвал

Бошқарув компанияларининг ишончлик рейтингини аниқлаш схемаси¹

Босқичлар	Амалага оширилиши лозим бўлган тадбирлар
1-босқич	Бошқарув компаниялари давлат органларидаги мавжуд маълумотлар асосида “Ишончлик рейтингини”ни шакллантирадидлар ва Солиқ қўмитасининг расмий <i>веб-сайтида</i> эълон қилиб борадилар.
2-босқич	1. Ишончлик рейтингини шаклланишига оид бошқарув компаниялар фаолиятини баҳолаш мезонлари ва уларга қўйилган баллар тўғрисидаги маълумотлар бошқарув компанияларининг шахсий кабинетларига юборилади. 2. Ишончлик рейтингини тури ўзгарганда бошқарув компанияларининг шахсий кабинетига уларга қўйилган баллар тўғрисидаги маълумотлар қайта юборилади.
3-босқич	Бошқарув компания субъектлари ишончлик рейтингига оид маълумотларни кўриб чиқади ва ишончли бошқарув компаниялари рейтингига нисбатан эътирозлари бўйича ўз шахсий кабинети орқали солиқ органига мурожаат қилади.
4-босқич	Бошқарув компаниялари томонидан ишончлик рейтингини даражаси юзасидан билдирилган эътирозлар қайта кўриб чиқилади, эътирозлари

¹ Тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган.

	асосли бўлса, маълумотлар базасига тегишли тузатишлар киритилган ҳолда қайта шакллантирилган ишончлилик рейтинги бошқарув компаниянинг шахсий кабинетига юборилади.
5-босқич	Тегишли рейтингларни қайд этган бошқарув компанияларига белгиланган имтиёзлар улар фаолиятига доимий қўллаб борилади.

1-жадвал таҳлиллари шунини кўрсатадики, бошқарув компанияларининг ишончлилик рейтингини аниқлаш босқичлари юқорида қайд этилган кўрсаткичлар тизими асосида ҳар бир уй-жой бошқарув компаниялари учун алоҳида ишлаб чиқилиши керак.

Бошқарув компанияларининг ишончлилик рейтингини аниқлаш давомида бошқарув компанияларининг ишончлилик рейтингини аниқлаш шкаласи рейтинг турлари ва уларнинг баллар чегараси (қуйидаги 2-жадвалда кўрсатилган) белгиланиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бошқарув сервис компанияларининг ишончлилик рейтингини аниқлашда иштирок этадиган ҳар бир омил таҳлилий ёндошувларнинг тавсифи бўлиб у давлатнинг инвестиция бозори ёки ишончли бозор бошқаруви хусусиятларини инобатга олган ҳолда бир нечта баҳолаш вариантларига эга. Бу эса бошқарув вариантларининг маъно жиҳатдан яқин вариантларини танлаш имконини беради. Ушбу методология доирасида маълумотларни таҳлил қилишда аналитик кредит рейтингни аниқлаш шаклидан кўра таркибга устуңлик берилади. Агар бошқарув сервис компаниясининг бошқарув таъсисчиларининг маблағлари жойлашган компаниялар гуруҳининг бир қисми бўлса, активлар тури бўйича тақсимланади. Шундан сўнг, бошқарув сервис компанияларининг бутун гуруҳини таҳлил қилишга руҳсат берилади. Бунда бошқарув сервис компанияларининг ишончлилик рейтинги Ўзбекистон Республикаси Қурилиш ва уй-жой коммунал хўжалиги вазирлиги томондан фақат рейтинг олиш учун ариза берган бошқарув сервис компаниясига берилади.

Рейтинг тоифасидаги бошқарув сервис компаниясининг ишончлилик рейтингини аниқлаш (“+” ва “-“ модификаторлари ёрдамида), шунингдек, энг юқори тоифани (AAA) ёки паст ишончлилик тоифасини (ССС) белгилаш қуйидагиларга қараб белгиланади:

- якуний баллнинг қуйидаги 2-жадвалдаги диапазон чегараларига яқинлиги;
- бошқарув сервис компаниясининг ишончлилигини белгиловчи омилларнинг ўзгариш тенденциялари;
- бошқарув сервис компаниясининг кўрсаткичлари ва сифат хусусиятларини бир хил рейтингларда жойлашган бошқарув сервис компанияларининг ўхшаш кўрсаткичлари билан таққослаш;
- бошқарув сервис компанияларининг ишончлилик рейтинги муайян рейтинг объектига методологиянинг тўлиқ ёки қисман қўлланилиши тўғрисидаги таҳлилчиларнинг якуний қарорини инобатга олиб вазирлик томонидан қабул қилинади.

2-жадвал

Бошқарув компанияларининг ишончлилик рейтингини аниқлаш шкаласи¹

Т/р	Рейтинг тури	Тавсифи
1.	AAA	- максимал ишончлилик; - қонунчиликдаги ўзгаришларга, мижозлар маълумотлар базаси ёки инвесторлар таркибидаги ўзгаришларга эътиборнинг пастлиги.
2.	AA	- жуда юқори ишончлилик; - қонунчиликдаги ўзгаришларга, мижозлар маълумотлар базаси ёки инвесторлар таркибидаги ўзгаришларга эътиборнинг пастлиги.
3.	A	- юқори ишончлилик;

¹ Тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган.

		- қонунчиликдаги ўзгаришларга, миждозлар маълумотлар базаси ёки инвесторлар таркибидаги ўзгаришларга эътиборнинг пастлиги.
4.	BBB	- етарлича ишончлилик; - қонунчиликдаги ўзгаришларга, миждозлар маълумотлар базаси ёки инвесторлар таркибидаги ўзгаришларга етарли даражада сезгирлиги.
5.	BB	- қоникарли ишончлилик; - қонунчиликдаги ўзгаришларга, миждозлар маълумотлар базаси ёки инвесторлар таркибидаги ўзгаришларга ўртача сезгирлиги.
6.	B	- паст ишончлилик; - қонунчиликдаги ўзгаришларга, миждозлар маълумотлар базаси ёки инвесторлар таркибидаги ўзгаришларга кучли сезгирлиги.
7.	CCC	- жуда паст ишончлилик; - қонунчиликдаги ўзгаришларга, миждозлар маълумотлар базаси ёки инвесторлар таркибидаги ўзгаришларга жуда сезгирлиги.
8.	SD	- қабул қилинмайдиган даражада паст ишончлилик; - бошқарув сервис компанияларининг фаолиятини тўхтаб туриши ёки функцияларининг бир қисмини чеклаш тўғрисидаги давлат банкининг кўрсатмалари мавжудлиги; - миждозларининг, истемолчиларининг оммавий чиқиб кетиши.
9.	D	Банкротлик ёки лицензиясининг бекор қилиниши.

2-жадвал таҳлиллари шуни кўрсатадики, бошқарув компанияларининг ишончлилик рейтингини аниқлаш шкаласида кўрсатилган баллар чегараси бошқарув компаниялари фаолиятининг баҳолаш мезонлари, мезонларнинг баҳолаш методикаси қуйидаги мезонлар асосида аниқланади: бошқарув компаниялари фаолиятини амалга ошириш даври, ЕВІТА бўйича рентабеллик даражаси, кредит тарихи ҳолати ижобийлиги, ер майдонлари ва кўчмас мулк объектлари мавжудлиги, иқтисодий фаолият турлари бўйича бир нафар ходимга тўғри келадиган иш ҳақи жамғармасининг нисбати, солиқ ҳисоботларининг белгиланган муддатларда тақдим этилиши, ҳисобланган солиқ суммасининг белгиланган муддатида тўланиши, ҳисобланган солиқ суммасининг тўлов топшириқномаси орқали амалга оширилганлиги, электрон ҳисобварақ-фактураларнинг (ЭҲФ) қонунчиликда белгиланган муддатларда расмийлаштирилиши ҳолати, электрон ҳисобварақ-фактуралар орқали йил давомида харид қилинган товарлар реализацияси амалга оширилганда, солиқ органлари ахборот тизимларидан фойдаланган ҳолда ўтказилган текширувдан олдинги таҳлил натижасида аниқланган камчиликларнинг бартараф этилиш ҳолати, охириги 12 ой давомида маълумотлар базасидан ҳисобда турган жойини ўзгартирилиши, охириги 12 ой давомида корхона раҳбарининг қўнимсизлиги, таъсисчиси ёки раҳбари (мулкдор)нинг ишончсизлиги, тақдим этилган солиқ ҳисоботларига солиқ тўловчининг ўзи томонидан ихтиёрий тузатишлар киритилиши, қўшилган қиймат солиғи тўловчиси махсус гувоҳнома ҳолати, солиқ қарзини мол-мулк ҳисобидан ундирувга қаратилганлиги, маҳсулотлар (товар ва хизматлар) идентификация кодларидан нотўғри фойдаланиш, бошқарув компаниялари субъектлари томонидан “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари”, “Ёшлар дафтари” ва ижтимоий реестрдаги шахслар, шунингдек ногиронлиги бўлган шахслар бандлиги таъминланганлиги, ўтган ҳисобот даврига нисбатан (меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдоридан ортиқ иш ҳақи олган) ходимлар сонининг ортиши, иқтисодий фаолият турларига мувофиқ ҚҚС бўйича бир ойлик ҳисобланган солиқ суммасининг ўртача нисбати, иқтисодий фаолият турларига мувофиқ айланмадан олинмайдиган солиқ бўйича ҳисобланган солиқ суммасининг ўртача нисбати.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, уй-жой фондига коммунал хизматларни шаффоф ва ишончли етказиб бериш учун хизмат кўрсатувчи бошқарув компанияларининг хизмат кўрсатиш бозорида рақобатбардошлигини ошириш ҳамда улар фаолиятини бозор тамойиллари асосида тўғри ташкил этиш лозим. Бунинг учун мамлакатимизда бошқарув компанияларининг фаолият юритишини соддалаштириш, уларнинг даромадларидан солиқ юкини камайтириш, лойиҳавий дастурларини амалга оширишлари учун молиялаштириш тизимини йўлга қўйиш, шунингдек, хусусий мулкнинг дахлсизлигини таъминлаш бўйича мамлакатимизда изчил тадбирлар амалга оширилмоқда. Натижада, қулай ва соғлом рақобат муҳитидан самарали фойдаланиш орқали янги турдаги *consierge (консьерж)* хизматларини тақдим этувчи бошқарув компаниялари сафининг кенгайишига эришилади.

Уй-жой фонди бошқарув компаниялари фаолиятини баҳолаш мақсадида мустақил тадқиқотчиларнинг таҳлили ва натижалари асосида қуйидаги ташкилий-иқтисодий кўрсаткичлар тизими тақлиф қилинди:

- уй-жой коммунал хизматларининг сифати ва хизмат кўрсатиш тезлиги;
- бошқарув сервис компанияларининг хизмат кўрсатиши вақти;
- уй-жой фондининг энергия самарадорлигини оширишга қаратилган ишлар кўлами;
- бошқариладиган уй-жой фондида бажарилган ишлар ҳажми;
- уй-жой коммунал хизматлари учун тўловларни йиғиш;
- уй-жой фонди бошқарув компанияларининг бошқарув тизими;
- бошқарув сервис компаниялари ўртача ишончлилик рейтингини ошириш, уларни

инновацияларга қизиқтириш;

- инновацияларни жорий этиш учун технологияларни янада яхшилаш, янги ғояларни тез турда амалга ошириш;

ходимларнинг меҳнат қобилиятлари: бошқарув сервис компаниялари ўртача ишончлилик рейтингини оширишда улар ходимларининг иш қобилиятларига эга бўлиши; уларнинг иш унумдорлигини ошириш, меҳнат қобилиятларини яхшилаш, мотивацион рағбатлантиришни ошириш;

- мустақиллик ва ташкилотчилик: бошқарув сервис компаниялари ўртача ишончлилик рейтингини оширишда, уларнинг мустақиллик ва ташкилотчилик муносабатларининг яхши бўлиши. Бу тамойилларга риоя этиш ва компания ишларини яхши бошқариш учун, диспечерлик ёрдамларини тез ва сифатли кўрсатиш;

- ҳукукий-меъёрларга риоя этиш: бошқарув сервис компаниялари ўртача ишончлилик рейтингини оширишда уларнинг ҳукукий-меъёрларга риоя этиши муҳим рол ўйнайди. Жумладан, **бошқарув компания субъектининг ишончлилик рейтингини аниқлаш тартиби тўғрисидаги низомни ишлаб чиқиш;**

- бошқарув компанияларининг инсон омилисиз ишончлилик рейтингини баҳолаш тизимига таянган ҳолда уларнинг ишончлилигини аниқлаш амалиётини жорий этиш;

- давлат томонидан уларга қўшимча рағбатлантириш ва преференциялар берилиши.

Бошқарув сервис компаниялари субъектларининг ишончлилик рейтингини аниқлашда, бизнингча, рейтингини камайтирувчи, рағбатлантирувчи мезонлардан ташкил топиши ҳамда мазкур рейтинг инсон омилисиз, ахборотлаштирилган ахборот ресурслари орқали амалга оширилиши ҳамда бу жараёнда асосий мақсад рағбатлантириш ёки жазолаш эмас, аксинча рейтинг репутация рейтингига айланиши мақсадга мувофиқдир. Айнан рейтингни аниқлаш жараёнида бошқарув сервис компаниялари умум эътироф этилган баҳо олиш учун ва репутацияга эга бўлиш учун ўз кўрсаткичларини яхшилашга интилишлари учун рағбатлантирувчи дастак вазифасини бажариши мумкин.

Шунингдек рейтингни белгилаш орқали бошқарув сервис компаниялари ўз фаолиятлари давомида стратегик қарорларни қабул қилиш ҳамда тактикаларни ишлаб чиқиш, мақсадларни тузатиш учун, рейтинг натижаларига қараб ўзаро ривожланишда ортда қолаётган компаниялар фаолиятини тизимли таҳлил қилиш ҳамда ортда қолиш сабабларини аниқлаш, таҳлил ва синтезлаш натижасида муаммоларни қисқа муддатда

аниқлаб уларнинг манзилли ечимларини таклиф этиш имконияти юзага келади.

Бундан ташқари "Ишончлилик рейтинги"га ишонч жуда юқори бўлиши ҳамда бошқарув сервис компанияларининг ўзаро бир-бирига нисбатан ишонч тизимини ҳам яратишга хизмат қилиши ҳамда рейтинг бўйича маълумотлар нафақат очик бўлиши, балки тадбиркорлик субъектлари томонидан ўзаро баҳолаб борилиши имкони ҳам бўлиши муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 7 ноябрдаги “Кўп квартирали уйларни бошқариш тўғрисида”ги ЎРҚ-581-сонли Қонуни. <https://lex.uz/docs/4586282>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 1 февралдаги “2022 – 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 апрелда «2017-2021 йилларда кўп хонадонли уй-жой фондини сақлаш ва ундан фойдаланиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2922-сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/3177393>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 июндаги “Кўп квартирали уй-жойларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-5152-сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/5464157>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 19 июнда “Кўп квартирали уй-жойларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-5152-сонли Қарори. <https://lex.uz/docs/5464157>
6. Бердиева Д.А. Хусусий уй – жой мулкдорлари ширкатларини ташкил этиш ва молиявий бошқариш. Дарслик. - Т. : ТАҚИ, 2020. - 256 б.
7. Бердиева Д.А. Уй-жой фонди молиявий бошқаруви механизми самарадорлигини ошириш. Монография. 2022 й. - 191 б.
8. Бердиева Д.А. Уй-жой фонди молиявий бошқаруви механизми самарадорлигини ошириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш бўйича дисс. автореферати. – Тошкент. -2021. <http://lib.jizpi.uz/mod/resource/view.php?id=14078&redirect=1>
9. Berdiyeva D.A., Sanakulova B.R. Increasing the Effectiveness of The Housing Finance Management Mechanism // International Journal of Advanced Science and Technology. Vol.29, No.8, (2020), pp. 3200-3204. ISSN:2005-4238 IJAST. Copyright 2020 SERSC.
10. Санакулова Б.Р., Бердиева Д.А. Уй-жой фондини бошқаришда хусусий уй-жой мулкдорлари ширкатлари фаолияти самарадорлигини ошириш // Журнал “Молия” №1, 2019. ISSN 2010-9604. – Б. 71-79 б.
11. Бердиева Д.А. Уй-жой фонди молиявий бошқарувида замонавий усуллардан самарали фойдаланиш // Журнал “Молия” №5, 2021 й. ISSN 2010-9604. – Б. 119-126 .
12. Бердиева Д.А. Уй-жой фонди хизмат кўрсатиш бозорида бошқарув компаниялар фаолиятдан самарали фойдаланиш // “Ўзбекистонда уй-жой фондини бошқариш тизимини такомиллаштириш: муаммо ва ечимлар” мавзусидаги Республика микёсидаги илмий-амалий анжуман материаллари. 2020 йил 19-20 ноябрь. 2020. – Б. 28-34 бетлар.
13. Berdiyeva D.A. (2023) Uy-joy fondi boshqaruvini samarali tashkil etish // “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” Журнал Электрон нашр. № 10-сон. 2023. 460-465 Б. <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz/>

MATTERS CONCERNING THE ENHANCEMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE PROGRESSION OF THE COUNTRY'S ECONOMY

Annotation: The article seeks solutions to pressing challenges that Uzbekistan currently faces. It delves into both theoretical and hands-on strategies for fostering "Entrepreneurship amid the digital transformation of our nation's economy." The study also explores how to leverage these approaches in innovative endeavors and integrate novel economic development pathways inspired by international experiences. It concludes with advice and guidelines for improvements.

Key words: Digital entrepreneurship, Innovation, Virtual environment, Digital technologies, Digital service, Innovative entrepreneurship, Business entities.

Introduction

Entrepreneurship is critical to the growth and development of any modern economy. Entrepreneurship is the engine of economic growth and a driving force behind decentralisation, economic restructuring, and the transition to a market economy. Entrepreneurship is defined as the practice of capitalizing on previously undetected profit opportunities to create a new process or output. Entrepreneurs incur the risk involved with economic development because they pursue new ideas and devote resources to new business ventures, the results of which are expected to be large, both immediately and soon. The link between entrepreneurship and economic growth is demonstrated when entrepreneurs act on profit opportunities, making the economy more productive by establishing additional economic activities, which in turn produce employment opportunities and enhance the GDP.

In today's digital economic landscape in our nation, fostering entrepreneurship and evolving the population's way of life is gaining prominence on the priority list. Small businesses and private entrepreneurial endeavors play a pivotal role in shaping a modern Uzbekistan that meets contemporary demands. As highlighted by our country's President, Shavkat Mirziyoyev: "It's crucial to emphasize supporting entrepreneurial actions that address community social issues, especially those initiated by the youth and women. To facilitate this, broader access to microfinance services, financial assets, and public procurement will be made available to the public and entrepreneurs. With these initiatives, the enthusiasm and trust of our citizens in embracing entrepreneurship will flourish, motivating them to seek higher earnings."¹

Literature review

Although entrepreneurship is a relatively unstudied topic in economics, there is a significant and rising literature on the relationship between entrepreneurship and economic growth. Much of the empirical analysis is based on cross-section regressions that employ indexes of entrepreneurial activity provided annually in the GEM (Global Entrepreneurship Monitor)² for each economy. Overall, empirical data indicates that economies with higher levels of entrepreneurial activity grow quicker. The evidence, however, is not conclusive because some research finds no substantial beneficial association between entrepreneurship and economic growth. Furthermore, given the variability of entrepreneurship, blanket conclusions should be avoided because different strands of entrepreneurship are likely to effect growth in different ways. Furthermore, given the variability of entrepreneurship, blanket conclusions should be avoided because different strands of

¹ Address of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev to the Oliy Majlis. 2020 year

² <https://www.gemconsortium.org/reports/latest-global-report>

entrepreneurship are likely to effect growth in different ways. Furthermore, the relationship between entrepreneurship and growth may fluctuate in nations with varying levels of affluence and development.

A substantial part of literature emphasizes the relevance of new business formation in economic prosperity. According to Ribeiro-Soriano (2017), new small firms play an important role in raising competition in emerging areas and improving an economy's overall inventive ability. While aggregate-level connections between entrepreneurship and economic development are intriguing and important, entrepreneurship is primarily a firm-level phenomena. Individual entrepreneurs' actions and decisions have an impact on their own businesses as well as the businesses with which they deal. Small enterprises' entrepreneurial activity acts as agents of change and innovation in the economy [see, for example, Acs (1992) and Carree and Thurik (2010)]. Carree and Thurik (1998) investigated the link between an industry's percentage of small enterprises, a crude indicator of entrepreneurship, and aggregate industry production growth. The authors discovered that a larger percentage of small businesses in the beginning of the 1990s led to better aggregate production growth in the subsequent 3-4 years after analyzing a sample of 14 manufacturing industries in 13 European nations.

Since its independence in 1991, Uzbekistan has grappled with transforming its economy from a Soviet model to one that encourages free enterprise. As deduced from the World Bank's series of reports, by the 2010s, the Uzbek government started emphasizing the significance of entrepreneurship as a means to diversify the economy, spur job creation, and foster innovation (World Bank, 2019).

The Asian Development Bank (ADB) in its 2020 report highlighted that one of the primary constraints entrepreneurs face in Uzbekistan is the intricate web of bureaucratic processes. They emphasized the need for transparent and streamlined regulations to foster a conducive business environment.

Gaining access to capital remains a significant challenge for Uzbek startups. A detailed case study by Ruziev & Webber (2017) underscored the gaps in the current financial system, which often favors large, established entities over fledgling enterprises.

As per the OECD's "SME Policy Index: Eurasia 2020", while there's an increasing emphasis on entrepreneurship in the country, there remains a substantial skill gap. This is particularly true in terms of understanding global market dynamics, technological advancements, and modern business methodologies.

Educational Reforms: The role of education in fostering entrepreneurial skills is gaining traction. Universities, as indicated by Vakulchuk et al. (2019), have begun to integrate entrepreneurship courses and programs into their curricula.

As noted by an IMF report (2018), Uzbekistan has been investing in bolstering its technological infrastructure. This is evident in the growth of digital payment platforms, e-commerce, and tech startups in Tashkent, the capital city.

According to a USAID fact sheet (2020), Uzbekistan has launched various initiatives to boost entrepreneurship. This includes creating 'Free Economic Zones', offering tax incentives, and providing training and resources for budding entrepreneurs.

Many scientists around the world have conducted research in the field of entrepreneurship. Here are some famous scientists who have made a significant contribution to entrepreneurship research.

Joseph Schumpeter (1910s-1940s) defined entrepreneurship as a process of "creative destruction" in which entrepreneurs introduce new ideas, technologies and methods into the economy, which contributes to its growth and development. Israel Kirzner (1970) focused on the entrepreneurial information aspect and defined entrepreneurship as the process of discovering and exploiting market opportunities that others have not noticed. William Baumol (1980) proposed the concept of "entrepreneurial activity," emphasizing the role of entrepreneurs in bridging the gap between resource and opportunity mismatches. Peter Drucker (1950s-2000s) defined entrepreneurship as the process of creating new value for customers, which requires innovation and effective management. Saras Sarasvathy (2000s) proposed the concept of the "line effect" and defined entrepreneurship as a decision-making process under conditions of uncertainty, where the

entrepreneur considers many alternative paths and strives to achieve the desired goal. Shane A. Corstjens (2000s-present) defined entrepreneurship as the process of creating and developing new businesses, taking into account strategic management and innovation. Herminia Ibarra (2003) focused on transformational leaders and defined entrepreneurship as the ability of an individual to change an organization and create new opportunities. Julian Birkinshaw (2010) focused on entrepreneurship within large corporations and defined it as an organization's ability to innovate and adapt to changing market conditions. Also, opinions about the concept of entrepreneurship were expressed by economists and economists of our country. For example, in the educational manual "Entrepreneurship and Small Business" by the famous economist S.S. Gulomov, a brief idea is given about entrepreneurship, the influence of internal and external factors on it, and their variability. Economists such as B. Yu. Khodiev, M. S. Kasimova, and A. N. Samadov note that "a certain working environment must exist for effective business activity."

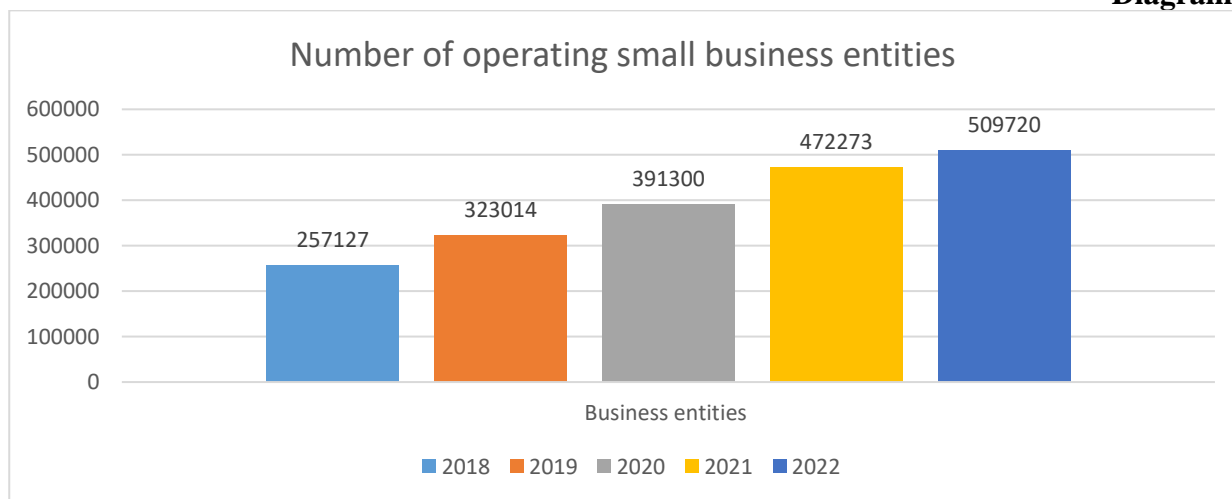
Research Methodology

In the current digital economic environment of our nation, the progress of entrepreneurship and the enhancement of small business and private enterprise efficiency are paramount. Digital technologies don't just elevate product and service quality but also play a vital role in cost reduction. Particularly notable is the President's observation that digitization not only facilitates economic efficiency but stands as a robust mechanism against corruption. In this digital age, as we focus on entrepreneurship's growth, we can anticipate the resolution of issues without the interference of corruption, ushering in new opportunities for entrepreneurs. The President of Uzbekistan demonstrated this commitment by enacting about 20 mandates during the pandemic to bolster entrepreneurship, thereby laying the groundwork for legal, economic, and financial support. This includes notable decrees like the development strategy of Uzbekistan from February 7, 2017, and the "Every family-entrepreneur" initiative from June 7, 2018, as well as the Central Bank's subsequent approval of the program. These initiatives, among others, underscore the timeliness of the topic and emphasize the simplification of business operations, such as registrations and obtaining permits. This effort is further enhanced by the establishment of the State Services Agency, its regional centers, and the introduction of a business ombudsman role.

Discussions of the results

Offices dedicated to the Prime Minister's affairs were set up across all regions, providing a platform for business professionals to voice their concerns and seek resolutions. The State Fund for Entrepreneurship Development was initiated under the Cabinet of Ministers, with an allocation of 200 billion sums and an additional 50 million dollars. From January to June 2022, the GDP per capita was recorded at 10,994.9 thousand sums (equivalent to 995.3 US dollars), marking a 3.3% increase from the same period in 2021. Lately, due to reforms introduced in our republic, there's been a noticeable rise in the number of small business entities, excluding farms and peasant farms (as shown in diagram 1¹).

Diagram 1

¹ Statistics agency Under the president of the republic of Uzbekistan

The data illustrated in the diagram above reveals that the number of small business entities, excluding farmers and peasant farms, was 257,127 in 2018, 323,014 in 2019, 391,300 in 2020, 472,273 in 2021, and increased to 509,720 by 2022. This shows a twofold increase compared to the same period in 2018. Furthermore, we can examine the evolution of small business and private entrepreneurship's contribution in our nation from 2019 up to the third quarter of 2022, as presented in **Table 1**. Namely:

Share of small business and private entrepreneurship, in% to the total volume¹

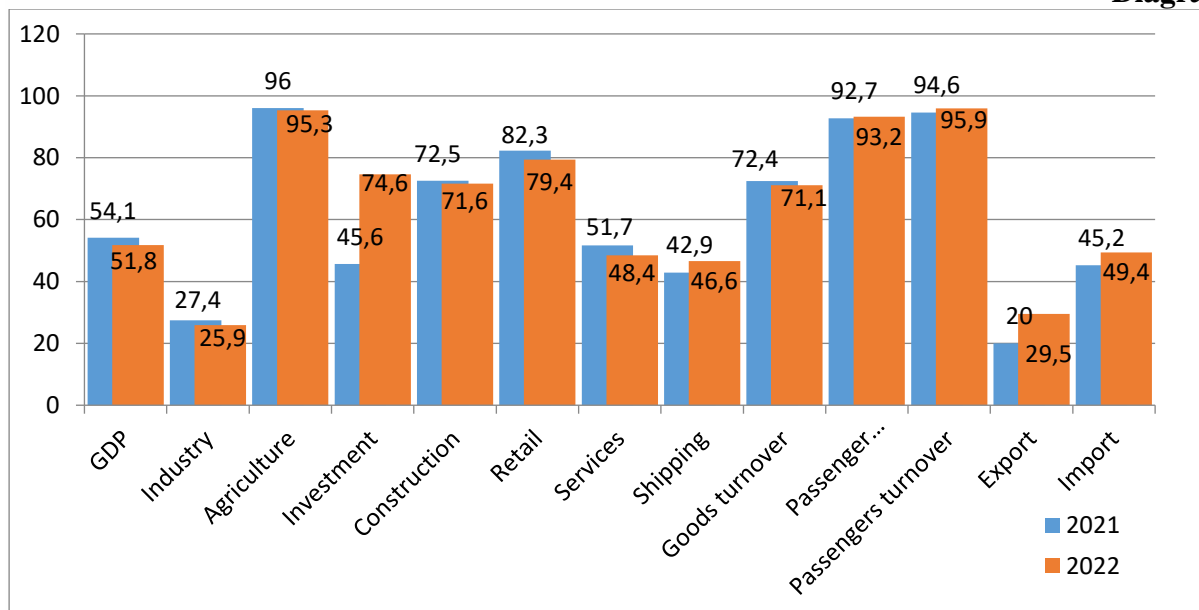
Table 1

Statistics	2019	2020	2021	2022	2023Q1	2023Q2	2023Q3
GDP	56.0	55.7	54.9	51.8	43.7	48.6	51.2
Industry	25.8	27.9	27.0	26.0	28.4	26.0	25.9
Construction	75.8	72.5	72.4	71.5	76.6	77.1	74.2
Employment	76.2	74.5	74.4	73.9	74.1	74.1	-
Export	27.0	20.5	22.3	29.6	25.3	27.6	30.1
Import	61.6	51.7	48.7	49.4	48.4	47.6	49.8

From the table provided, we observe a slight decline in the business segment of the GDP compared to 2019. Four major sectors (GDP, Construction, Employment and Import) saw a considerable decrease during 4 ears from 2019 to 2020, while Industry and Export rose in the same period. The import sector, by the third quarter of 2023, has leveled off after a reduction of nearly 21% in 2021, holding 80% of the total. It is clear from the table that GDP has been decreasing slowly throughout the whole period; the same tendency is followed in the employment sector. In contrast, exports have risen in the country. The other sectors have maintained their proportions relatively stable compared to 2019.

Following is the diagram demonstrating the key indicators of small business (**Diagram 2**): **Key indicators of small business for January-December, 2022 y %²**

Diagram 2

It is evident from Diagram 2 that Agriculture, Passenger transportation and Passenger turnover have a lion's share in the small businesses with the highest percentage. Meanwhile, small businesses are involved in the Industry and Export sectors the least. Furthermore, Diagram 2 sheds light on the slight changes in figures of both ears. It is worth to mention that the changes are minor

¹ Statistics agency Under the president of the republic of Uzbekistan

² Statistics agency Under the president of the republic of Uzbekistan

Main economic indicators of small businesses¹

Diagram 3

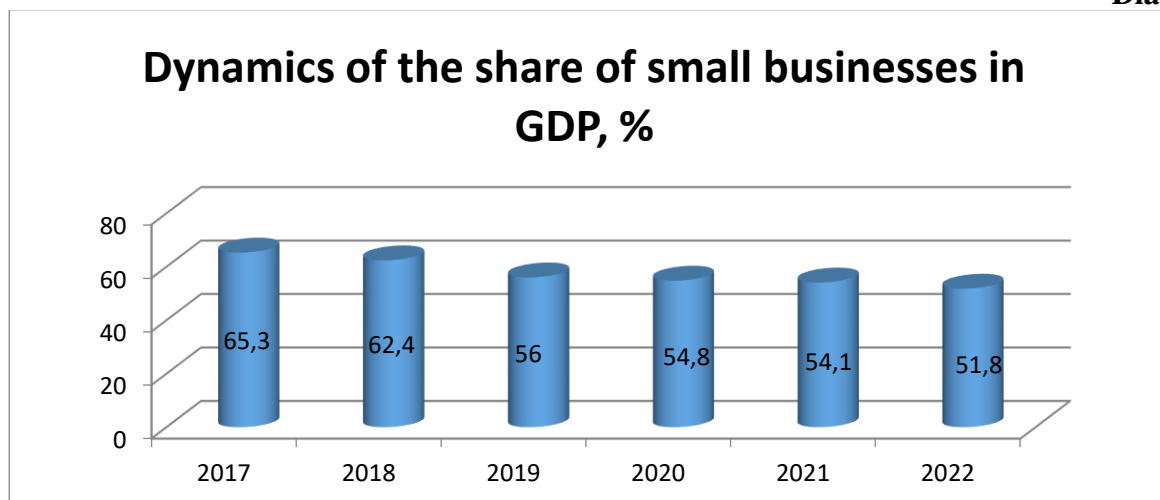
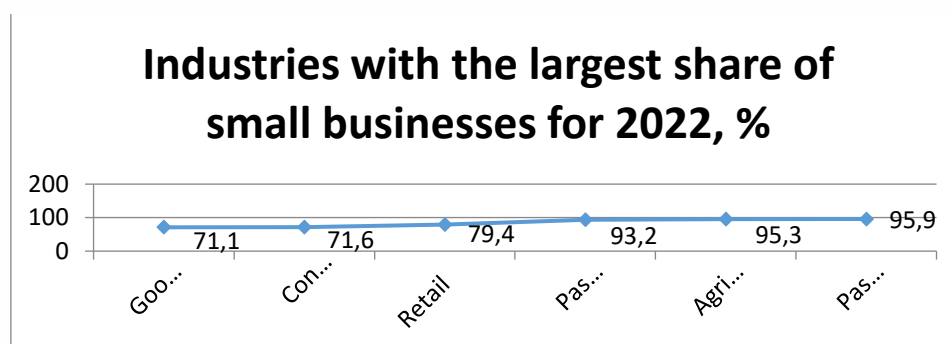

Diagram 4²

In 2022, the share of small businesses in GDP amounted to 51.8% and, compared to 2021, decreased by 2.3 points. The main reason for this decrease was the increase in the volume of added value in large business entities.

In 2022, the largest share of small businesses was recorded in passenger turnover - 95.9%, agriculture - 95.3%, passenger transportation - 93.2%, retail trade - 79.4%, and construction - 71.6%. (Diagram 2,3,4)

The number of business entities by ears³

Table 2

Years	Total	Difference -/+	Difference /%
2018	250503	20081	108,7
2019	314489	63986	125,5
2020	376982	62493	119,9
2021	454975	77993	120,7
2022	517500	62525	113,7

As can be seen from the data in the table (Table 2) above, it can be seen that the number of business entities has increased ear by ear, that is, in 2018, the number of business entities was 250,503, and in 2019, it was 314,489 and increased by 63,986. It can be seen that the number of business entities has increased ear by ear in the scale of the remaining ears, i.e. 376,982 in 2020, 454,975 in 2021, and 517,500 in 2022. It would not be wrong to say that the reason why these indicators have been

¹ Statistics agency Under the president of the republic of Uzbekistan

² Statistics agency Under the president of the republic of Uzbekistan

³ Statistics agency Under the president of the republic of Uzbekistan

increasing ear by ear is that the attention paid to entrepreneurship in our country is high, and the opportunities created are high.

During the ears of independence, a solid legal framework was created that protects the rights and legal interests of private owners, the priority of the rights of entrepreneurs in interactions with the state, law enforcement, and control bodies, in particular, reliable legal guarantees against unreasonable interference in the activities of business entities. Today, more than 525,000 business entities are operating in our country. More than 56 percent of the gross domestic product in our country is produced by small and private business entities, which employ more than 78 percent of the working-age population of our republic.

Share of small business and private entrepreneurship¹

Table 3

Field types	2019	2020	2021
Industry (billion sums)	83344,2	103020,8	121719,2
Trade (billion sums)	138920,7	164106,1	204787,4
Exports (million US dollars)	4714,8	3100,9	3711,2
Import (million US dollars)	14972,2	10943,3	12389
Services (billion sums)	103106,6	114052,7	144812,7

Growth rates in the inter-sectoral development of entrepreneurship in 2019-2021 are somewhat observed. (Table 3) Differences in industries are in the location of production forces, in the existence of significant differences in the level of their socio-economic development, as well as in the different opportunities and incentives created for them. We can see in the table above that the share of exports has decreased. Therefore, it is necessary to take necessary measures to eliminate obstacles and pitfalls in the way of rapid and stable development of business entities. It should be noted that the expansion of business activities plays an important role in raising the standard of living of the population. Development of entrepreneurship as an important factor of economic growth and prospective development of the middle class of owners not only helps to increase the national and spiritual potential of the society but also increases the national wealth, ensures integration of the economy into the world system, and socio-political stability. Although sufficient opportunities and conditions have been created for the development of entrepreneurship in Uzbekistan, its share in the economy is still lower than that of the developed countries of the world, and many organizational, economic, legal, and social problems in this area are waiting to be solved. Therefore, it is appropriate to create opportunities for expanding entrepreneurship based on the development of each region. For this purpose, laws, decrees, and decisions aimed at wide involvement of business activities were developed. Systematic measures are being implemented in such directions as supporting business activity, ensuring its sustainable development, increasing its share in production and employment of the population, and meeting the need for credit resources. The following recommendations have been developed for the development of entrepreneurship in our country: exemption or reduction of income tax for entrepreneurs who have just started their activities; providing opportunities to entrepreneurs depending on the location of the regions; giving vacant buildings and plots of land to entrepreneurs at reduced prices; state assistance to entrepreneurs in exporting products; organization of entrepreneurship courses and involvement of the population.

CONCLUSION

In essence, by consistently refining the organizational economic mechanisms of small business and private entrepreneurship, several objectives can be achieved. A primary task set by the President of the Republic of Uzbekistan, Sh. Mirziyoyev is the digital management and growth of various economic sectors, including private entrepreneurship. The development of entrepreneurship in our nation plays a crucial role in enhancing the quality of life, reducing poverty, and propelling economic growth. In the world's developed nations, population income primarily grows due to the systematic organization of innovative processes in entrepreneurship

¹ Statistics agency Under the president of the republic of Uzbekistan

and the constant evolution of digital business practices. One of our republic's significant challenges in the digital economy era is to boost the production of globally competitive products and services. Currently, a key objective is to foster healthy competition among entrepreneurs, which can lead to price reduction and the expansion of export-quality products competitive on the global stage. By studying global best practices, we should further open up monopoly sectors to the private domain, foster "digital entrepreneurship", and thereby establish a competitive landscape.

To summarize, while there is no statistically significant relationship between overall entrepreneurship and economic development, there are substantial correlations between growth and the interplay of sectoral shares and different forms of entrepreneurship. Our findings show that such impacts can be large enough to be economically relevant. For example, a 0.41% increase in annual GDP per capita from the mean level of developing economies to the mean level of advanced economies, combined with a standard deviation increase in the share of manufacturing's value-added in GDP, is associated with a 4.1% increase in a decade.

Used literature:

1. Mirziyoyev, Sh.M Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. —Toshkent.2016.,15-bet
  2. Yuldashev D.T. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish. Dic ... i.f. bo'yicha falcafa doktori (PhD). – T., 2019;
  3. G'oyipnazarov C.B. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda mehnatni muhofaza qilishning ilmiy acoclarini takomillashtirish. Dic ... i.f. bo'yicha falcafa doktori (PhD). – T.
  4. Shadiyeva, G. (2021). Opportunities to Develop Small Business and Family Entrepreneurship in Rural Areas. *Academic Journal of Digital Economics and Stability*, 7, 101-106.
  5. Shodieva, G. M. (2008). Problems of organizational and economic factors and service development in the improvement of family welfare (Doctoral dissertation, Dissertation for the degree of Doctor of Economics. Samarkand).
  6. SHADIYEVA, G. SOCIAL AND ECONOMIC CONCEPT OF “FAMILY ECONOMY”, ITS DEVELOPMENT AND CONCEPTUAL WAYS TO RAISE WELFARE. *ЭКОНОМИКА*, (9), 168-176.
  7. World Bank. (2019). *Diversified Development: Making the Most of Natural Resources in Eurasia*.
  8. ADB. (2020). *Country Partnership Strategy: Uzbekistan, 2019–2023*.
  9. Ruziev, K., & Webber, D. J. (2017). SMEs' access to finance in post-communist countries: Do institutional structures matter? *Journal of East-West Business*.
  10. März, E. (1992) *Joseph Schumpeter: Scholar, teacher, and politician*. New Haven: Yale University Press.
  11. Ibarra, H. (2023) *Act like a leader, think like a leader*. Boston, MA: Harvard Business Review Press.
  12. Birkinshaw, J. and Mark, K. (2015) *Key MBA models the 60+ models every manager and business student needs to know*. Harlow, England: Pearson.
  13. World Bank. (2019). *Diversified Development: Making the Most of Natural Resources in Eurasia*.
  14. ADB. (2020). *Country Partnership Strategy: Uzbekistan, 2019–2023*.
  15. Ruziev, K., & Webber, D. J. (2017). SMEs' access to finance in post-communist countries: Do institutional structures matter? *Journal of East-West Business*.
  16. OECD. (2019). *SME Policy Index: Eurasia 2020*.
  17. Vakulchuk, R., Irnazarov, F., & Mulladjanov, B. (2019). Analyzing challenges to the modernization of higher education institutions in Uzbekistan. *Journal of Eurasian Studies*.
  18. IMF. (2018). *Uzbekistan: Building a Path to Sustainable, Inclusive Growth*.
- USAID. (2020). *Fact Sheet: Uzbekistan*.

УДК: 338.46

Мардонов Баходир Бахронович,Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
«Рақамли иқтисодиёт» кафедраси докторанти,
PhD доцент, boxodir82@mail.ru +998882875535Mardonov Bakhodir Bahronovich,
Samarkand institute of economics and service
doctoral student of the Department
“Digital economy” associate professor
boxodir82@mail.ru +998882875535

ХИЗМАТ КЎРСАТИШ СОҲАСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ БОЗОР МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация

Ушбу мақолада хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда бозор механизмларининг таъсири баён қилинган. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштириш бўйича фикр ва мулоҳазалар таҳлил қилинган. Шунингдек, муаллиф томонидан хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилган.

Таянч сўз ва иборалар: хизмат кўрсатиш соҳаси, меҳнат ресурслари, бандлик, рақобат, нарх, талаб, таклиф, бозор, инвестиция, бошқарув усуллари, иқтисодий усуллар, бошқарув вазифалари, ижро механизмлари.

Аннотация

В данной статье описано влияние рыночных механизмов на развитие сферы услуг. Также были обсуждены мнения и комментарии по поводу совершенствования рыночных механизмов развития сферы услуг. Самое главное, автор внес предложения по совершенствованию рыночных механизмов развития сферы услуг.

Ключевые слова: сфера услуг, трудовые ресурсы, занятость, конкуренция, цена, спрос, предложение, рынок, инвестиции, методы управления, экономические методы.

Annotation

This article describes the influence of market mechanisms on the development of the service sector. Opinions and comments on improving market mechanisms for the development of the service sector were also discussed. Most importantly, the author made proposals for improving market mechanisms for the development of the service sector.

Key words: service sector, labor resources, employment, competition, price, demand, supply, market, investment, management methods, economic methods.

Кирриш (Introduction)

Жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида хизмат кўрсатиш соҳаси жаҳон иқтисодиётининг муҳим ва тез суръатлар билан ривожланаётган соҳа сифатида ўзининг салмоқли ўрнига эга. Жаҳоннинг ривожланган Ғарб мамлакатларида хизмат кўрсатиш соҳаси миллий иқтисодиётнинг устун ривожланган, биринчи даражали секторига айланди. Унинг ЯИМ ҳажмини ошириш, янги иш ўринларини яратиш, аҳоли бандлигини таъминлаш, уларнинг даромадларини ва бўш вақтларини кўпайтириш ва бошқа муҳим ижтимоий-иқтисодий вазифаларни бажаришдаги роли тобора ортиб бормоқда. АҚШ ялпи ички маҳсулотининг 70 фоизи, Франциянинг 71 фоизи, Германиянинг эса 62,5 фоизи хизмат кўрсатиш соҳаси ҳиссасига тўғри келади. Шунингдек, ушбу мамлакатларда иқтисодиётда банд бўлган аҳолининг 70 фоизидан ортиғи хизмат кўрсатиш соҳасида фаолият кўрсатмоқда[1]. Ўзбекистонни ривожлантириш концепциясида 2030 йилга бориб, хизмат

кўрсатиш соҳасидаги банд аҳоли сони иқтисодиётда банд аҳоли сонининг 58,7 фоизни ташкил этиш вазифаси қўйилган [2]. Бундай кенг қўламли улкан вазифаларни бажариш хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштиришни тақозо этади. Иқтисодиёти жадал тараққий этган мамлакатларда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришда, тармоқларни бошқаришда уларнинг фаолиятини ташкил этишда нафақат иқтисодий механизмларнинг элементларини такомиллаштириш, балки соҳада бозор механизмларини жорий этиш масаласига ҳам алоҳида эътибор қаратишади. Масалан, АҚШ, Япония, Германия, Жанубий Корея ва бошқа Ғарб давлатлари миллий иқтисодиётнинг соҳа ва тармоқларини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштириш ҳамда самарадорлигини ошириш асосида барқарор иқтисодий тараққиётга эришган. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб Ўзбекистонда ҳам хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштириш масаласи долзарб ҳисобланади.

Адабиётлар шарҳи (Literature review)

Н.В.Василенко [3] “хизмат кўрсатиш соҳасининг назарий асосларини, уни ривожлантиришнинг амалий муаммолари ва тенденцияларини тадқиқ этган. Шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳасини ресурслар билан таъминлаш ва улардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш бўйича тавсиялар ишлаб чиққан”. В.Б.Супян, С.Н.Бабич, А.Ю.Давыдов, Р.И.Зименколар [4] “XXI аср бошидаги АҚШ ривожланиш тенденцияси ва бозор моделининг хусусиятлари таҳлил қилинган. Шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳасини ривожланиш йўллари, бошқариш механизмлари, иқтисодий ўсишга таъсир этувчи омиллар таҳлили, давлатнинг иқтисодиётдаги иштироки тўғрисида концептуал ёндашувлар баён қилинган”. М.А.Новикова [5] эса тадқиқотида “..... хизмат кўрсатиш соҳасида маркетингнинг асосий функциялари, хизматлар нархининг шаклланиш механизмлари, хизматлар бозорининг ҳолати ва унда маркетинг тадқиқотларини ўтказиш тартиби ҳамда аҳолига кўрсатиладиган хизматларнинг стандартларини аниқлаган”.

Тадқиқотчилар томонидан хизмат кўрсатиш соҳасида бозор механизмларини такомиллаштириш бўйича айрим усуллар таклиф қилинган. Масалан, С.Н.Макарова [6] хизмат кўрсатиш соҳасида бозор механизмини такомиллаштириш учун давлат хизмат кўрсатиш фаолияти билан шуғулланувчи иқтисодий субъектларини қўллаб-қувватлаш, истеъмолчиларни эса рағбатлантириш орқали соҳада барқарор бозор механизмини таъминлаш усули таклиф этилган. А.А.Пороховский [7] эса ушбу масалага ноанъанавий тарзда ёндашиб, қуйидаги тавсияни берган: “соҳада бозор механизмини такомиллаштириш учун монополияга қарши қонун ишлаб чиқиш зарур”. Н.К.Рахимов [8] ҳам С.Н.Макарова сингари хизмат кўрсатиш соҳаси давлат томонидан қўллаб-қувватланиш зарур, деб ҳисоблайди. Бизнинг назаримизда, бугунги кунда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштириш бўйича умум эътироф этилган ягона усули йўқ.

Тадқиқот методологияси (Research Methodology)

Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштириш муаммоларини методолик ўрганиш, соҳанинг иқтисодий элементларини таснифлаш бўйича диалектик ва тизимли ёндашув, қиёсий ва солиштирма таҳлил, статистик ёндашув ҳамда гуруҳлаш усуллари билан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар (Analysis and results)

Ўзбекистонда давлат томонидан амалга оширилаётган самарали макроқтисодий сиёсат натижасида аҳолини иш билан таъминлашда ижобий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Худудлардаги бандлик даражасининг ўсиши шундан далолат беради. Фикримизнинг далили сифатида худудлар бўйича бандлик даражасининг динамикасини келтирмоқчимиз (1-жадвал). Баъзи худудлар жумладан, Тошкент, Андижон вилоятлари республика кўрсаткичидан 2-3 пунктга, Тошкент шаҳари эса 15,3 пунктга юқори. Лекин уларда ялпи

худудий махсулотларни ишлаб чиқариш ҳажми кам. Масалан, 2022 йилда Тошкент вилоятида аҳолининг бандлик даражаси 71,0 фоизни ташкил этиб турган бир вақтда, ялпи худудий махсулотнинг ҳажми ЯИМ таркибида 10,5 фоизни ташкил этапти [9]. Бизнинг назаримизда, Тошкент вилояти мавжуд имкониятлардан унумли фойдалангани йўқ. Чунки Самарқанд вилоятида аҳолининг бандлик даражаси республика кўрсаткичидан 2,5 пунктга кам бўлишига қарамасдан ялпи худудий махсулотнинг ҳажми мамлакат ЯИМнинг 7,0 фоизини ташкил этади [10]. Худди шундай маълумотларни республикамизнинг қолган худудларида ҳам кўриш мумкин.

Миллий иқтисодиётнинг ривожланишида меҳнат ресурсларини иш билан таъминлаш масаласи муҳим аҳамият касб этади. Хорижий ва маҳаллий олимларнинг илмий тадқиқот ишларида бу борада эътиборга молик фикрлар билдирилган. Баъзи тадқиқот ишларида бандлик даражаси 70 фоизни ташкил этишини маъқуллашган. Таҳлиллар шуни аниқладики, худудларда хизмат кўрсатиш соҳаси имкониятларидан ҳали тўлиқ фойдаланганича йўқ. Хизмат кўрсатиш соҳасининг хусусиятлари, жамиятдаги ўзгаришларга тезда мослашувчанлиги, тадбиркорлик фаолиятини бошлашда қулайликлари, янги иш ўринларни яратишдаги кенг имконияти ва шу каби бошқа жиҳатлари кишиларни ушбу соҳада банд этиш ва даромад топиш имконини беради. Бирлашган миллатлар ташкилотининг 2030 йилга мўлжаллаган тараққиёт дастурида хизмат кўрсатиш соҳаси қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлаш ва камбағалликни барҳам беришда муҳим аҳамият касб этиши таъкидланган. Шунингдек, Халқаро меҳнат ташкилотининг ҳисоб-китобларига кўра, хизмат кўрсатиш соҳасининг 1 фоизга ўсиши камбағаллик даражасини 1,5 фоизга камайтиради [11].

1-жадвал

2010-2022 йилларда Ўзбекистон Республикаси худудларида меҳнатга лаёқатли аҳолининг бандлик даражаси*

№	Худудлар номи	Йиллар				2022 йилнинг 2010 йилга нисбатан ўзгариши, (+;-)
		2010 фоиз	2020 фоиз	2021 Фоиз	2022 Фоиз	
1.	Қорақалпоғистон республикаси	57,3	62,0	60,9	61,6	+4,3
2.	Вилоятлар: Андижон	69,3	66,5	68,2	69,5	+0,2
3.	Бухоро	74,5	68,3	67,3	67,2	-7,3
4.	Жиззах	56,8	66,2	67,5	66,2	+9,4
5.	Қашқадарё	61,7	60,9	62,2	61,9	+0,2
6.	Навоий	75,3	66,8	68,3	67,7	-7,6
7.	Наманган	57,4	65,0	65,5	64,8	+7,4
8.	Самарқанд	62,5	63,2	63,7	64,7	+2,2
9.	Сурхондарё	62,5	63,9	64,5	64,2	+1,7
10.	Сирдарё	72,0	64,8	64,6	64,0	+8,0
11.	Тошкент	71,5	68,2	70,3	71,0	-0,5
12.	Фарғона	69,4	65,1	66,2	67,1	-2,3
13.	Хоразм	63,2	63,7	64,0	64,7	+1,5
14.	Тошкент шаҳри	81,6	81,7	83,3	82,5	+0,9
15.	Ўзбекистон Республикаси	66,9	66,0	66,9	67,2	+0,3

*Манба. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотлари (Банд аҳоли сонининг меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли сонига нисбати).
www.stat.uz

Худудларда хизмат кўрсатиш соҳасидаги улкан имкониятлардан фойдаланиш даражаси бугунги кун талабларига жавоб бермайди. Шунингдек, мамлакатда хизмат кўрсатиш соҳасини миллий иқтисодиётнинг устун ривожланган соҳаларидан бирига айлантириш концепциясининг моҳиятига мос келмайди.

Президент Ш.Мирзиёев вилоятлардаги ташрифларида худудларнинг иқтисодий, меҳнат ва табиий салоҳиятдан яхши фойдаланилмаётганлиги, уларларнинг келгуси тараққиётини аниқлашга етарли эътибор берилмаётганлиги қайд этилмоқда. Шу нуқтаи назардан Самарқанд вилоятининг баъзи худудларида тадқиқот ишлари ўтказилди. Тадқиқотлар худудларда ижтимоий соҳа объектлари, савдо, банк ва маиший хизмат кўрсатиш шаҳобчалари етарли даражада таъминланмаганлигини аниқлади. Масалан, Жомбой тумани тиббиёт бирлашмасига қарашли бўлган Оилавий шифокорлар пунктлари (ОШП) ўрганиб чиқилганда олий маълумотли шифокорларга эҳтиёж борлиги аниқланди (2-жадвал). жадвал маълумотлари “Ногоҳон” ОШПнинг атиги 2 нафар олий маълумотли шифокорлари 2 та маҳалланинг 9066 нафар аҳолисига, “Зарафшон” ОШПнинг 3 нафар олий маълумотли шифокорлари эса 3 та маҳалланинг 10653 нафар аҳолисига тиббий хизмат кўрсатиб келаётганини кўрсатяпти.

2-жадвал

2021 йилда Жомбой туманида аҳолига тиббий хизматлар кўрсатиш ҳолати*

№	ОШП	Олий маълумотли ходимлар сони, (киши)	Ўрта маълумотли ходимлар сони, (киши)	Тиббий хизмат кўрсатилаётган маҳалла ва аҳоли сони	
				маҳалла (та)	аҳоли (киши)
1	Ногоҳон	2	14	2	9066
2	Наймантепа	2	20	3	8935
3	Оқ-олтин	1	18	2	7671
4	Зарафшон	3	25	3	10653
5	Сариқипчоқ	1	17	1	3583
6	Й.Охунбобоев	2	16	3	7720
7	А.Курбонов	3	21	3	8364
8	Жомбой	3	22	3	8702
9	Э.Турдиев	4	28	2	11712

*Манба. Жомбой туман тиббиёт бирлашмаси маълумотлари асосида тузилди.

Худди шундай ҳолатлар вилоятларнинг барча худудларида ҳам учрайди. Ваҳоланки, кишлоқ жойларда ҳар 2000 кишига бир нафар олий маълумотли шифокор хизмат кўрсатиши белгиланган[12]. Иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда жумладан, Францияда ҳар 1000 кишига 3 нафар олий маълумотли шифокор тўғри келади [13]. Шу нуқтаи назардан қаралганда Жомбой туманидаги ОШПларида олий маълумотли шифокорларга эҳтиёж бор. Шунингдек, худудларда меҳнатга лаёқатли аҳолини иш билан таъминлаш, жумладан, кишлоқ аҳолиси турмуш даражаси ва сифатини оширишдек долзарб муаммо мавжуд. Ўзбекистонда жами аҳолининг қарийб 50,0 фоизи кишлоқ жойларда истиқомат қилади[14]. Маълумотларга қараганда жаҳондаги жами қашшоқ аҳолининг 70 фоизи ҳам айнан кишлоқ жойларда яшовчи аҳолидир [15]. Ўзбекистонда ҳам камбағал оилалар сонининг аксарияти бизнинг тахминий ҳисобимиз бўйича 60 фоиздан ортиғи кишлоқ жойларига тўғри келади. Ушбу долзарб муаммонинг ечими иқтисодиётнинг асосий соҳаси ва ҳозирда мамлакат иқтисодиётини жадал ривожлантиришнинг «драйвери»га айланган хизмат кўрсатиш соҳаси ҳал этиши мумкин. Демак, худудларда хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантириш учун бозор механизмларни ташкомиллаштиришни тақозо этади.

2020 йил 16 июн куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев раислигида “Хизмат кўрсатиш ва ички туризмни ривожлантириш масалалари” бўйича

видео селектор йиғилиши ўтказилди. Унда хизмат кўрсатиш соҳаси салоҳиятидан тўла фойдаланилмаётганлиги таъкидланди. Жумладан, жойларда маиший ускуналарни таъмирлаш устохоналари, кимёвий тозалаш шахобчалари, бухгалтерия, реклама, пуллик тиббий хизмат каби тадбиркорлик субъектлари камлиги кўрсатиб ўтилган. Шунингдек, ушбу хизмат кўрсатиш соҳасида иш ўринлари яратиш бўйича жуда катта имкониятлар борлиги қайд этилди[16]. Демак, хизмат кўрсатиш соҳасининг яхши ривожланмаган тармоқлари ҳали жуда кўп, уларнинг ҳисобидан соҳани ривожлантириш имкониятлари бениҳоя кенг. Назаримизда, хизмат кўрсатиш соҳасини республикада бошқа ҳудудларида жадал ривожлантириш ҳисобидан соҳани ЯИМ улушини ошириш, янги иш ўринларини яратиш лозим. Хизмат кўрсатиш соҳаси аҳоли бандлигини таъминлашнинг янги шакллари ташкил этишда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Республикада доимий аҳоли сони мунтазам ошиб бориши кузатилмоқда, яъни 2023 йилда доимий аҳоли 36024,9 минг кишини ташкил этган бўлса, ушбу кўрсаткичнинг 2010 йилга нисбатан ўсиши 123,7 фоизга, 2020 йилга нисбатан эса 104,2 фоизга ошган. Республикада иш билан бандлар сони 2023 йил 2010 йилга нисбатан 120,3 фоизга кўпайган. 2023 йилда ишсизлик даражаси 9,5 фоизни ташкил этди (3-жадвал).

3-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида меҳнат ресурслари ва банд аҳоли сони
динамикаси[17]**

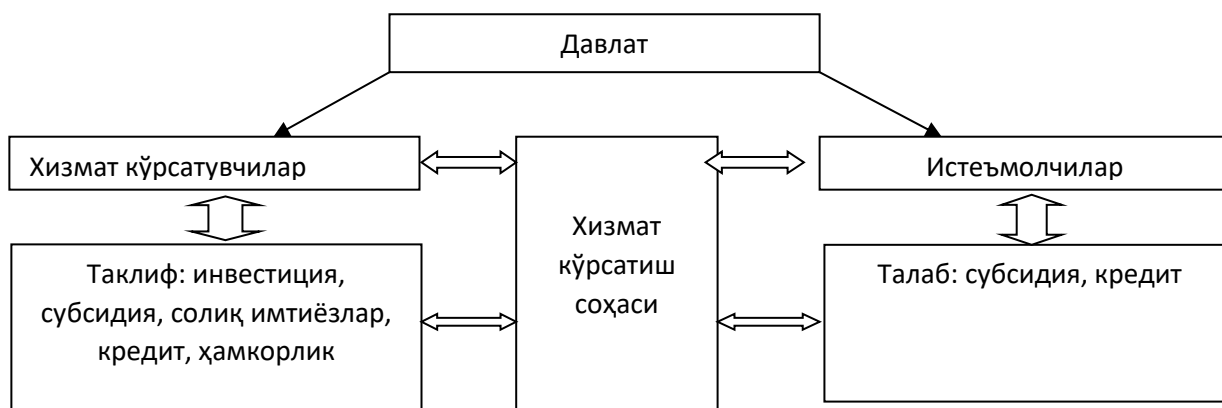
Кўрсаткичлар	Йиллар					2023 йилнинг 2010 йилга нисбатан ўсиши, %
	2010	2020	2021	2022	2023	
Доимий аҳоли сони, минг киши	29123,4	34558,9	34558,9	35271,3	36024,9	123,7
Меҳнат ресурслари сони, минг киши	16504,2	19158,2	19158,2	19393,2	19568,1	118,5
Иш билан бандлар сони, минг киши	11628,2	13239,3	13239,3	13706,2	13989,5	120,3
Мустақил тарзда иш қидираётганлар сони, минг киши	617,3	1012,1	1012,1	1235,4	1324,6	214,5
Ишсизлик даражаси, фоизда	5,1	10,5	9,6	8,9	9,5	186,2

Иқтисодиёт тармоқларида бўлаётган таркибий ўзгаришлар аҳоли бандлиги таъминлашга катта таъсир кўрсатади. Баъзи тармоқларда жумладан банк ва молия, ташиш ва сақлаш, савдо тармоқларида банд аҳоли қисқариб, таълим, соғлиқни сақлаш, туризм каби тармоқларида банд аҳоли сони ортиб борапти [18]. Маълумки, хизмат кўрсатиш соҳасининг баъзи тармоқлари мавсумий характерга эга бўлганлиги сабабли аҳолини доимий иш билан таъминлаш имконини бермайди. Шунинг учун аҳолини иш билан таъминлашнинг янги, яъни “кунлик иш билан таъминлаш” шаклини жорий этиш лозим. Хориж мамлакатлари тажрибаси ушбу масалада ижобий натижаларга эришган. Масалан, Жанубий Кореянинг “Арбайт Самушил” (Кунлик иш берувчи марказ), АҚШда махсус вебсайтлардан фойдаланиш йўлга қўйилган. Масалан, барча йўналишлар бўйича “Indeed”, соатбай ишлар бўйича “Snagajob”, маҳаллий иш жойлари учун “Craigslis”, мавсумий ишлар бўйича “CoolWorks”, масофавий ишлар учун “FlexJobs”, талабалар иш топиш учун “CollegeGrad” каби веб сайтлар жорий қилинган. Германияда аҳолига кунлик иш билан таъминлаш хизматларини ташкил этиш учун бандлик агентликлари ташкил этилган (Agentur für arbeit). Ўзбекистонда иш берувчилардан ва ишсизлардан ўтказилган социологик сўровларда аҳолини иш билан таъминлашнинг ноанъанавий кўринишларини жумладан, бир марталик иш, соатбай иш ва кунлик иш билан таъминлаш мақсадга мувофиқ

эканлигини билдиришган. Умуман олганда хизмат кўрсатиш соҳаси мамлакатда ижтимоий-иқтисодий муаммоларни бартараф этишда кенг имкониятларга эга. Бизлар ҳозирги кунга қадар хизмат кўрсатиш соҳасининг миллий иқтисодиётдаги атиги санокли муаммоларни бартараф этиш йўллари таҳлил қилдик. Ваҳоланки, хизмат кўрсатиш соҳасининг жамият тараққиёти учун имкониятлари катта. Ушбу имкониятларни рўёбга чиқиши соҳада бозор механизмларига боғлиқ. Хизмат кўрсатиш соҳасида бозор механизмларини такомиллаштириш мураккаб вазифа. Шу сабабли олимлар, тадқиқотчилар, соҳа мутахассислари бозор механизмларини такомиллаштириш бўйича ягона тўхтамга келгани йўқ. Улар ўзи хос услубда бозор механизмларини такомиллаштириш мумкин, деган хулосага келишган. Шуларнингбаъзиларини таҳлил қиламиз. Юқорида номлари зикр этилган иқтисодчи олимлар томонидан таклиф этган бозор механизмларининг ўзига хос жиҳати шундаки, улар соҳада давлатнинг иқтисодиётга аралашувини қўллаб-қувватлаган. Масалан, С.Н.Макарова соҳада бозор механизмларини жорий этиш учун қуйидаги иккита ёндашувдан фойдаланган:

Биринчиси, давлат хизмат кўрсатиш фаолияти билан шуғулланувчи иқтисодий субъектларини қўллаб-қувватлаш, истеъмолчиларни эса рағбатлантириш орқали соҳада барқарор бозор механизмини таъминлаш усули (1-расм).

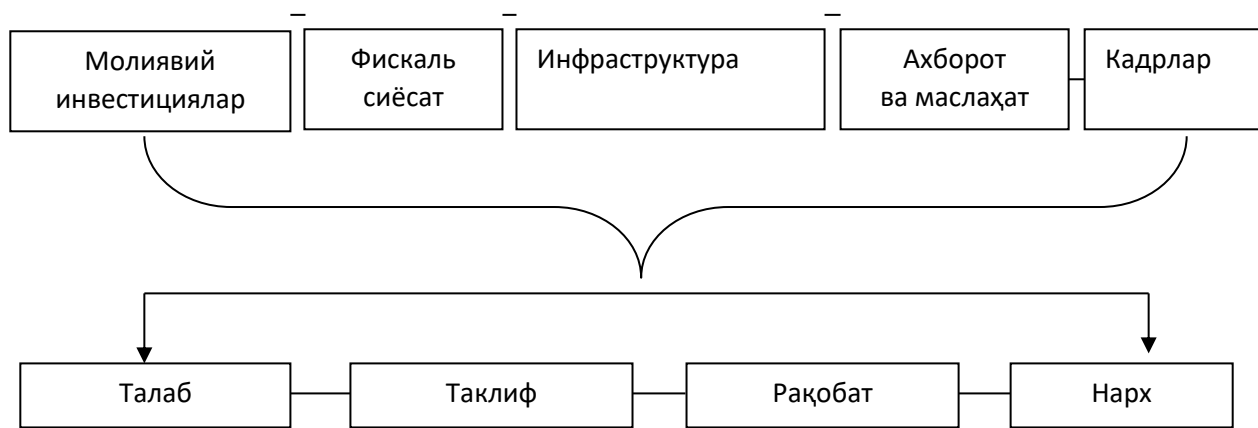

1-расм. Хизмат кўрсатиш соҳаси барқарор ривожланишининг бозор механизми.

Иккинчиси, истеъмолчилар харидини қўллаб-қувватлаш усули.

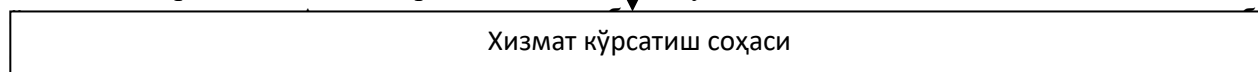
С.Н.Макарова хизмат кўрсатиш соҳасида бозор механизмини такомиллаштириш учун асосий эътиборни талаб ва таклиф элементларига қаратади. Шунингдек, у давлатнинг аҳолини хизматларга бўлган талабини шакллантиришда муҳим рол ўйнашини эътироф этади ҳамда аҳоли харидини оширишда иш ҳақининг ўзи етарли эмаслигини кўрсатади. У истеъмолчилар учун кўшимча имкониятлар яратиш (кредит, субсидия ва бошқалар) орқали хизматлардан янада кенг фойдаланишга эришиш мумкинлигини асослаб беради. А.А.Пороховский эса ушбу масалага ноанъанавий тарзда ёндашган. У барқарор бозор механизмини таъминлашда бирон-бир молиявий элементлардан (кредит, субсидия, инвестиция, солиқ имтиёзлари, бюджет ва бошқалар) фойдаланмаган. Шу нуқтаи назардан қаралганда унинг ёндашуви С.Н.Макарованикидан фарқ қилади. Н.К.Рахимов давлат соҳанинг ривожланиши учун молиявий инвестицияларни киритиш, фискаль сиёсатни юритиш шунингдек, ахборот ва маслаҳат марказларини ташкил этиш, малакали кадрларни тайёрлаш орқали кўмаклашиш лозимлигини тушунтириб берган. Агарда тадқиқотчининг ушбу концепциясини чизмада шакллантирсак қуйидаги кўринишга эга бўлади (2-расм).

Н.К.Рахимовнинг хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштириш бўйича билдирган таклифини амалда татбиқ этсак ижобий натижага эришиш мумкин. Чунки, хизмат кўрсатиш соҳаси ривожини кўп жиҳатдан молиявий маблағларга ҳамда малакали кадрларга боғлиқ. Шунингдек, хизмат кўрсатиш соҳаси маълум шарт-шароитлар таъсири остида ҳам ривожланади. Масалан, соғлиқни сақлаш тармоғи аҳолига сифатли тиббий хизматларни кўрсатиш учун замонавий технологияларга, иншоотларга эга бўлиши лозим ва бошқалар.

2-расм. Хизмат кўрсатиш соҳасини қўллаб-қувватлаш механизми.

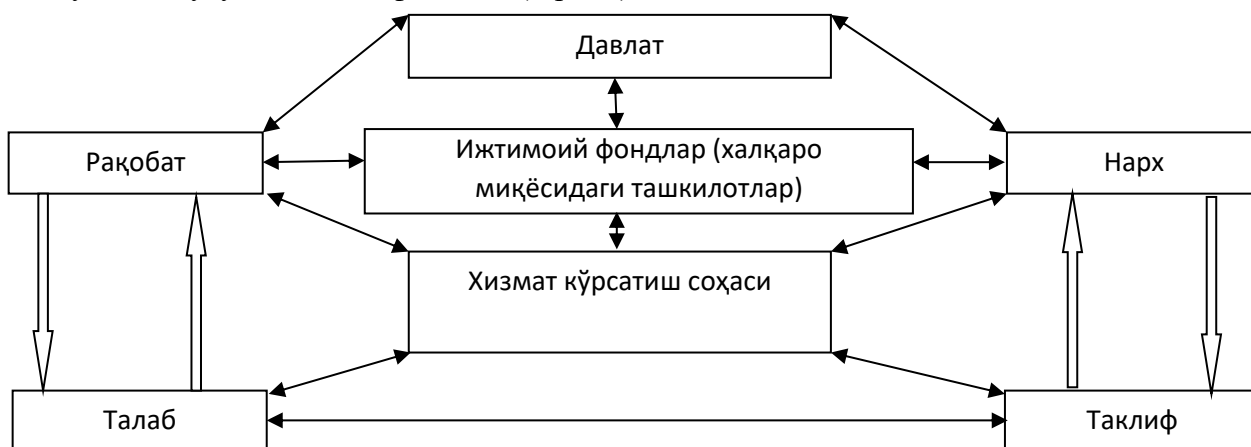
Бозор иқтисодиёти эркин иқтисодиёт бўлганлиги билан давлатнинг молиявий

хусусда кўпгина олимлар ўз қарашларини баён қилишган. Масалан, В.В.Папов “.....жаҳон тажрибаси, муайян даражада давлат аралашувига асосланган бозор механизмларига эга ўзини ўзи бошқариш иқтисодиёти юқори самарадорли эканлигини кўрсатмоқда”, деб таъкидлаган. Шунингдек у яна ўз қарашларини бойитиб, куйидаги фикрни ҳам билдирган: “..... ўз ихтиёрига қўйилган бозор, ҳам иқтисодий тизимнинг, ҳам бутун давлатнинг пойдеворига путур етказишга қодир жуда кўплаб олдиндан айтиб бўлмайдиган муаммоларни келтириб чиқарди. Чунки бозор барқарор инфратузилмани яратиш ва қўллаб-қувватлашга қодир эмас” [19] .

Тадқиқотчилар ва олимларнинг аксариятлари давлатнинг иқтисодиётга араллишиши орқали бозор механизмини барқарорлигини таъминлашга эришиш мумкин, деган хулосага келишган. Жумладан, Е.Глазова Е.,М. Степановалар ҳам давлат томонидан нархларни тартибга солишдаги иқтисодий усулларини кўрсатиб, бозор механизмнинг барқарорлигини таъминлашда давлат иштирокининг зарурлигини эътироф этган тадқиқотчиларнинг қарашларини қўллаб-қувватлаганлар[20]. Ҳақиқаттан, ҳам хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштиришда давлатнинг иштироки таъминланса, ушбу соҳада ялпи хизматлар ҳажми ошади, нархлари эса барқарорлашади.

Юқорида баён этилганларни инобатга олиб ва бошқа тадқиқотчилар фикрларини умумлаштириб, хизмат кўрсатиш соҳасида бозор механизмларини такомиллаштиришнинг куйидаги усулини таклиф этамиз (3-расм):

3-расм. Хизмат кўрсатиш соҳасини ривожлантиришнинг бозор механизмларини такомиллаштириш¹.

¹ Муаллиф ишланмаси.

Биз таклиф этаётган усулнинг моҳияти шундан иборатки, хизмат кўрсатиш соҳасида бозор механизмлари давлат ҳамда ижтимоий фондлар (ҳалқаро ташкилотларнинг ижтимоий-иқтисодий кўмаги) ёрдамида такомиллаштирилади. Бозор иқтисодиётида содир бўладиган куйидаги ўзгаришлар хизмат кўрсатиш соҳаси фаолияти билан шуғулланадиган тадбиркорларга муаммо келтиради: стихияли рақобат, инфляция, ишсизлик ва шу кабилар. Ушбу муаммоларни олдини олиш, бозор механизмининг тўғри йўналишини таъминлаш, онгли фаолиятни талаб этадики, уни ўз ҳолига қўйиб, бефарқ бўлиш инсон табиатига тўғри келмайди. Давлат ва ижтимоий ташкилотлар ёрдамида бозор механизмларини тартибга солиниши соҳанинг таракқиёт даражасини тезлаштиради. Иқтисодиёти жадал ривожланган мамлакатлар бу соҳада катта ишларни амалга оширганлар. Айниқса, АҚШ, Япония, Германия, Англия каби йирик мамлакатлар ва Голландия, Дания, Швеция, Жанубий Корея мамлакатларининг бозор механизмларини такомиллаштириш борасидаги бой тажрибалари таҳсинга сазовор. Замонавий хизмат кўрсатиш турлари, инновацион технологияларга асосланган ишлаб чиқариш, даромадларни қайта тақсимлашнинг энг маъқул усулларини қўллаш ва бошқа иқтисодий жараёнларда давлатнинг роли жуда юқори бўлган. Уларнинг табиий ресурслардан унумли фойдаланиш борасида эришган муваффақиятлари ибрат намуналарига айланиб бормоқда.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations)

Хизмат кўрсатиш соҳасининг ривожланишида бозор элементларининг таъсири катта. Масалан, рақобат - соҳани ривожланишига, жумладан, соҳанинг фаолият турларини кўпайтиришга, хизматлар сифатини оширишга, хизматлар нархини барқарорлаштиришга, умуман олганда, хизматлар бозори мувозанатини таъминлашга таъсир қилади. Агарда рақобат элементи ўз функциясини бажармаса, унда соҳа бозор иштирокчиларининг бир тарафлама манфаатига хизмат қилади. Натижада бозор мувозанатга эришмайди. Бу ўзгаришлар, биргина хизмат кўрсатиш соҳаси билан шуғулланувчи иқтисодий субъект фаолияти доирасида бўлса, бу ходиса мамлакат иқтисодий таракқиётига салбий таъсир этмайди. Бироқ, бундай ходисани мамлакат миқёсида ва хизмат кўрсатиш соҳаси даражасида кўрилса, ялпи талабни камайишига олиб келиб, бозор мувозанати бузилишига сабаб бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/Share_of_services/ (мурожаат қилинган сана 28.08.2023 йил).
2. Ўзбекистон Республикасининг 2035 йилгача ривожланиш Стратегиясининг концепцияси. Расмий сайти: Uzbekistan2035. Uz.//uz
3. Василенко Н.В. Экономика туризма и сферы обслуживания. Учебник. – Москва: НИЦ ИНФРА-М., 2022. – 439 стр.
4. Супян В.Б., Бабич С.Н., Давыдов А.Ю., Зименко Р.И. Экономика США: эволюция модели и условиях глобализации. Учебник. – Москва: Магистр: ИНФРА-М., 2022. – 560 стр.
5. Новикова М.А. Основы маркетинга сферы услуг: учебное пособие. – Москва: НИЦ ИНФРА-М., 2021. – 192 стр.
6. Макарова С.Н. Развитие механизма управления рынком инфокоммуникационных услуг. 08.00.05-Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами- сфера слуг). Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Санкт Петербург 2021. С.40.
7. Пороховский А. А. Рыночный механизм американской экономики: роль цифровизации // США & Канада: экономика – политика – культура. – 2020. – Выпуск № 5 С. 24-38 .
8. Рахимов Н.К. Развитие механизма государственной поддержки производителей в сфере услуг (на материалах Республики Таджикистан). Специальность 08.00.05 -

Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями и комплексами - сфера услуг). Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Душанбе 2022. С.21.

9. Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Статистик тўплам. Тошкент, 2023. Б.23.

10. Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Статистик тўплам. Тошкент, 2023. Б.23.

11. <https://мулоҳаза.уз/хабар/сфера-услуг-в-приоритетах- постановлення> (мурожаат қилинган сана: 16.03.2021 йил).

12. Временные штатные нормативы медицинского персонала учреждений первичной медико-санитарной помощи сельских районов. Утвержденно Министр здравоохранения Республики Узбекистан. 24.07.2017 г. №06-3/448,0. 8-10 стр.

13. Орлов А. Медпрактикум. Свободная медицина свободной Франции. Деловой партнер.uz // №15(991) 11-17 апрель 2013 г., -21 с.

14. Ўзбекистонда ижтимоий ривожланиш ва турмуш даражаси. Статистик тўплам. Т.: 2020 й. – Б. 36.

15. https://www.eurekalert.org/pub_releases/2019-03/ifpr-2gf032219.php (мурожаат қилинган сана: 20.11. 2020 йил)

16. 2020 йил 16 июндаги Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев раислигида “Хизмат кўрсатиш ва ички туризмни ривожлантириш масалалари” бўйича видео селектор йиғилиши маърузаси. Қаранг: <https://xs.uz/uzkr/post/har-bir-ishimizni-ehtiyotkorlik-bilan-oqibatini-pukhta-ojlab-nafaqat-ozimiz-balki-oilamiz-va-farzandlarimiz-oldidagi-masuliyatni-chuqur-his-etib-bazharishimiz-kerak-shavkat-mirziyoev>

17. Муаллиф томонидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги статистика агентлиги маълумотлари асосида ҳисобланди.

18. Ўзбекистонда меҳнат ва бандлик. Статистик тўплам. Т.: -2023 й. Б.40.

19. Попов В.В. Экономическое чудо переходного периода: как Узбекистану удалось то, что не удалось ни одной постсоветской экономике// Журнал Новой экономической ассоциации. 2014. №1. С.136-159.

20. Глазова Е., Степанова М. Цены: Рыночный механизм и государственное регулирование. Мировая экономика и международные отношения. 2011., №10. С.40-50.

УДК: 331

Ашурова Нозиля Мурадовна

Старший преподаватель кафедры «Корпоративная экономика и менеджмент», Ташкентский государственный экономический университет
e-mail: an_nozik@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА ОРГАНИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЗАКУПОК В БЮДЖЕТНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

«Важно отметить внедрение механизма электронного актирования как основного элемента развития государственных закупок».

Анна Катамадзе

Аннотация.

В статье рассматривается вопрос о совершенствовании механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях, который является важной задачей для многих стран. Государственные закупки играют существенную роль в использовании публичных ресурсов и обеспечении эффективного функционирования государственных организаций. В данной работе рассмотрены основные аспекты совершенствования механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях. Целью данной работы является предоставление обзора и анализа предложений по совершенствованию механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях. Это позволит лучше понять текущие вызовы и проблемы в этой области, а также предложить практические рекомендации для улучшения процесса государственных закупок и эффективного использования бюджетных средств.

Статья описывает аспекты, методологические основы, влияющие на совершенствование механизма государственных закупок. Далее, статья предлагает ряд мер и рекомендаций для совершенствования механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях. Эти меры включают улучшение законодательной базы, повышение прозрачности и открытости процесса, усиление контроля и ответственности, а также развитие эффективных механизмов оценки качества закупаемых товаров и услуг.

В заключение, статья подчеркивает важность совершенствования механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях для обеспечения эффективного использования бюджетных средств и предотвращения коррупционных практик. Автор призывает к дальнейшему исследованию и внедрению предложенных мер для улучшения системы государственных закупок в бюджетном секторе.

Ключевые слова: *государственные закупки, бюджетная организация, система закупок, регулирование, контроль.*

Abstract. *The article discusses the issue of improving the mechanism for organizing public procurement in budgetary organizations, which is an important task for many countries. Public procurement plays a significant role in the use of public resources and ensuring the effective functioning of government organizations. This paper examines the main aspects of improving the mechanism for organizing public procurement in budgetary organizations. The purpose of this research is to provide an overview and analysis of proposals for improving the mechanism for organizing public procurement in budgetary organizations. This will allow us to better understand the current challenges and problems in this area, as well as offer practical recommendations for improving the public procurement process and the effective use of budget funds.*

The article describes aspects and methodological foundations that influence the improvement of the public procurement mechanism. Further, the article proposes a number of measures and recommendations to improve the mechanism for organizing public procurement in budgetary organizations. These measures include improving the legislative framework, increasing transparency and openness of the process, strengthening control and accountability, and developing effective mechanisms for assessing the quality of purchased goods and services.

In conclusion, the article emphasizes the importance of improving the mechanism for organizing public procurement in budgetary organizations to ensure the effective use of budget funds and prevent corrupt practices. The author calls for further research and implementation of the proposed measures to improve the public procurement system in the public sector.

Key words: *government procurement, budgetary organization, procurement system, regulation, control.*

Введение

Совершенствование механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях направлено на повышение эффективности и прозрачности этого процесса. Эффективность государственных закупок достигается через различные меры и реформы. Важным аспектом является создание прозрачной и конкурентной среды. Для этого внедряются электронные платформы, на которых публикуются информация о закупках, требования к участникам и процедуры. Это позволяет увеличить доступность для потенциальных поставщиков и снизить возможность коррупции. Кроме того, важно развивать профессионализм и компетенции сотрудников, ответственных за проведение государственных закупок. Обучение и сертификация специалистов в этой области помогают повысить качество и эффективность процесса закупок.

В законе Республики Узбекистан «О государственных закупках» от 22.04.2021 г. № ЗРУ-684 отмечено, что открытость и прозрачность государственных закупок осуществляются следующим путем¹:

размещения информации о государственных закупках на специальном информационном портале с обеспечением в установленном законодательством порядке полного, своевременного, свободного и бесплатного доступа соответствующих государственных органов, субъектов государственных закупок и общественности;

составления и обеспечения сохранности документов и отчетов по закупочным процедурам.

К тому же отмечено, что основными целями государственного регулирования в области государственных закупок являются формирование благоприятной среды для субъектов государственных закупок, а также противодействие коррупции и иным нарушениям законодательства при осуществлении государственных закупок для²:

достижения государственных стратегических целей и задач;

обеспечения потребностей государственных заказчиков в товарах (работах, услугах);

исполнения Инвестиционной программы Республики Узбекистан и других государственных программ;

выполнения функций государства по решению социальных задач;

предоставления государственных услуг.

При осуществлении государственных закупок учитываются приоритеты социально-экономической политики, включая создание высокотехнологичных и инновационных производств, сохранение благоприятной экологической обстановки.

Если в государственных закупках товаров (работ, услуг) наряду с иностранными поставщиками принимает участие не менее трех отечественных производителей, этим отечественным производителям могут предоставляться указами и постановлениями

¹ Закон Республики Узбекистан, от 22.04.2021 г. № ЗРУ-684.

² Закон Республики Узбекистан, от 22.04.2021 г. № ЗРУ-684.

Президента Республики Узбекистан льготы и преференции, используемые при оценке предложений, если иное не предусмотрено международными договорами Республики Узбекистан.

Государственная закупка товаров (работ, услуг), необходимых для обеспечения нужд Республики Узбекистан, может осуществляться совместно с иностранными государствами. Порядок осуществления такой государственной закупки определяется международным договором Республики Узбекистан.

Совершенствование механизма организации государственных закупок также требует упрощения процедур и сокращения бюрократических препятствий. Это может быть достигнуто через использование стандартизированных форм документов, автоматизацию процессов и улучшение коммуникации между участниками закупок. Все эти меры направлены на достижение наилучших результатов при использовании бюджетных средств и обеспечении максимальной отдачи для государства и общества в целом.

Теоретические основы исследования.

Как известно, государственные закупки - это процесс приобретения товаров, услуг и работ от частных или публичных поставщиков со стороны государства или его органов. Они осуществляются в рамках государственной или муниципальной закупочной деятельности и регулируются соответствующим законодательством. Государственные закупки имеют свои особенности и цели. Одна из главных целей государственных закупок - обеспечение эффективного использования государственных или муниципальных средств. Путем проведения конкурентных процедур закупок государство стремится выбрать наиболее выгодные предложения по цене, качеству и срокам выполнения. Кроме того, государственные закупки направлены на обеспечение качественных товаров, услуг и работ для удовлетворения потребностей государственных организаций. Они также способствуют прозрачности и открытости в расходовании государственных средств, а также борьбе с коррупцией и недобросовестными практиками.

В данном источнике Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) отмечено, что «Прозрачность и конкуренция являются основополагающими принципами эффективной организации государственных закупок в бюджетных организациях»¹. Также отмечено о необходимости использования электронных систем и технологий для повышения прозрачности, эффективности и доступности процедур государственных закупок². В дополнение рассмотрено, что важность разработки и внедрения законодательных мер и нормативных актов, направленных на предотвращение коррупции и обеспечение соблюдения принципов открытости и справедливости в государственных закупках³ является важным аспектом в экономике.

Для регулирования государственных закупок существуют законы, нормативные акты и регулятивные документы, которые устанавливают правила и процедуры, которыми должны руководствоваться государственные органы при проведении закупок. Эти правила направлены на обеспечение прозрачности, справедливости в процессе государственных закупок. Важно отметить, что государственные закупки играют значительную роль в экономике, поскольку они могут оказывать влияние на развитие бизнеса и создание рабочих мест. Поэтому изучение и анализ государственных закупок в бюджетных организациях имеет важное значение для понимания и совершенствования этого процесса.

Государственные закупки играют важную роль в экономике и оказывают значительное влияние на развитие бюджетных организаций. Вот некоторые аспекты, которые следует учесть при изучении этой роли и влияния:

¹ "OECD Guidelines for Fighting Bid Rigging in Public Procurement", 2012.

² World Bank, "E-Procurement: Towards Transparency and Efficiency in Public Spending", 2017

³ United Nations Convention against Corruption (UNCAC), Article 9: Public Procurement and Management of Public Finances, 2003.

Таблица №1

Аспекты, влияющие на совершенствование механизма государственных закупок¹

Наименование	Понятие
<i>Содействие экономическому развитию:</i>	Государственные закупки являются одним из инструментов государственной политики, направленных на стимулирование экономического развития. Проведение крупных государственных закупок может привести к созданию новых рабочих мест, развитию инфраструктуры, способствовать инновациям и привлечению инвестиций.
<i>Развитие бизнеса:</i>	Государственные закупки предоставляют возможности для малых и средних предприятий, а также для других поставщиков услуг и товаров, расширить свой бизнес. Участие в государственных закупках может способствовать увеличению объема производства и продаж, улучшению финансового положения и конкурентоспособности компаний.
<i>Социальное воздействие:</i>	Государственные закупки могут оказывать положительное социальное воздействие на общество. При проведении закупок государство может устанавливать требования в отношении социальной ответственности поставщиков, таких как соблюдение трудовых стандартов, экологические нормы и социальная справедливость. Это может способствовать улучшению условий труда, защите окружающей среды и решению социальных проблем.
<i>Эффективное использование бюджетных средств:</i>	Государственные закупки направлены на обеспечение эффективного использования государственных или муниципальных средств. Через проведение конкурентных процедур и выбор наиболее выгодных предложений, государство стремится получить максимальную ценность за потраченные средства.
<i>Прозрачность и борьба с коррупцией:</i>	Государственные закупки играют важную роль в обеспечении прозрачности и борьбе с коррупцией. Правильное проведение процедур закупок, открытость информации о процессах и контроль со стороны заинтересованных сторон помогают снизить риск коррупции и неэффективного использования государственных средств.

Изучение роли государственных закупок в экономике и их влияния на развитие бюджетных организаций позволяет лучше понять эти процессы, выявить проблемы и найти пути их решения, а также повысить эффективность расходования бюджетных средств и развитие бизнеса в данной сфере.

Методологические основы исследования.

Совершенствование механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях базируется на определенных методологических основах. Вот некоторые из них²:

Законодательная основа:	Основу для совершенствования механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях составляют соответствующие законы и нормативные акты. Это может включать законы о государственных закупках, регламентирующие процедуры, требования к участникам, правила проведения торгов и другие нормативные документы. Соблюдение законодательства является
--------------------------------	---

¹ Подготовлено автором в ходе исследования.

² Подготовлено автором в ходе исследования.

	основополагающим принципом в организации государственных закупок.
Прозрачность и открытость:	Для совершенствования механизма организации государственных закупок важно обеспечивать прозрачность и открытость процесса. Это включает публикацию информации о планируемых закупках, требованиях к участникам, проведение открытых конкурсов и аукционов, предоставление доступа к документации и декларациям, а также информирование о результатах закупок. Прозрачность способствует предотвращению коррупции и обеспечению равных условий для всех участников.
Конкуренция и конкурсные процедуры:	Конкуренция является ключевым принципом в организации государственных закупок. Методология совершенствования механизма закупок включает разработку конкурсных процедур, которые обеспечивают равные условия для всех участников и способствуют выбору наиболее выгодного предложения. Конкурсные процедуры могут включать открытые конкурсы, аукционы, запросы предложений и другие формы.
Эффективное использование ресурсов:	Совершенствование механизма организации государственных закупок включает стремление к эффективному использованию ресурсов. Это означает выбор наиболее выгодных предложений с точки зрения цены, качества и сроков выполнения работ или поставки товаров. Методология может включать анализ рынка, разработку требований к поставщикам и контроль за исполнением заключенных договоров.
Управление рисками и контроль качества:	Совершенствование механизма организации государственных закупок также включает управление рисками и контроль качества. Это может включать анализ и оценку рисков, разработку мер по их снижению, контроль за соблюдением требований к качеству товаров и услуг, проведение испытаний и проверок. Контроль качества позволяет обеспечить получение требуемых результатов и предотвратить недобросовестные практики со стороны поставщиков.

Совершенствование механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях основывается на вышеуказанных методологических принципах. Целью является обеспечение эффективного использования государственных средств, прозрачности и открытости процесса, стимулирования конкуренции, управления рисками и контроля качества. Это способствует повышению эффективности государственных закупок, развитию бюджетных организаций и обеспечению наилучшего соотношения цены и качества при приобретении товаров и услуг для государства.

Мировой опыт исследования.

Однако на рынках государственных закупок существуют пробелы и несоответствия. Действующие системы не всегда соответствуют передовой практике. Когда это происходит, фирмы могут упустить важные возможности. В докладе Группы Всемирного банка «Сравнительный анализ государственных закупок» оценивается система закупок 180 стран и определяются области, в которых страны могут улучшить свою деятельность. По словам Тани Госсейн, старшего специалиста по частному сектору и главного автора отчета, проблемы, с которыми сталкиваются частные фирмы, особенно малые и средние, особенно заметны в трех областях:

Отсутствие электронных закупок: экономики всех регионов реализуют реформы по проведению процесса закупок онлайн. Однако сохраняется большой разрыв между странами, в которых еще нет онлайн-портала, посвященного государственным закупкам, и другими странами, которые имеют сложные платформы электронных закупок,

предлагающие широкий спектр услуг. В двадцати шести из 180 стран, оцениваемых в рамках сравнительного анализа государственных закупок, до сих пор нет специального портала онлайн-закупок.

Задержки платежей: Сравнительный анализ государственных закупок показал, что задержки платежей за товары или услуги по-прежнему распространены во всех регионах. Фактически, платежи являются своевременными только в одной трети оцениваемых экономик. Поставщики в Доминиканской Республике, Экваториальной Гвинее, Габоне, Гвинее-Бисау, Ираке, Тринидаде и Тобаго, и Вануату обычно ждут получения оплаты более шести месяцев. Для малых и средних предприятий, у которых могут возникнуть проблемы с денежными потоками, эти значительные задержки наносят ущерб прибыли и затрудняют участие в процессе государственных закупок.

Неоптимальные механизмы рассмотрения жалоб: доступ к справедливому, прозрачному и своевременному механизму рассмотрения жалоб может повысить доверие и уверенность в процессе закупок. Однако по-прежнему существуют различия в том, как и когда рассматриваются жалобы. Сравнительный анализ государственных закупок показал, что время, необходимое для разрешения жалобы, варьируется в широких пределах: от 2 до 450 дней. Кроме того, существуют несоответствия в отношении того, когда участникам торгов разрешено подавать жалобу. В некоторых странах жалобы не могут быть поданы до тех пор, пока не будет заключен контракт, что ограничивает корректирующие меры, которые может принять контролирующий орган.

Группа Всемирного банка активно работает со странами-клиентами, чтобы помочь улучшить их системы государственных закупок. Собирая и публикуя информацию о системах государственных закупок на глобальном уровне, Группа Всемирного банка заполняет критический пробел в знаниях. Такие отчеты, как «Сравнительный анализ государственных закупок», имеют решающее значение для создания доказательной базы того, что работает в сфере закупок и где есть возможности для улучшения. Кроме того, Группа Всемирного банка консультирует правительства и работает вместе с ними над разработкой более прозрачных и эффективных систем закупок. Эта поддержка включает в себя создание электронных порталов, реформирование законов и правил, а также наращивание потенциала должностных лиц, занимающихся закупками¹.

Анализ и результат исследования.

По итогам 2023 года через фондовую биржу Республики Узбекистан реализовано 1,8 тонны драгоценных металлов общей стоимостью 1 миллиард 138,0 миллиарда сумов. При этом объем проданного через биржу золота достиг 1 миллиарда 135,5 миллиарда сумов, а объема серебра - 2,6 миллиарда сумов. Объем продаж драгоценных металлов, проданных через биржу, увеличился в 2,2 раза по сравнению с 2022 годом. За январь-декабрь 2023 года биржевая котировка золота на Республиканской товарной бирже Узбекистана выросла с 684,8 тыс.сум до 786,0 тыс.сум за 1 грамм, то есть рост на 14,8%. Начальная цена драгоценных металлов определяется на основе последнего утреннего фиксинга Лондонской ассоциации рынка драгоценных металлов в национальной валюте по курсу Центрального банка Республики Узбекистан на дату заключения биржевой сделки².

АО «Алмалык ХМК» и АО «Навоийский ХМК» участвуют на биржевом рынке в качестве продавцов драгоценных металлов, а покупателями являются производители, производители ювелирных изделий, а также индивидуальные предприниматели, имеющие мощности по переработке продукции, используемой в промышленности. Напоминаем, что торговля драгоценными металлами на Товарной бирже Республики Узбекистан будет осуществляться с марта 2019 года в соответствии с Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан от 1 марта 2019 года № 186 «Товарно-сырьевая биржа Республики Узбекистан». Материалы фондовой биржи «Об утверждении Положения о порядке

¹ <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/05/16/why-modern-fair-and-open-public-procurement-systems-matter-for-developing-countries>

² <https://uzex.uz/News/aseminar-was-held-on-the-topic-of-public-procurement>.

реализации драгоценных металлов на биржевых торгах» АО «Биржа» начали продаваться.

К тому же, необходимо отметить, что 17 января 2024 года в здании Образовательного центра при Министерстве экономики и финансов состоялся круглый стол на тему «Проблемы, возникающие при государственных закупках, и их устранение». В ходе семинара широко обсуждались проекты новых нормативно-правовых документов, разрабатываемых в сфере государственных закупок, вопросы дальнейшего совершенствования системы государственных закупок. В частности, со стороны госзаказчиков поступили предложения по устранению излишних препятствий и ограничений в системе госзакупок и внедрению передовой международной практики в этой сфере¹.

Окончание переходного периода предоставляет историческую возможность пересмотреть устаревший режим государственных закупок. Эти правила значительно усложнили создание возможностей для инновационных компаний для завоевания бизнеса и улучшения государственных услуг или для государственных органов по исключению поставщиков, которые в прошлом показывали плохие результаты. Теперь есть возможность разработать что-то, что принесет пользу нашим сообществам и нашему бизнесу. Это то, что каждый, кто работает над этим, может рассматривать как дивиденд от выхода Великобритании из ЕС, независимо от того, как они голосовали на референдуме.

Великобритания ежегодно тратит около 290 миллиардов фунтов стерлингов на государственные закупки. Этот огромный объем государственных расходов необходимо использовать, чтобы сыграть свою роль в восстановлении экономики Великобритании, открыть государственные контракты для большего числа малых предприятий и социальных предприятий для внедрения инноваций в сфере предоставления государственных услуг и достичь нашей цели по нулевому выбросу углерода к 2050 году. Правительство уже рассмотрело Зеленую книгу, чтобы убедиться, что она поддерживает «выравнивание», и предпринимает другие шаги, например, в рамках Национальной инфраструктурной стратегии для обеспечения динамичных и устойчивых цепочек поставок.

В «Зеленой книге» рассматривается еще один элемент этой программы реформ: реформа нашего законодательства о закупках. Слишком долго современные и инновационные подходы к государственным закупкам увязли в бюрократических, процессуальных процедурах. Необходимо отказаться от этих сложных и удушающих правил и раскрыть потенциал государственных закупок, чтобы коммерческие команды могли адаптировать свои процедуры к потребностям рынка. Новый британский сервис «Найти тендер» для публикации уведомлений о контрактах заработает 1 января 2021 года, заменив Официальный журнал Европейского Союза. Полный контроль над правилами позволит гораздо быстрее реагировать на изменения в методах закупок, гарантируя, что режим останется современным и актуальным.

Вывод.

Совершенствование механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях является важной задачей с точки зрения обеспечения эффективного использования бюджетных средств и обеспечения прозрачности и конкуренции на рынке государственных закупок. Здесь приведены несколько выводов, касающихся этой темы:

Прозрачность и открытость: Совершенствование механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях должно быть направлено на повышение прозрачности и открытости процесса. Это включает в себя разработку и использование электронных платформ для проведения торгов, и публикации информации о закупках. Повышение доступности информации о процедурах и условиях закупок способствует привлечению большего числа поставщиков и созданию конкуренции.

Конкуренция и снижение коррупции: Развитие конкуренции в процессе государственных закупок является важным фактором для обеспечения эффективности и более низких затрат. Совершенствование механизма организации закупок должно включать

---

¹ <https://uzex.uz/News/aseminar-was-held-on-the-topic-of-public-procurement>

меры по предотвращению коррупции, такие как ужесточение правил о конфликте интересов и установление строгих критериев отбора поставщиков.

Упрощение процедур: Одной из проблем, с которыми сталкиваются бюджетные организации при проведении закупок, является сложность и длительность процедур. Совершенствование механизма организации закупок должно включать упрощение процедур и сокращение бюрократической нагрузки на участников процесса. Это может быть достигнуто, например, сокращением необязательных этапов или внедрением электронных систем, упрощающих подачу и обработку документов.

Компетентность и профессионализм: Эффективное совершенствование механизма организации государственных закупок требует наличия компетентных и профессиональных сотрудников, занимающихся этой областью. Качественная подготовка и обучение персонала, а также привлечение экспертов в сфере закупок, могут значительно повысить качество и результативность процесса.

Мониторинг и оценка: Важной составляющей совершенствования механизма организации государственных закупок является внедрение системы мониторинга и оценки результатов проведенных закупок. Это позволяет выявлять проблемные области, улучшать процедуры и принимать меры по устранению нарушений или неэффективного использования бюджетных средств.

В целом, совершенствование механизма организации государственных закупок в бюджетных организациях должно быть направлено на повышение прозрачности, конкуренции, эффективности и снижение коррупции. Это достигается через улучшение доступа к информации, упрощение процедур, повышение компетентности сотрудников и внедрение системы мониторинга и оценки. Реализация этих мер поможет обеспечить более эффективное использование бюджетных средств и повысить доверие общества к государственным закупкам.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан, от 22.04.2021 г. № ЗРУ-684.
2. «OECD Guidelines for Fighting Bid Rigging in Public Procurement», 2012.
3. World Bank, "E-Procurement: Towards Transparency and Efficiency in Public Spending", 2017.
4. United Nations Convention against Corruption (UNCAC), Article 9: Public Procurement and Management of Public Finances, 2003.
1. Публичные услуги и функции государственного управления / Под ред. А.Е. Шаститко; Авт. коллектив: Н.С. Батаева, П.В. Крючкова, М.С. Потапенко, В.Л. Тамбовцев, А.Е. Шаститко. Бюро экон. анализа. М.: ТЕИС, 2002. - 160 с.
2. Нестерович Н.В. Конкурсные торги на закупку продукции для государственных нужд / Н.В. Нестерович, В.И. Смирнов; под ред. А.Г. Свиначенко. М.: ИНФРА-М, 2000. - 360 с.
3. McAfee P.R., McMillan J. Government procurement and international trade // Journal of international economics. 1989. - Vol. 26. - P. 291-308.
4. Milgrom P.R., Weber R.J. A theory of auctions and competitive bidding // Econometrica. — 1982.-№50.-P. 1089-1122.
5. Miyagiwa K. Oligopoly and discriminatory government procurement policy // American economic review. 1991. -№ 81. - P. 1321-1328.
6. Peterhoff R. Orientierungsprobleme der russischen Wirtschaftsordnungspolitik. — Stuttgart, Germany: Deutsche Gesellschaft für Osteuropakunde, № 4 / 1999. S. 357-375.
7. Roy S., Viaene J.-M. Preferences, country bias, and international trade // Review of international economics. 1998. - Vol. 6. - № 2. - P. 204-219.
8. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/05/16/why-modern-fair-and-open-public-procurement-systems-matter-for-developing-countries>
9. <https://uzex.uz/News/aseminar-was-held-on-the-topic-of-public-procurement>.

UDK: 330.15

Igamova Shaxinya Zikrilloyevna

Buxoro davlat universiteti katta o'qituvchisi (PhD)

INNOVATIKA NUQTAI-NAZARIDAN QURILISH MATERIALLARI ISHLAB CHIQRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY O'ZIGA XOSLIKLARINI BAHOLASH

Annotatsiya. *Maqolada Buxoro viloyatida qurilish materiallari sanoatini yanada rivojlantirish istiqbollari muhokama qilinadi. Shuningdek, uni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish zarurligi, uning yordamida ushbu tarmoq korxonalarini modernizatsiya qilish va qurishni amalga oshirish mumkinligi haqidagi masalalar ham ko'rib chiqildi. Buxoro viloyatida bajarilgan qurilish faoliyatining asosiy hajmlari dinamikasi tahlil qilinadi.*

Tayanch so'zlar: *investitsion jarayon, qurilish materiallari, innovatsiya, ishlab chiqarish strategiyalari, asosiy kapitalqurilish qorishmalari, dinamika*

Kirish

Jahon amaliyotida innovatsion rivojlanish global xususiyatga ega bo'la borib, iqtisodiyotning barcha tarmoqlari va faoliyat sohaslarini qamrab olmoqda. Abu-Dabi deklaratsiyasi (2019) YuNIDO uchun bu sohadagi harakatlar uchun muhim yo'riqnomaga aylanib, mazkur tashkilot a'zo davlatlarga yangicha – "To'rtinchi sanoat inqilobi – barcha uchun farovonlik" yondashuvini taklif qildi. Bu yondashuv asosiga to'rtta element – innovatsiyalar, raqamli infratuzilma, raqamli ko'nikmalar, raqamli hamkorlik va sherikchilik qo'yilgandir". Bugungi kunda jahonda innovatsion rivojlanish dinamikasi ortib borishi sharoitida qurilish materiallari korxonalarida innovatsion jarayonlar samaradorligini oshirish muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Jahonda qurilish materiallari korxonalarida innovatsion jarayonlar samaradorligini oshirish bo'yicha ishlab chiqarishni ratsional tashkil qilish, innovatsion rivojlanishni raqabatbardoshlikni ta'minlashning muhim omili sifatidagi yondashuvni takomillashtirish, bozorda raqobatlashuvning o'tkirlashuvi sharoitida mahsulotlar tarkibini takomillashtirish kabi yo'nalishdagi tadqiqotlarga ustuvor darajada qaratilmoqda. Bu borada sanoat korxonalarining innovatsion faoliyatini faollashtirish asoslarda ishlab chiqarish korxonalarining raqobatbardoshlik salohiyatini oshirish singari masalalar bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

O'zbekistonda iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishi sharoitida qurilish materiallari sanoatini jahon qurilish kompleksining texnologik taraqqiyoti tendensiyalariga muvofiq holda rivojlantirish, sohaning moddiy-texnologik asoslarini mustahkamlash, zamonaviy shakllarda qurilish sanoati ishlab chiqarishini tashkil qilish va mahsulotlar sifatini keskin darajada oshirish yuzasidan keng qamrovli dasturiy chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Bugungi kunda O'zbekiston davlat va jamiyat hayotining barcha sohaslarini tubdan yaxshilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqda". Bu borada qurilish materiallari sanoati korxonalarini ilmiy-ishlab chiqarish tuzilmalari samaradorligini oshirishda samarali shakllarda ishlab chiqarishni tashkil qilish, loyihaviy boshqaruvga ko'ra qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarining innovatsion loyihalar portfelini shakllantirish, resurs tejamkorligini oshirishning iqtisodiy dastaklarini ahamiyatligini baholash darajasini oshirish, mintaqada qurilish materiallarini ishlab chiqarishning prognoz ko'rsatkichlarini asoslash yo'nalishidagi tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish maqsadga muvofiq.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-maydagi PQ-3697-son "Innovatsion faoliyat va faol tadbirkorlikni rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "Yangi O'zbekistonda 2022–2026-yillarda rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi farmonlari, 2018-yil 7-maydagi PQ-3698-son "Iqtisodiyot tarmoqlari va sohaslariga innovatsiyalarni joriy qilish mexanizmlarini takomillashtirishi bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori hamda mazkur

yo'nalishdagi boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish muayyan darajada xizmat qiladi.

Yuqoridagi kontseptual g'oyalardan kelib chiqqan holda, mazkur maqola mavzusining dolzarb ekanligini asoslash mumkin.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili.

Iqtisodiyotda innovatsiyalarning turli jihatlari va innovatsion rivojlanish muammolari, shu jumladan, innovatika fani elementlari K.Allen, D.D.Bell, P.Druker, N.Mazur, R.Nelson, R.Fatxuddinov, S.Radosevich va boshqa bir qator tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida aks etgan .

Y.Shumpeter iqtisodiy o'sishning innovatsion rivojlanishi konsepsiyasini shakllantiruvchi makroiqtisodiy modellar mexanizmlarini o'rganish sohasidagi o'z ilmiy ishlari bilan mashhurdir.

Ko'rib chiqilayotgan ilmiy yo'nalishda mamlakatimiz olimlaridan Sh.N.Zaynutdinov, M.A.Ikramov, L.M.Abdullayev, K.I.Kupriyanidi M.A.Maxkamova, A.Sh.Bekmurodov, B.B.Berkinov, G.Yuldashev, B.K.Goyibnazarov, Y.A.Alimov, R.Alimov, R.I.Nurimbetov, B.Kalmuratov va boshqalar faol izlanishlarni olib bormoqdalar . Ularning tadqiqotlari ilm-fan va amaliyotga muhim ilmiy-metodik hissa qo'shadi.

Hozirgi vaqtda innovatsion faoliyatni rivojlantirish, bu jarayon samaradorligining o'sishi, boshqaruvning innovatsion metodlarini va innovatsion klasterli texnologiyalardan foydalanishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar hali etarlicha keng tarqalmaganidir. Buxoro viloyatidagi qurilish materiallari korxonalarida faoliyatning natijalari tahlili ko'rsatadiki, innovatsion rivojlanish salohiyati etarlicha to'liq o'rganilmagan va undan foydalanilmagan. Mazkur dalil ko'rib chiqilgan korxonalarining innovatsion rivojlanishini faollashtirish bo'yicha tadqiqotlar o'tkazilishi zarurati haqida xulosa chiqarishga imkon beradi.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot jarayonida viloyatdagi qurilish materiallari sanoati korxonalarida innovatsion jarayonlar samaradorligini oshiruvchi mintaqaviy axborot-tahliliy platforma tuzilmasi ishlab chiqilgan;

qurilish materiallari korxonalarining innovatsion faoliyatini faollashtirishning ahamiyati va tutgan o'rni belgilangan;

mintaqadagi qurilish materiallari sanoati korxonalarining innovatsion jarayoni samaradorligini oshirish bo'yicha metodik materiallar shakllantirilgan va o'z ichiga innovatsion-ishlab chiqarish klasterini tashkil etish, innovatsion-tahliliy platformani shakllantirish, biznes-loyihalarni boshqarish metodini qo'llash va korxonalarini innovatsion rivojlanish sohasida quvib etuvchi strategiyadan ilgariylanma strategiyaga o'tishga yo'naltirish orqali innovatsion mahsulotlar bilan ishlashning samarali reglamentini shakllantirishni oluvchi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning asosiy qoidalari shakllantirilgan;

mintaqada bajarilgan qurilish ishlarining real qiymati modeli yordamida prognoz qiymatlari va 2022–2026-yillarga mo'ljallangan qurilish-montaj ishlari real qiymatining prognoz ko'rsatkichlari, shuningdek, tarmoq mahsulotlarini eksport qilishning ijobiy istiqbolli trendi ishlab chiqilgan.

Ilmiy maqolada ko'tarilgan muammoni atloflicha tahlil qilish, tahlil natijalarini tizimlashtirish asosida ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqishda induksiya va deduktsiya, taqqoslash, adabiyotlar sharhi, miqdor va sifat ko'rsatkichlar hisoblash, maqsadli rivojlantirish kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston Respublikasining mustaqillik yillarida aholi punktlari va infratuzilma qiyofasi sezilarli ravishda o'zgardi, ko'plab nodir obyektlar qurildi, yangi nufuzli va katta quvvatga ega ishlab chiqarish majmualari ishga tushirildi.

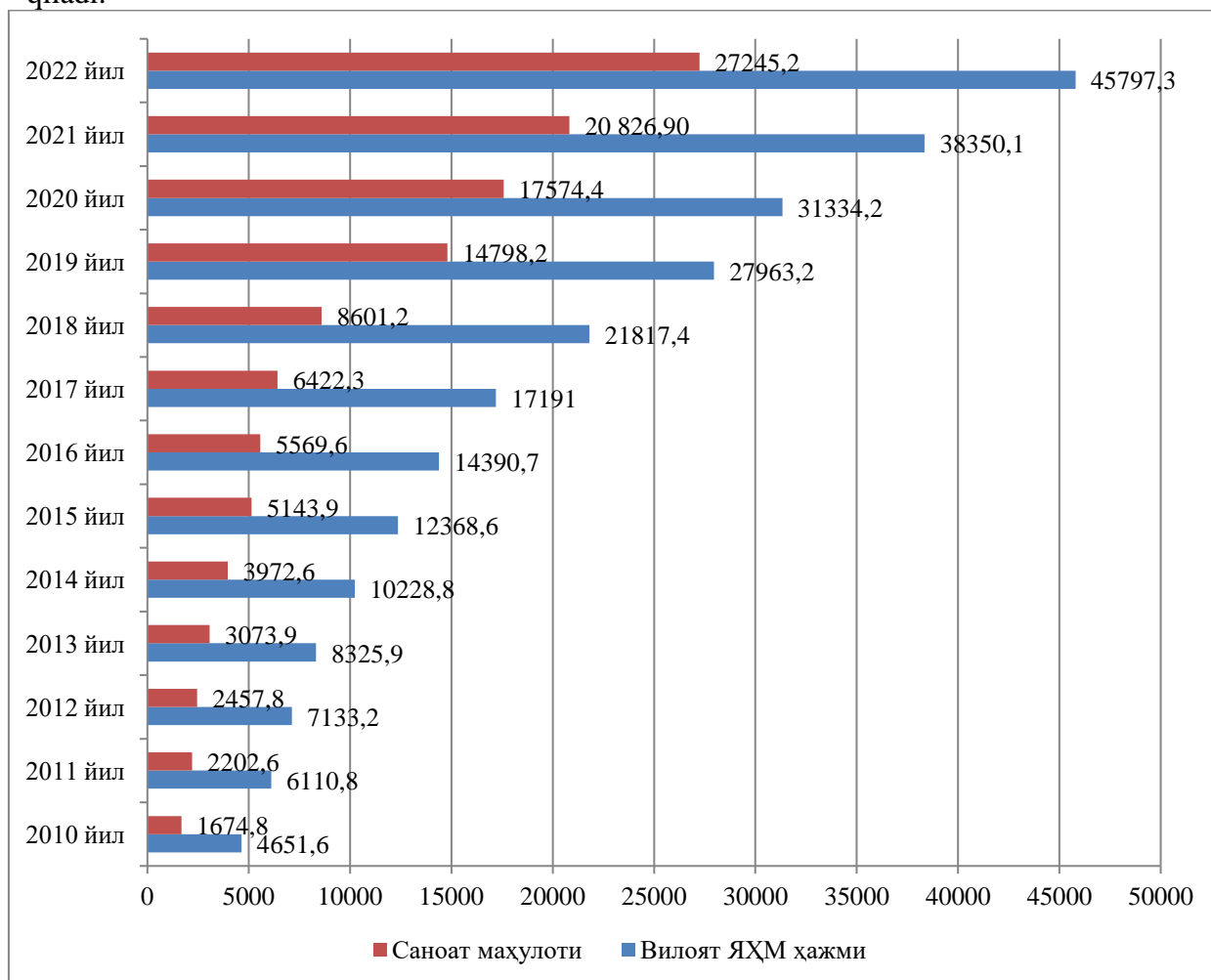
Bugungi kunda butun mamlakat bo'ylab yangi sanoat obyektlarini barpo etish va ishlab turganlarini rekonstruksiya qilish, uy-joy, ta'lim, tibbiyot va boshqa ijtimoiy-maishiy yo'nalishlardagi obyektlarni qurish ishlari keng uo'lamda olib borilmoqda. Shubhasizki, bunday natijalar ko'p jihatdan mazkur obyektlarning sifatli qurilish materiallari bilan ta'minlanishiga bog'liq bo'ladi.

Bugungi kunda nafaqat ichki qurilish bozorining asosiy qurilish materiallariga bo‘lgan talabi qondirilmoqda, balki ko‘plab miqdorlarda eksport ham qilinmoqdadir.

Shubhasizki, investitsion jarayonda va umuman respublika iqtisodiyotini rivojlantirishda, jamiyat farovonligini oshirishda qurilish alohida o‘rin tutadi. Yalpi ichki mahsulotda iqtisodiyot rivojlanishi sur‘atlariga bog‘liq holda 10 % gacha sezilarli ulushga ega bo‘lish bilan birga qurilish iqtisodiyotning strategik muhim tarmoqlariga ularning ham qurilishi va bu tarmoqlar tuzilmasini yaratish bilan ularning tobora oshib borayotgan xizmatlaridan foydalangan holda kelgusi rivojlanishiga jiddiy ta‘sir ko‘rsatadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyoti yuqori va barqaror sur‘atlar bilan o‘sib bormoqda. Eslatib o‘tamizki, YaIM ning yillik o‘sishi 2021 yilda 4,5 % ni tashkil etdi. Bunda qurilish va qurilish materiallari sanoatining hissasi katta bo‘ldi.

Quyidagi 1-rasmda aks ettirilgan axborotlar ko‘rsatadiki, viloyatning YaHM da sanoatning ulushi barqaror emas va 2010 yilda sanoat mahsulotlari hajmi viloyat YaHM ning 36,0 % lik qismini tashkil etgan bo‘lsa, 2022 yil yakunida esa 59,4 % atrofidagi ulushni tashkil qiladi.

1-rasm. Buxoro viloyati YaHM da sanoatning ulushi dinamikasi, %da.¹

Shubhasizki, yuqorida ko‘rsatib o‘tilgan ko‘rsatkichlarga erishilishida davlat tomonidan qurilish materiallar ishlab chiqarish sanoatining rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash ham juda muhim ahamiyatga ega bo‘ldi.

Tarmoqda “O‘zsanoatqurilishmateriallari” AJ uyushmasiga katta ahamiyat beriladi, uning tarkibida yirik, kichik va o‘rta biznesga mansub bo‘lgan 130 dan ortiq korxonalar faoliyat yuritib, ular bugungi kunda 180 turdan ortiq qurilish materiallarini ishlab chiqaradilar.

¹Buxoro viloyati statistika boshqarmasi ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.

Ta'kidlab o'tamizki, uyushma korxonalari respublikamizning barcha mintaqalarida joylashgan va ma'lum bir ma'noda qurilish materiallarini ishlab chiqarish bo'yicha zamonaviy ishlab chiqarishi faoliyatining namunasi bo'lib hisoblanadi.

Ekologik toza, uzoq muddatlarga mo'ljallangan, samarali, energiya tejamkor qurilish materiallarini yaratish bo'yicha jahon amaliyoti tendensiyalariga mos holda uyushma korxonalari tomonidan bunday materiallarni ishlab chiqarishga, raqobatbardoshlikning yuqori darajasiga erishish uchun innovatsion jarayonlarga alohida diqqat qaratilmoqda.

So'nggi yillarda uyushma korxonalari va respublikadagi boshqa korxonalar tomonidan qurilish materiallarning zamonaviy turlaridan 60 dan ortiq xillarini ishlab chiqarish o'zlashtirildi.

Quyidagi keltirilgan 1- va 2-jadvallarda tadqiq qilinayotgan soha bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalar va qurilish hajmlari ko'rsatkichlari dinamikasi bo'yicha ma'lumotlar berilgan. Bu ma'lumotlar mazkur ko'rsatkichlarning dinamik o'sib borayotgan trendi mavjudligi haqida guvohlik beradi.

1-jadval

Buxoro viloyati bo'yicha 2010-2022 yillarda qurilish faoliyatining asosiy hajmlari dinamikasi (haqiqiy narxlarda, mlrd so'm)¹

Hudud		2010 yil	2011 yil	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2016 yil	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	2022 yil
		O'zbekiston Respublikasi	mlrd so'm	8245,8	9504,8	11753,9	15219,3	20060,4	25423,1	29413,9	34698,0	51129,3	71156,5	8813
	o'sish, %	105,1	107,8	113,7	117,2	117,6	118,8	107,2	106,0	114,3	122,9	109,5	106,8	121,6
Buxoro viloyati	mlrd so'm	580,0	793,5	978,5	1279,6	1648,4	2061,7	2202,9	2543,7	3581,2	4368,1	5659,	7401, ₁	8340, ₄
	o'sish, %	114,2	124,7	114,8	116,8	104,7	116,2	98,2	106,4	119,8	114,9	117,0	111,8	112,6

Agarda 1-jadval ma'lumotlariga nazar tashlasak, Buxoro viloyati bo'yicha qurilish ishlari hajmining o'sish dinamikasi umumrespublika ko'rsatkichlari kabi sur'atlarda o'zgarib borganini ko'rish mumkin. Agarda 1-jadval ma'lumotlariga nazar tashlasak, Buxoro viloyati bo'yicha qurilish ishlari hajmining o'sish dinamikasi umumrespublika ko'rsatkichlari kabi sur'atlarda o'zgarib borganini ko'rish mumkin. masalan, 2010-2012 yillarda viloyatda qurilish ishlari hajmi respublika ko'rsatkichlari o'sish sur'atidan bir qadar yuqori bo'lgan bo'lsa, keyinchalik 2017 yilgacha past bo'lib kelgan. Viloyatdagi qurilish ishlari hajmi 2017 yildan boshlab to 2022 yil yakunigacha muntazam ravishda o'sish tendensiyasiga ega bo'lib keldi – bu mintaqada sanoat, uy-joy qurilishi, ijtimoiy ob'ektlarni barpo etish ishlarini jadal ravishda amalga oshirib kelinayotgani bilan bog'liqdir.

¹Buxoro viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasi va Buxoro viloyati bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalar o‘shishi sur‘atlari (oldingi yilga nisbatan o‘shish %)¹

Hududlar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
O‘zbekiston Respublikasi	104,2	102,6	110,6	111,3	109,8	109,4	104,1	119,4	129,9	138,1	95,6	102,9
Buxoro viloyati	73,6	84,8	100,3	105,7	101,0	98,7	120,8	154,7	60,6	95,9	104,7	147,4

Shu bilan birgalikda, Buxoro viloyati bo‘yicha asosiy kapitalga investitsiyalarni jalb qilish ko‘rsatkichlarining o‘shishi sur‘atlari ham turlicha xususiyatlarda bo‘lgandir. Misol uchun, o‘rganilayotgan davrning dastlabki bir necha yillarida asosiy kapitalga investitsiyalar kiritish viloyat bo‘yicha umumrespublika ko‘rsatkichlaridan ortda qolib kelgan edi. Biroq, so‘nggi yillarda, aniqrog‘i, 2020-2022 yillarda viloyatda investitsiya dasturlariga e‘tiborning kuchaytirilishi natijasida bu borada o‘shish jarayonlari kuzatiladi.

Shubhasizki, investitsion loyihalarni amalga oshirish, qurilish hajmlarining dinamik ravishda o‘shishini ta‘minlashga qurilish materiallari korxonalarini ko‘rinishidagi mos holda bo‘lgan ishlab chiqarish asoslarining, kadrlar salohiyati bilan ta‘minlanganlik mavjudligisiz erishish mumkin emasdir. Hozirgi vaqtda mazkur tarmoqning samaradorligini oshirish masalasi kun tartibiga qo‘yilgan bo‘lib, bu tarmoqni ayrim mahalliy iqtisodchilarimiz O‘zbekiston milliy iqtisodiyotining “lokomotivi” deb hisoblaydilar ².

3-jadvalda asosiy qurilish materiallarini ishlab chiqarish dinamikasi aks ettirilgan va u asosan etarlicha yuqori sur‘atlar bilan ishlab chiqarish hajmlarining barqaror o‘shib borishi mavjulligig haqida guvohlik beradi.

3-jadval

Bir qator asosiy qurilish materiallarini ishlab chiqarish hajmlari dinamikasi³

Nomi	O‘lchov birligi	2017 yil	2018 yil	2019 yil	2020 yil	2021 yil	O‘shish, %
Sement, beton yoki sun‘iy toshdan tayyorlangan g‘isht va bloklar	t	20228,9	39 754,7	34 808,1	55 876,8	64 803,6	319,0
Sement, beton yoki sun‘iy toshdan tayyorlangan cherepitsa, plita va shunga o‘xshash buyumlar	t	10 767,1	16 484,5	58 902,0	29 631,7	42 957,3	397,0

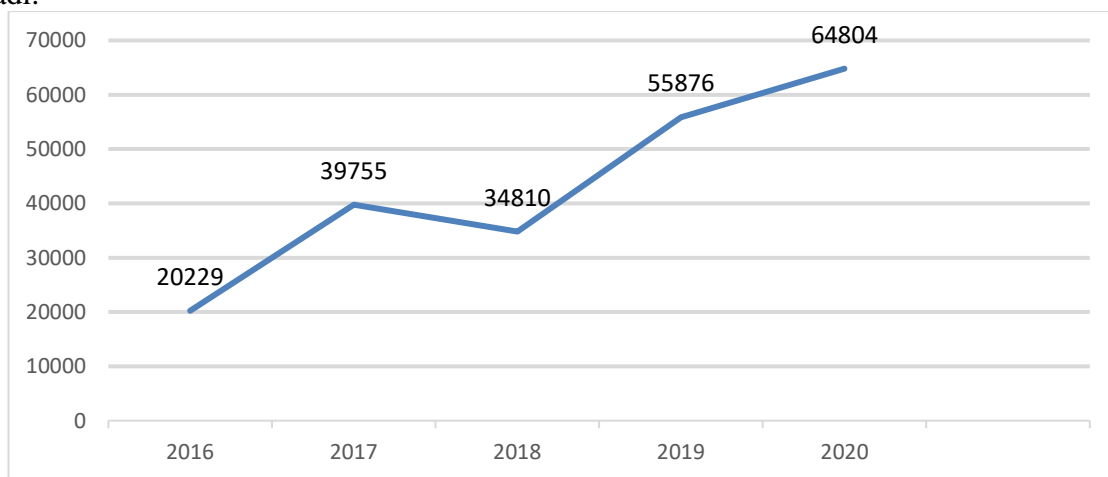
¹Buxoro viloyati statistika boshqarmasi ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.

² Зайнутдинов Ш. Н., Нуримбетов Р. И. Ресурсная база и потенциал производство Узбекистана: использования и эффективность (региональный аспект) // Бюллетень науки и практики. Электрон. журн. 2017. №10 (23). С. 207-212. Режим доступа: <http://www.bulletennauki.com/zaynutdinov> (дата обращения 15.10.2017)

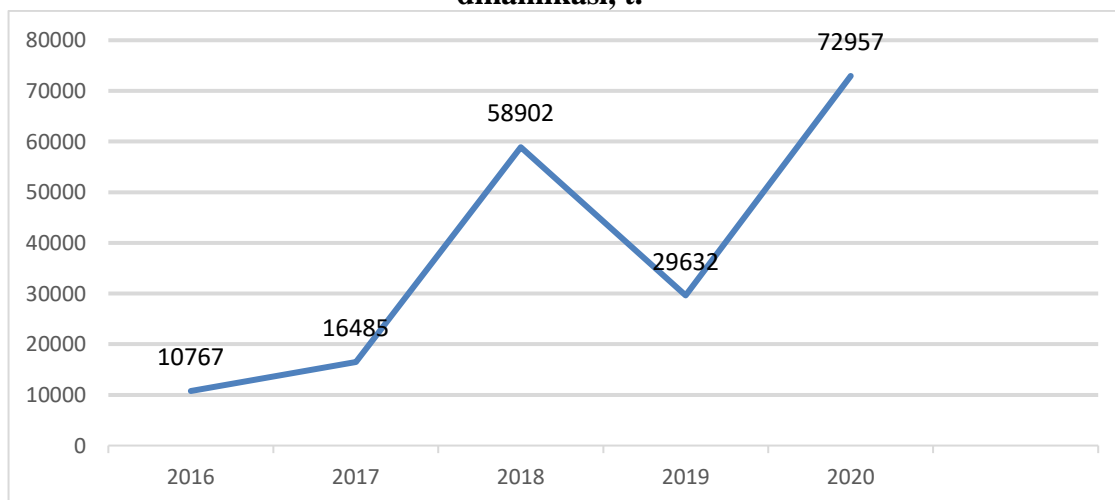
³Buxoro viloyati statistika boshqarmasi ma‘lumotlari asosida tayyorlandi.

Sement, beton yoki sun'iy toshdan tayyorlangan yig'ma konstruksiyalar elementlari va binolar uchun boshqa buyumlar	t	217955,9	245594,8	281191,4	215482,1	301722,9	138,0
Betondan tayyorlangan yig'ma binolar	t	24 007,0	15 461,0	12,0	-	9,0	-72,1
Quyish uchun tayyor beton	t	24 935,8	23 232,1	25 714,3	67 501,5	39 822,4	160,1
Qorishmalar va qurilish aralashmalari	t	9 028,0	6 468,8	10 519,9	18 635,6	22 135,4	244,3
Sement, beton yoki sun'iy toshdan tayyorlangan, boshqa guruhlariga kiritilmagan buyumlar	t	8 330,0	9 311,0	14 392,0	16 634,0	10 740,1	129,2

Ayrim turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish dinamikasi haqidagi ma'lumotlar ham qiziqarlidir (2- va 3-rasmlar). Ular vaqt davomida mazkur mahsulotlarga bo'lgan talab dinamikasi bilan kelib chiqadigan mahsulot ishlab chiqarishning o'zgaruvchanligini aks ettiradi.

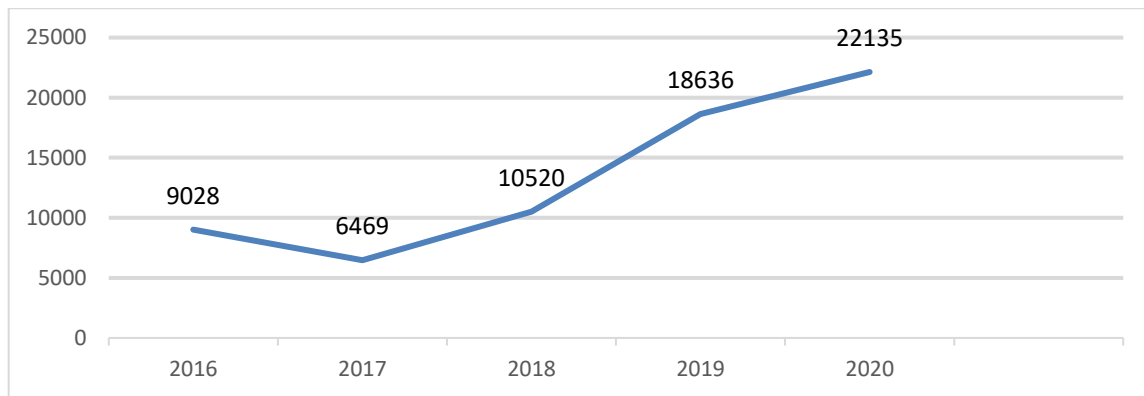

2-rasm. Buxoro viloyati bo'yicha g'isht va devor bloklarini ishlab chiqarish dinamikasi, t.

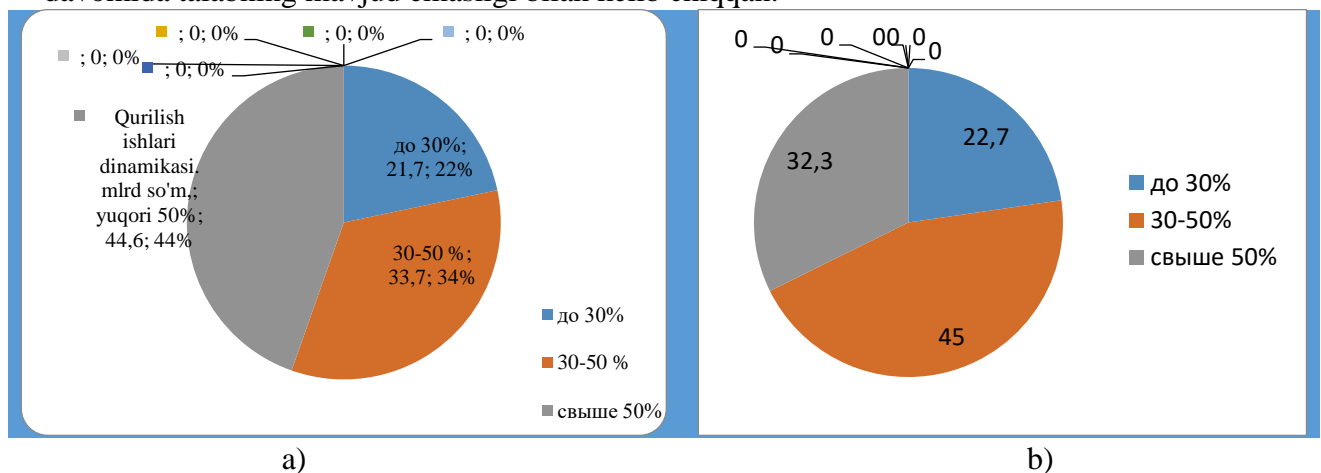
3-rasm. Buxoro viloyatida cherepitsa unga o'xshash mahsulotlarni ishlab chiqari dinamikasi, t.

4-rasm. Buxoro viloyatida qurilish qorishmalari va aralashmalarini ishlab chiqarish dinamikasi, t.

Quyida keltirilgan 5-rasmda esa mamlakat va mintaqa bo'yicha qurilish materiallari korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanishning taqqoslama baholanishi keltirilgan. Mahsulot ishlab chiqarishning pasayishi asosan bunday mahsulotlarga vaqt davomida talabning mavjud emasligi bilan kelib chiqqan.

5-rasm. O'zbekiston Respublikasi (a) va Buxoro viloyati (b) bo'yicha qurilish materiallarini ishlab chiqarish bo'yicha korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish¹.

Viloyat xartidasida (6-rasm) yaqqol ko'zga tashlanadiki, viloyatdagi eng muhim (yirik) aholi punktlari hududning janubiy-sharqiy qismida, foydali qazilma konlarining katta qismi esa viloyat hududining qolgan cho'l qismlarida joylashgandir.

6-rasm. Buxoro viloyatida yirik aholi punktlarining va foydali qazilma konlarining joylashuvi bo'yicha vaziyatli xarita.

¹Buxoro viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida tayyorlandi.

Ta'kidlab o'tamizki, 3931 ta sanoat korxonalari holatining tahlili ko'rsatishicha hozirgi vaqtda 677 ta korxonalar ekspluatatsiyaga tushirilmagan, o'z faoliyatini to'liq holda yoki vaqtinchalik to'xtatgan, ishlab chiqarish hajmini kamaytirib yuborgan yoki budjetga soliq tushumlarini qisqartirgandir. Mazkur muammolar sabablarining tahliliga ko'ra 128 ta korxonalar o'z aylanma mablag'larini to'ldirish yoki texnologik qurilmalarni sotib olish uchun kredit resurslarini olishda murakkabliklarga duch kelgan, 75 ta korxonalar muhandislik kommunikatsiyalariga ulanishda muammolarga ega, 25 ta korxonalar ishlab chiqarish uchun xom-ashyo zahiralari ega emas, 12 ta korxonalar debitorlik qarzlarni undirib olish ehtiyojiga duch kelmoqda, 7 ta korxonalar esa qo'shilgan qiymatga soliqning oldindan to'langan miqdorlarini qaytarib olishda yordam ko'rsatilishiga muhtojdir. Tadbirkorlar er maydonlarini olishda, zarur bo'lgan ruxsatnoma va litsenziyalarni, xalqaro sertifikatlarni rasmiylashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda, xorijiy buyurtmachilarning yo'qligi, O'zbekistonga import qilinadigan qurilmalarning etkazib berilishi va xorijiy mutaxassislarni jo'natish bilan bog'liq muammolar girdobida qolib ketganlar.

Bu erda Buxoro viloyati hududida quyidagi ishlab chiqarishlarning mavjudligini ta'kidlab o'tish zarur bo'ladi: quruq aralashmalar ("Buxorogips" AJ QK, «Gizamiks» QK, "New live builds" MChJ, "Dry-mix technologies" MChJ), gipsokarton ("Plattas" ShK, ("Buxorogips" AJ QK, "BRAUS", "ROYaL", «Belona Millenium» QK), devor va shift uchun plastik panellar ("Dekorimeks" QK), alyumini-plastikli kompozit panellar – "alyukobond" («Alyubond Roycon Bilding Texnologijiz» ShK, «And-Polic» QK), alyuminiyli radiatorlar ("Dekorimeks" QK), laminatsiyalangan parket («Fayz Xomar GUC» QK, "Temur-Chin" QK), keramik cherepitsa (QK «Aziya payns keramik», «Muratbek» XK), gidro izolyatsion tom yopma materiallari ("Ales" QK) va boshqalar.

Yangi qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini yaratish ahamiyatini ortib borishi shundan kelib chiqadiki, bunga ko'ra hozirgi vaqtda bir tomondan tiklanmaydigan resurslarning taqchilligi kuchayib bormoqda, ularni qazib olish va qayta ishlash sarf-xarajatlari oshib ketmoqda, ikkinchi tomondan esa energiya tashuvchilar narxining sezilarli ravishda ortishi kuzatilmoqda. Bunda eng oxiri bo'lib ko'rsatilgan omilning dolzarbligi yuqoridir, sababi ko'plab qurilish materiallarini ishlab chiqarishda ko'p energiya talab etadigan texnologik jarayonlardan foydalaniladi va bu katta miqdordagi energiya to'lovlari bilan bog'liq bo'ladi.

Yangi qurilish materiallarini yaratish sohasidagi hozirgi davr tadqiqotlari ishlab chiqarilishida sarf-xarajatlarni bir vaqtning o'zida qisqartirilishi bilan birga yuqori iste'molchilik ko'rsatkichlariga ega bo'lgan samarali materiallarni yaratish maqsadini ko'zlaydi. Bunda tadqiqotchilar eng ilg'or metodlar va texnologiyalardan, shu jumladan. Xom-ashyo manbalaridan foydalanadilar.

Yangi qurilish materiallari, buyumlari va konstruksiyalarini yaratishning hozirgi davrdagi o'ziga xosligi shundan iboratki, bu materiallar ko'pincha an'anaviy materiallardan farqli o'laroq sifat jihatidan yangi iste'molchilik xossalriga ega bo'ladi. Bu omil iqtisodiy samaradorlikni aniqlash nuqtai-nazaridan prinsipial ahamiyatga egadir, chunki yangi ishlanmalarning endilikda mavjud bo'lganlari bilan taqqoslanishini sezilarli ravishda murakkablashtiradi.

"O'z sanoatqurilishmateriallari" AJ uyushmasining rivojlanishi tadbiriq qilinayotgan tarmoq rivojlanishida aks etadi va shuning uchun ham tarmoqda mahsulot ishlab chiqarish hajmini 27,6 trln so'mga oshirish ko'zda tutilgan. Mahalliyashtirish dasturi doirasida umumiy qiymati 950 mlrd so'mga etgan bo'lgan 17 ta loyihalar bo'yicha qurilish materiallarini ishlab chiqarish rejalashtirilgan. Bu kutilayotganidek, ularning 86 mln dollarga teng qismini import qilishni qisqartirishga imkon beradi.

Eng asosiysi, 2022 yilda investitsiyalar yo'nalishida ham bosqichma-bosqichli ishlar amalga oshirildi. Xususan, butun tarmoq bo'yicha 1,4 mlrd dollarlik xorijiy investitsiyalar o'zlashtirildi, ularning 1,16 mlrd dollarlik qismi to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarga tegishlidir.

Bu mablag'lar hisobiga jami qiymati 369,4 mln dollar bo'lgan 12 ta loyiha ishga tushiriladi. Xususan, quyidagi yo'nalishlarda korxonalar tashkil etiladi:

- 1,8 mln t sement klinkeri;
- 29 mln kv-m keramik plitalar;

- 1,1 mln t sement;
- 850 min kub-m gazobeton bloklari;
- 300 ming kv-m marmar kompozit plitalari;
- 3,5 ming t vintli mixlar;
- 50 ming t temir-beton buyumlari va asfalt;
- 2,8 mln kv-m keramik plitalar va frizlar .

Shu bilan birga, 2022 yilda qiymati 600 mln dollarga teng bo‘lgan qurilish materiallari eksport qilindi: sement – 461 ming t (20 mln dollar); 80 mln dollarga PVX-profil, trubalar va plastmassa buyumlari; 30 mln dollarga quruq qurilish aralashmalari va sementli buyumlar; 15 mln dollarlik qurilish xizmatlari va boshqa qurilish materiallari.

“O‘zsanoatqurilish materiallar” uyushmasining ma‘lumotlariga ko‘ra, 2021 yilning o‘zida 24,2 trln so‘mlik mahsulotlar ishlab chiqarilgan: ularga 28 mln kv-m qurilish shishasi, 15,4 mln t sement, 22 mln kv-m keramik plitalar, 2,6 mln rulon gulqog‘ozlar, 68 mln kv-m gipsokarton ishlab chiqarish kiradi.

Qurilish mahsulotlari eksporti 2021 yilda 400 mln dollarni tashki etdi. Mahalliyashtirish dasturi doirasida 17 turdagi 1,2 trln so‘mlik mahsulotlar ishlab chiqarildi. Bunda O‘zbekistonning qurilish sohasidagi asosiy sheriklaridan biri bo‘lib Rossiya sanalmoqda.

Ta’kidlash lozimki, hozirgi vaqtga kelib Germaniyaning Knauf Internatsional GmbH kompaniyasi Kogon shahrida qiymati 50, 0 mln dollar bo‘lgan gipsokarton ishlab chiqarish bo‘yicha zavod qurilishini yakunlagan, bu loyiha mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirish va uning jozibadorligini oshirishga mo‘ljallangan yangi investitsion loyihalar qatoriga kiradi.

Hukumat tomonidan Buxoro viloyatida qurilish materiallarini ishlab chiqarish sanoatini jadal rivojlantirishi bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. Buning ustiga hukumat mahalliy foydali qazilmalarni qayta ishlash sohasiga ham investitsiyalar kiritishni ko‘zda tutib, klaster metodi bilan raqobatbardosh mahsulotlarni ishlab chiqarish va ularni eksport qilishni mo‘ljallamoqda .

Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, Buxoro viloyati hokimligi va “O‘zsanoatqurilishmateriallar” uyushmasi qurilish materiallarini ishlab chiqarish sohasini innovatsion rivojlantirish bo‘yicha quyidagi vazifalarni hal qilish bilan faol ravishda shug‘ullanmoqdalar:

- dolomit, gips va boshqa xom-ashyolarni qazib olish, qurilish materiallarining yangi turlarini ishlab chiqish;
- marmar va granit konlarini qayta ishlash, zamonaviy dekorativ qoplama toshlarni, shu jumladan, mozaika ishlab chiqarish, marmar va granit plitalarni ishlab chiqarish;
- mineral bo‘yoq beruvchi oxrani qazib olish va undan tayyor buyumlar – bo‘yovchilar, mineral to‘ldiruvchilar va boshqa mahsulotlarni ishlab chiqarish;
- qum-tosh aralashmasi konlarini qayta ishlash, navga ajratish-maydalash quvvatlarini barpo etish va tayyor temir-beton buyumlari, asfalt hamda inert materiallar (qum, shag‘al)dan yo‘l-qurilish materiallarini ishlab chiqarish.

Bundan tashqari, aytib o‘tilgan tuzilmalar tomonidan 2022-2023 yillarga qurilish materiallarini ishlab chiqarish sohasidagi investitsion loyihalarning manzilli ro‘yxati tuzib chiqilgan.

Xulosa va takliflar

Tarmoq oldiga qo‘yilgan vazifalarning bajarilishi O‘zbekiston Respublikasi qurilish materiallari sanoatining samaradorligini keskin oshirish, innovatsion jarayonlarni faollashtirish, yangi ish joylarini yaratish, eksport salohiyatini oshirishni talab qiladi.

Mana shular bilan bir qatorda mazkur bobda amalga oshirilgan tahlil asosida aniqlandiki, tadqiq qilinayotgan mintaqa uglevodorodlarni ham ham o‘z ichiga olgan turli xildagi foydali qazilmalarning katta konlariga ega, transchegaraviy joylashuvni egallagan va mamlakatning muhim sanoat markazlaridan ancha uzoqda joylashgandir. Bu innovatsion rivojlanishning dolzarbligiga ta’sir ko‘rsatadi va ichki zahiralarni hamda resurslarga tayanish zarurligini anglatadi.

Maqolada aniqlandiki, mintaqaning qurilish materiallarini ishlab chiqarish sanoati ko‘pchilik parametrlar (mahsulot ishlab chiqarish hajmlari, uning sifati, xom-ashyo

salohiyatidan foydalanish darajasi, energiya sig'imi, mahsulot narxi, shuningdek, tarmoq korxonalarining joylashuvi) bo'yicha hozirgi davr talablariga etarlicha javob bera olmaydi.

Ko'rsatib o'tilganlardan tashqari aniqlandiki, tadqiq qilinayotgan tarmoq mahalliy o'ziga xoslikka egadir: bularga mahsulotni iste'mol qilish joylaridan (xususan, sanoat qurilishining yirik tugunlaridan) korxonalarining uzoq masofada joylashganligidan iborat ichki logistikaning murakkabligi, mahsulotni eskport qilish uchun keng transport koridorlarining mavjud emasligidan iborat bo'lgan omillar kiritilishi mumkin.

Ta'kidlab o'tish lozimki, qurilish materiallarini ishlab chiqarish uchun keng doiradagi foydali qazilmalarning mavjudligi mintqa hududida yuqori qo'shilgan qiymatga ega bo'lgan mahsulotlarni ishlab chiqarish bilan zamonaviy ishlab chiqarishlarni tashkil etishga imkon berib, bu ish joylari sonining ortishi va mahsulot eksporti rivojlanishida aks etdi. Shu bilan birga, mintaqada innovatsion faollikning o'sish istiqbollari baholash uchun amalga oshirilgan SWOT-tahlil mazkur mavzuning dolzarbligini tasdiqlab, qurilish materiallari korxonalarini uchun aniqlangan innovatsiyalar turlari va ularning tasnifiy belgilari tarmoqning samarali innovatsion rivojlanishi o'sishiga xizmat qiladi.

Bu tahlil quyidagi kamchiliklarni ham ko'rsatdi: korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi pastligi, korxonalarining noratsional dislokatsiyasi (zich qurilish markazlaridan uzoqda joylashganlik, ishlab chiqarishning etarli bo'lmagan texnologik darajasi, xom-ashyo salohiyatidan to'la foydalanmaslik va mahsulotning tor nomenklaturasi).

Tarmoqning innovatsion rivojlanishidagi kuchli tomonlari bo'lib quyidagilar hisoblanadi: qurilish hajmlarining barqaror o'sish tendensiyalari mavjudligi; tarmoqning rivojlangan xom-ashyo bazasi mavjudligi; tarmoq rivojlanishini mahalliy va markaziy davlat organlari tomonidan qo'llab-quvvatlash; mintaqada yirik ta'lim muassasalari va kadrlar ta'minoti o'sishi salohiyatining mavjudligi.

Buxoro viloyati qurilish materiallari sanoatining innovatsion rivojlanishi omillarini belgilash uchun tadqiq qilinayotgan sohasining samarali rivojlanishi uchun klasterli yondashuvdan foydalanish va iqtisodiyotning raqamlashtirilishni ham o'z ichiga oladigan hozirgi davr voqeliklarini hisobga olish bilan samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni shakllantirish zarurligi aniqlandi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. -Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2020. -B. 23.
2. Birlashgan millatlar tashkiloti (sanoatni rivojlantirish bo'yicha) - <https://www.unido.org/sites/default>
3. Игамова Ш.З. Перспективы дальнейшего развития промышленности строительных материалов //Агроиктисодиёт илмий-амалий агроиктисодий журнал, 2021 йил
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi [Elektron manba]. – <http://www.stat.Uz>.
5. Зайнутдинов Ш. Н., Нурибетов Р. И. Ресурсная база и потенциал производство Узбекистана: использования и эффективность (региональный аспект) // Бюллетень науки и практики. Электрон. журн. 2017. №10 (23). С. 207-212. Режим доступа: <http://www.bulletennauki.com/zaynutdinov> (дата обращения 15.10.2017)
- 6.Строительство в Узбекистане. Статистический сборник. / Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. Ташкент, 2022.
- 7.Фатхутдинов, Р.Ф. Инновационный менеджмент / М., 2016.

UDK: 338.46

Fazilat SAPAYEVA,

Urganch Ranch texnologiya Universiteti o'qituvchisi.

MEHNAT RESURLARI BANDLIGINI TA'MINLASHDA XIZMAT KO'RSATISH SOHALARINING O'RNI

Annotatsiya

Maqolada xizmat ko'rsatish sohasining mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi o'rni belgilab berilgan va xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish dinamikasi va unda band bo'lgan aholi daromadlarining oshishi o'rtasida bog'liqlik mavjudligi asoslab berilgan. Ta'kidlanganidek, xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish, xizmatlar turlarini kengaytirish, xizmat ko'rsatish sohasining tarmoq tuzilmasini optimallashtirish sohada band bo'lganlar daromadini oshirishning strategik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: postindustrial jamiyat, iqtisodiyot, moddiy ishlab chiqarish sohasi, xizmatlar, xizmat ko'rsatish sohasi, xizmat ko'rsatish sohalari tarkibi, aholi daromadlari, ish haqi.

Abstract

The article defines the role of the service sector in the socio-economic development of the country, and also establishes the existence of a connection between the dynamics of development of the service sector and the growth of income of the population employed in it. justified. As noted, the development of the service sector, expansion of types of services, optimization of the network structure of the service sector is one of the strategic directions for increasing the income of those employed in the industry.

Key words: postindustrial society, economy, material production sector, services, service sector, structure of the service sector, population income, wages.

Kirish. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xizmatlar sohasi ustuvor o'rinni egallaydi. Bu nafaqat rivojlangan bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarga, balki yaqindagina bozor islohotlari yo'lga kirgan davlatlarga ham taalluqlidir. Shak-shubhasiz, xizmatlar sohasi marketingi shakllanish jarayonida. Uni o'rganishda ko'pincha F.Kotler kitoblariga asoslanishadi. Biroq xozirgi vaqtda bu muammo dolzarbdir va ko'pchilik mualliflar o'zlarining tadqiqotlarini xizmatlar marketingiga bag'ishlashadi. Bu esa yaqin kelajakda biz – xizmatlar sohasining iste'molchilari uchun ko'proq jon kuydirishlarini anglatadi. Xizmatlar sohasi murakkab, ko'p rejali mexanizm bo'la turib, faoliyatning bir qator yo'nalishlarini (savdo va transportdan ta'lim va sug'urtalashgacha) qamrab oladi va zamonaviy iqtisodiyotning istiqbolli sohalariidan biri hisoblanadi.

Restoran va otellar, sartaroshxona va ustaxonalar, sport klublari va o'quv muassasalari, turfirmalar, auditor-konsalting kompaniyalari, banklar, shifoxonalar, sanatoriyalar, istirohat uylari, muzeylar, kinoteatrlar, teatrlar – bularning hammasi hammasi xizmatlar sohasiga taalluqlidir. Ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lmagan sohani va uning doirasida faoliyat ko'rsatuvchi xizmatlar bozorini boshqarishda mavjud bo'lgan resurslarning samarali ishlatilishini hisobga olgan holda, inson, ijtimoiy guruhlar va jamiyat talablarini qondirilishini ta'minlashga imkon beradigan va turli xizmatlarga bo'lgan talab va taklif balansini imkon darajada ta'minlash masalasini hal qiladigan zamonaviy usul va uslublarini joriy qilish talab qilinadi. Xizmatlar rivojlangan davlatlar iqtisodiyotining ustuvor sektori hisoblanishadi.

Shimoliy Amerika, Yevropa va Osiyo (Yaponiya va janubiy Koreya) mamlakatlarida xizmatlar sohasida ishlayotgan xodimlar soni boshqa sohalarda band bo'lganlarning umumiy sonidan ham ko'p. Ushbu mamlakatlarda ijtimoiy va xususiy xizmatlar sektori milliy ishlab chiqarish umumiy hajmining 60-70 foizini tashkil qiladi. Mamlakatimiz yalpi ichki mahsulotida ham xizmatlar sohasining ulushi yildan yilga ortib bormoqda. Jumladan, "2022-yilda mazkur sohaning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 54,5 foizni tashkil qildi va iqtisodiyotda jami band aholinig yarmidan ko'pi ushbu sohada mehnat qilmoqda". Xizmatlar bilan shug'ullanuvchilar xizmatlarning tabiyati va

mohiyatini tushunishlari, boshqarishda va marketingda ularning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olishlari muhimdir. Xizmat ko'rsatish sohasi arzon ish o'rinlari yaratish, aholi bandligini ta'minlash va qashshoqlikni kamaytirish orqali mamlakat iqtisodiy o'sishida muhim o'rin tutadi. Xalqaro mehnat tashkiloti hisob-kitoblariga ko'ra, xizmat ko'rsatish sohasining 1 foizga o'sishi qashshoqlikni o'rtacha 1,5 foizga kamaytiradi. Bu, ayniqsa, aholi va mehnat resurslari kundankunga ortib borayotgan mamlakatimiz uchun muhim ahamiyatga ega. Butun dunyoda iqtisodiy rivojlanishning muhim qonuniyati iqtisodiy o'sish va xizmatlarning milliy iqtisodiyotdagi rolining ortishi o'rtasidagi bog'liqlik bo'lib, u xizmat ko'rsatish sohasida foydalaniladigan mehnat, moddiy va moliyaviy resurslar salmog'ining ortib borishida namoyon bo'ladi. Jamiyat rivojlanib, ishlab chiqaruvchi kuchlar o'sib borgan sari bu sohada ham ma'lum rivojlanish kuzatilmoqda. Aholining bandligi ortib bormoqda, mehnatni texnik jihozlash ko'paymoqda, tobora ilg'or texnologiyalar joriy etilmoqda. Hozirgi vaqtda iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri sifatida xizmat ko'rsatish sohasining o'rni juda katta va dolzarbdir. [1-2] Bu, xususan, ishlab chiqarishning tobora murakkablashib borishi, bozorning ham kundalik, ham individual talab tovarlari bilan to'ldirilishi, ilmiy-texnika taraqqiyotining jadal sur'atlar bilan o'sib borishi bilan bog'liq bo'lib, bu jamiyat hayotida yangiliklarga olib keladi. Xizmat ko'rsatish sohasi juda xilma-xil bo'lib, unumdorlikni oshirishga va ishlab chiqarish samaradorligiga erishishga yordam beradigan turli tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bunday faoliyatning yakuniy natijasi tayyor mahsulot emas, balki nafaqat korxonalariga, balki jismoniy shaxslarga - yakuniy iste'molchilarga ham ko'rsatilishi mumkin bo'lgan xizmatlardir. Bugungi kunda xizmat ko'rsatish sohasi iqtisodiyotning uchta yirik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish va servis sohasining rivojlanish darajasi aholi turmushining yuqori sifatini ta'minlash va iqtisodiy o'sish sur'atlarini jadallashtirishning hal qiluvchi omiliga aylandi. Xizmat ko'rsatish sohasining ulkan salohiyatini ro'yobga chiqarish uni barqaror iqtisodiy o'sishning ishonchli manbasiga aylantirishi va uning tashqi iqtisodiy sharoitlarga bog'liqligini kamaytirishi mumkin. Uning ishchi kuchiga nisbatan singdirish qobiliyatiga, bandlikni ta'minlash va buning natijasida mehnatga layoqatli aholi daromadlarini oshirish muammolarini hal etishdagi katta ahamiyatiga alohida e'tibor qaratish lozim. Mehnat bozoriga demografik omillarning bosimi juda yuqori bo'lgan O'zbekiston Respublikasi uchun xizmat ko'rsatish sohasining ijtimoiy ahamiyati keskin ortib bormoqda. O'zbekiston ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining hozirgi bosqichida aholi o'rtasida ishsizlikni kamaytirish, aholi va oilalar daromadlarini oshirish kabi dolzarb muammolarni hal etishda xizmat ko'rsatish va servis sohasining rolini ortiqcha baholab bo'lmaydi. Bularning barchasini inobatga olgan holda, bugungi kunda O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasini davlat tomonidan tartibga solishga katta e'tibor qaratilmoqda. Uni rivojlantirish O'zbekiston Respublikasida Harakatlar strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish istiqbollari ko'p jihatdan ushbu sohada mehnat va tadbirkorlik faoliyati qanchalik rag'batlantirilayotganiga, unda band bo'lgan ishchilarga qanday maosh to'lanishiga bog'liq.

II. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili.

Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish istiqbollari ko'p jihatdan ushbu sohada mehnat va tadbirkorlik faoliyati qanchalik rag'batlantirilayotganiga, unda band bo'lgan ishchilarga qanday maosh to'lanishiga bog'liq. Shu munosabat bilan iqtisod fani va mamlakatimiz olimlari oldida xizmat ko'rsatish sohasi rivojlanishining turli jihatlarini o'rganishdek eng muhim vazifa turibdi. Hozirgi vaqtda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning individual muammolariga bag'ishlangan qator ishlar mavjud. Xususan, Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari iqtisodchilarining tadqiqotlarida Z.I. Belikina, O.A. Balaeva, T.D. Burmenko, M.D. Predvoditeleva, E.A. Razomasova, M.M. Xaykina va boshqalar xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish muammolari va uning aholi turmush darajasiga ta'sirini ko'rib chiqdilar. Xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning nazariy va uslubiy muammolari O'zbekistonda akademik iqtisodchi olimlarning ishlarida ham o'rganilgan. Xususan, Q.X.Abduraxmonov, M.M.Muhammedov, M.K. Paradaeva, I.S. Tuxlieva, E.S. Fayziev va boshqalar. Biroq, xizmat ko'rsatish sohasining rivojlanish darajasi va ushbu soha xodimlarining daromadlari darajasi o'rtasidagi o'zaro ta'sir masalalari amalda o'rganilmagan.

III. Tadqiqot metodologiyasi.

Xizmat ko'rsatish korxonalari faoliyatining rivojlanishi o'ziga xos xususiyatlar va jihatlarga egadir. Shunga ko'ra, muayyan omillar ta'sirini ifodalovchi mazkur soha rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish tendensiyalarini nazariy jihatdan yoritib berish alohida ahamiyatga egadir.

Bugungi kungacha xizmatlarning yaxlit ma'noga ega ta'rifi mavjud emas. Ijtimoiy-iqtisodiy mohiyatiga ko'ra muayyan tavsifni aniqlashda moddiy ne'matlarga nisbatan farqli ravishda xizmatlarni ijtimoiy ahamiyati va iqtisodiy natijasi bo'yicha tavsiflash alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu holatda xizmatlarning muhim xususiyati sifatida kishilar ehtiyojlarini qondirish bilan bog'liq faoliyat hisoblanib, konkret faoliyat shakli yoki turining pirovard natijasi ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Hozirgi ba'zi iqtisodiy adabiyotlarda xizmatlar ommalashgan quyidagi turda tavsiflanmoqda "... maqsadli (ongli) mehnat bo'lib, unda ishlab chiqarishning samarasi uning iste'moli bilan mos tushadi".

G'arbiy Yevropa davlatlari iqtisodchi olimlari tomonidan "xizmat" kategoriyasiga quyidagicha ta'rif berilgan: xususan, F.Kottler xizmatlar deganda yirik xilma-xillikdagi faoliyat turlari va tijorat mashg'ulotlarini ta'riflab, ular "bir taraf ikkinchi tarafga taklif qilish mumkin va asosan, ularni his qilib bo'lmaydi hamda biror-bir narsaga egalik qilishga olib kelmaydi. Xizmatlarni ko'rsatish moddiy ko'rinishdagi tovar bilan bog'liq bo'lishi mumkin yoki aksincha, bog'liq bo'lmasligi ham mumkin".

T.Xillaning bergan ta'rifiga ko'ra, xizmat – bu qandaydir iqtisodiy birlikka tegishli bo'lgan shaxs yoki tovar holatining boshqa iqtisodiy birlik tomonidan oldindan birinchi birlikning roziligi bilan sodir etiladigan faoliyati natijasidagi o'zgarishidir. Ushbu ta'rif xizmatlarni aniq foydali iqtisodiy faoliyatning natijasi sifatida qarash imkonini beradi va xizmatni almashuv hamda savdoning predmetiga aylantiradi.

M.Katels iqtisodiyotining axborot va axborotlashtirish bilan bog'liq xususiyatlariga e'tibor berib, xizmatlarni yangicha tavsifga egaligi va xizmatlarni ko'rsatishda faoliyatning yangi ko'rinishlarini tadqiq etgan. Uning fikricha, xizmatlar kategoriyasi tarixan turli xil ijtimoiy tuzilmalar va ishlab chiqarish tizimlaridan shakllanib kelayotgan faoliyatni o'z ichiga oladi. Xizmat ko'rsatish sohasida rang-barang faoliyat turlarini biriktirib turuvchi yagona belgi ushbu yagona (umumiy) belgining yo'qligidir. Xizmatlarni ularga tegishli bo'lgan ichki xususiyatlardan kelib chiqib aniqlashda shuni aytish kerakki, axborot iqtisodiyotining rivojlanishi bilan tovarlarning "nomoddiyligi" va "moddiyligi" o'rtasida mazmunan farqi yo'qoldi.

Albatta, iqtisodiyotning transformatsiyalashishi sharoitida aksariyat xizmatlar turlari tarkibida moddiy buyumlar ahamiyatli o'ringa ega bo'lsa, buning aksi moddiy ishlab chiqarish tarkibida nomoddiy ko'rinishdagi elementlar hissasi oshib bormoqda.

N.A.Barinovning bergan ta'rifiga ko'ra, "xizmat – bu mahsulotning (narsaning) foydali harakati yoki insonning o'ziga xos, oqilona ehtiyojlarini qondirish uchun faoliyat shaklida namoyon bo'ladigan, foydalanish qiymatlarini yaratadigan mehnat natijalari bo'yicha paydo bo'ladigan iqtisodiy munosabatlardir". Shuning uchun xizmat ko'rsatish jarayoniga iste'molchilarga xizmatlarni etkazib berish jarayoni, ya'ni har qanday shakldagi jismoniy va yuridik shaxslarning ehtiyojlarini qondirish jarayoni sifatida qaralishi kerak.

"Xizmat" tushunchasining aniqroq ta'rifini keltiradigan bo'lsak, bizningcha, "xizmat – uni bajaruvchi va iste'molchi o'rtasidagi bevosita o'zaro aloqalarning natijasi bo'lib, iste'molchining talabini qondirish bo'yicha bajaruvchining foydali faoliyatida yuzaga keladigan iqtisodiy munosabatdir".

Ta'kidlash kerakki, xizmat tushunchasini ko'rib chiqishda xizmatlar bozorini davlat tomonidan tartibga solishning muhim vositalaridan biri sifatida xizmatlarni standartlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi. Xizmat ko'rsatishda standartlar kimyoviy tozalash, kir yuvish, mehmonxona biznesi, aloqa, sug'urta, bank, savdo, transport xizmatlari, avtomobillarga xizmat ko'rsatish kabi sohalarda qo'llanishi mumkin.

Jahon banki tadqiqoti natijalariga ko'ra, Qo'shma Shtatlar dunyodagi eng yirik iqtisodiyotlardan biri bo'lib, xizmat ko'rsatish sohasi yaxshi rivojlangan.[2] 2021-yilda ushbu tarmoq (qo'shilgan qiymat) mamlakat yalpi ichki mahsulotining 77,6 foizini tashkil etdi. 2021-yilda xizmat ko'rsatish sohasining yalpi ichki mahsulotdagi qo'shilgan qiymati Shveysariyada 71,92%), Buyuk Britaniyada 71,46%, Fransiyada 70,34%, Avstraliyada 65,65%, Germaniyada – 62,88% , Braziliya - 59,38%, Xitoy - 53,31%, Rossiya - 52,91%.

O'zbekistonda 2021-yilda xizmatlarning qo'shilgan qiymatining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi 39,6 foizni, 2022-yil uchun dastlabki ma'lumotlarga ko'ra 41,5 foizni tashkil etdi. Ko'pgina rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda xizmat ko'rsatish sohasi band aholining 50% dan ortig'ini tashkil qiladi. O'zbekistonda bu ko'rsatkich 2021-yilda 51,0 foizni tashkil etdi. Keyingi yillarda mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va bunyodkorlik salohiyatini qo'llab-quvvatlash orqali aholi uchun munosib turmush sharoiti yaratish, ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, bandligini ta'minlash borasida amalga oshirilayotgan keng ko'lamli ishlar xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat yurituvchi korxonalaridagi aholi sonining ko'payishiga olib keldi. Respublikada xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishning asosiy vazifalari va yo'nalishlarini amalga oshirish jarayonida 2017-2022-yillarda bozor xizmatlari hajmi 1,9 barobar oshib, 357,6 trln. so'm. Aholi jon boshiga ko'rsatilgan xizmatlar hajmi shu davrda 1,7 barobar oshib, 10,0 million so'mni tashkil etdi. 2017–2022 yillarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish dinamikasi xizmatlarning asosiy turlarini rivojlantirishning ijobiy tendentsiyalaridan dalolat beradi.[3-4]

Iqtisodiy faoliyatning asosiy turlari bo'yicha ko'rsatilgan xizmatlar hajmi (mlrd.so'm)

Ko'rsatkichlar	2021	2022	2023 (IV kvartal)
Xizmatlar – jami	284 388,1	366 891,0	329 201,5
axborot va aloqa sohasidagi xizmatlari	17 755,1	24 508,1	22 712,2
moliya xizmatlari	59 733,3	80 849,1	76 341,6
transport xizmatlari	67 238,6	83 985,6	75 198,4
shu jumladan: avtotrasport xizmati	36 249,3	41 726,8	36 108,3
yashash va ovqatlanish bo'yicha xizmatlar	8 375,4	13 115,6	11 897,9
savdo xizmatlari	72 483,2	89 816,2	78 344,3
ko'chmas mulk bilan bog'liq xizmatlar	8 081,1	9 581,7	8 346,7
ta'lim sohasidagi xizmatlar	12 102,6	15 858,4	13 940,8
sog'liqni saqlash sohasidagi xizmatlar	5 105,9	6 613,1	6 030,1
ijara va lizing bo'yicha xizmatlar	5 351,0	6 471,7	5 132,0
kompyuterlar, shaxsiy foydalanish buyumlari va maishiy tovarlarni ta'mirlash bo'yicha xizmatlar	4 680,5	5 707,3	4 936,1
shaxsiy xizmatlar	6 764,1	8 670,8	7 846,9

me'morchilik, muhandislik izlanishlari, texnik sinovlar va tahlil sohasidagi xizmatlar	6 306,8	7 284,2	5 419,7
boshqa xizmatlar	10 410,5	14 429,2	13 054,8

So'nggi yillarda O'zbekistonda axborot texnologiyalari (IT) sohasi jadal rivojlanmoqda. Respublikada AKT infratuzilmasini rivojlantirish, jumladan, Internetga keng polosali ulanish xizmatlarini kengaytirish va yangi ma'lumotlarni qayta ishlash markazlarini qurish uchun investitsiyalar faol jalb etilmoqda. 2017-2022 yillar davomida aloqa va axborotlashtirish xizmatlarining umumiy hajmi 3 barobar oshdi. 2022-yil oxiriga kelib aloqa va axborotlashtirish xizmatlari hajmi 22,9 trln. so'm 2017 yilga nisbatan 14,7 trln. so'm O'zbekiston bozorida uyali aloqa xizmatlarini "Unitel" MChJ ("Beeline" savdo belgisi), "Universal Mobile Systems" MChJ (UMS savdo belgisi), RWC QK (Perfectum Mobile savdo belgisi), "Coscom" yakka tartibdagi tadbirkor MChJ ("Usell" savdo belgisi) kabi kompaniyalar taqdim etadi. "Humans" MChJ ("Humans" savdo belgisi) va "O'zbektelekom" AK UzMobile filiali. O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasining yana bir muhim bo'g'ini moliya sektoridir. Mamlakat yangi moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni joriy etish, shuningdek, moliyalashtirish imkoniyatlarini yaxshilash orqali bank sektorini rivojlantirmoqda. Respublika hukumati tomonidan moliya sohasiga xorijiy sarmoyalarni jalb qilish bo'yicha ishlar olib borilmoqda, bu esa bu erga yangi texnologiyalar va to'plangan tajribani olib kirish, moliya sektorini modernizatsiya qilishga hissa qo'shish imkonini berdi.[5-6]

IV. Taxlil va natijalar.

2017–2022 yillarda moliyaviy xizmatlar hajmi 5,1 barobar oshdi. 2022 yilda moliyaviy xizmatlar hajmi 80,4 trln. so'm 2017-yilga nisbatan (15,0 trln. so'm) 2022-yilda moliyaviy xizmatlar hajmining 65,4 trln. so'm 2017-2022 yillar davomida transport xizmatlari hajmi 1,5 barobar oshdi. Shunday qilib, 2022 yilda ularning hajmi 2017 yilga nisbatan (36,2 trln. so'm) 44,8 trln. so'mni tashkil etdi va 81,0 trln. so'mni yoki ko'rsatilgan bozor xizmatlari umumiy hajmining 22,7 foizini tashkil etdi. Iqtisodiyotda ko'rsatilgan xizmatlar umumiy hajmining salmoqli qismini (88,8 trillion so'm) savdo xizmatlari tashkil etib, 2017-2022-yillar davomida, umuman, 56,8 trillion so'mga yoki 1,4 baravarga oshdi. 2017-2022 yillar davomida ta'lim sohasiga oid xizmatlar ham 2,3 barobarga oshgan. Masalan, 2022-yilda ta'lim sohasida xizmatlar hajmi 2017-yilga nisbatan (4,4 trillion so'm) 11,0 trillion so'mga oshgan. so'mga etdi va 15,4 trln. so'mni yoki ko'rsatilgan bozor xizmatlari umumiy hajmining 4,3 foizini tashkil etdi. Aholi jon boshiga ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi bu – mamlakatda ma'lum bir davrda ko'rsatilgan barcha xizmatlarning bozor qiymatini, o'rtacha bir kishiga (aholi jon boshiga) aks ettiruvchi ko'rsatkichdir. Ko'rsatilgan bozor xizmatlarining umumiy hajmini doimiy aholining o'rtacha soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi. 2023-yilning yanvar-mart oylarida aholi jon boshiga ko'rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 2 679,4 ming so'mga etdi. 2022-yilda ko'rib chiqilayotgan davrga nisbatan o'sish sur'ati 108,6 foizni tashkil etib, hajmi esa 526,3 ming so'mga oshdi. Aholi jon boshiga xizmatlarning asosiy ko'rsatkichlari (2019-2023-yillar yanvar-mart). Ayni paytda O'zbekiston hududida 191 ta institut va universitetlar, jumladan, 28 tasi xorijiy institutlar faoliyat ko'rsatmoqda. U erda 1040,4 ming kishi o'qitiladi. 2017-2022 yillar davomida ularning soni 742,7 ming kishiga oshgan. 2017-yilga nisbatan 2022-yilda sog'liqni saqlash xizmatlari hajmi 4,7 trln. so'mni tashkil etdi va 6,4 trln. so'm Xizmatlarning umumiy hajmida ularning ulushi 1,8 foizni tashkil etdi. Ayni paytda respublika bo'yicha 1,2 mingdan ortiq shifoxona faoliyat ko'rsatmoqda. O'zbekistonda xususiy tibbiyot muassasalari soni ortib bormoqda, bu esa tibbiyot sohasida sog'lom raqobatni yuzaga keltirmoqda, aholiga ko'rsatilayotgan tibbiy xizmat sifatini oshirish va ularning narxini pasaytirish imkonini bermoqda. 2022-yilda kichik biznes subyektlari tomonidan ko'rsatilgan xizmatlar hajmi 173,2 trln. so'mni (2017 yil uchun – 69,2 trln. so'm) va ishlab chiqarilgan bozor xizmatlarining umumiy hajmida ularning ulushi 48,4 foizni tashkil etdi. Ayni paytda O'zbekistonda xizmatlarning yangi turlari faol rivojlanmoqda, ularning mintaqa iqtisodiyoti, birinchi navbatda, shahar aglomeratsiyasi uchun ahamiyati sezilarli darajada oshdi. Bugungi kunda elektron banking va onlayn xaridlar hayotimizning ajralmas qismini tashkil etadi. Zamonaviy axborot olamida internet,

logistika, elektron to'lov tizimlari va elektron hujjat aylanishining paydo bo'lishi natijasida faoliyatning yangi shakli – elektron tijorat faol rivojlanmoqda. [7-8]

Yalpi qo'shilgan qiymatdagi elektron tijorat ulushi 2018 yildagi 0,03 foizdan 2021 yilda 0,57 foizgacha oshdi. Bozorda yangi turdagi xizmatlarning paydo bo'lishi bilan ularni yanada to'liq va sifatli buxgalteriya hisobi uchun monitoring qilish zarurati paydo bo'ldi. 2021-yilda dispetcherlik xizmatlari hajmi, shu jumladan haydovchilarga buyurtmalar berish bo'yicha xizmatlar (masalan, transport buyurtmalarini taqdim etish) 41,8 milliard so'mni tashkil etdi, ularning umumiy ombor va yordamchi transport xizmatlari hajmidagi ulushi (5 380,4 milliard so'm) darajasi 0,8%. 2021-yilda umumiy ovqatlanish xizmatlari (ovqatlanish uzoq joylarda ovqatlanishni tashkil etish bo'yicha kompleks xizmat) hajmi 23,7 mlrd.so'mni yoki oziq-ovqat va ichimliklar ko'rsatish bo'yicha bozor xizmatlari umumiy hajmining (7111,9 mlrd. so'm) 0,3 foizini tashkil etdi. Xizmat ko'rsatish sohasi O'zbekiston iqtisodiyotining tobora muhim qismiga aylanib bormoqda va 2022-yilda u mamlakat yalpi ichki mahsulotining deyarli yarmini tashkil etadi. Katta investitsiyalar va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgani tufayli transport, moliyaviy va AKT xizmatlari kabi turli xizmatlar turlari jadal rivojlanmoqda. Mamlakatimiz milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va xizmat ko'rsatish sohasiga sarmoya kiritishda davom etar ekan, yanada yuksalish va kengayish uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud.[9]

V. Xulosa

Hozirgi bosqichda O'zbekistonda xizmat ko'rsatish va servis sohasini rivojlantirishga aholi farovonligini oshirishning muhim yo'nalishi sifatida qaralmoqda. Xizmat ko'rsatish sohasi va uning o'ta muhim tarmoqlarini yangi rivojlanish bosqichiga modernizatsiya qilish o'z-o'zidan amalga oshmaydi.

Bizning nuqtai nazarimizdan, xizmat ko'rsatish jarayoni, soha korxonalarining sifati va raqobatbardoshligini oshirish mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim. Shunday qilib, quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin.[10] O'zbekistonda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari sifatida:

-pullik xizmatlar ko'rsatishni rivojlantirish asosida xizmat ko'rsatish sohasini yanada rivojlantirish va kengaytirish;

- respublika hududlarida, shu jumladan qishloq joylarda xizmat ko'rsatish va servis sohasining teng rivojlanishini ta'minlash;

- tarmoq tuzilmasini optimallashtirish, turizm, ta'lim xizmatlari, kompyuter va axborot kommunikatsiyalari sohasidagi xizmatlar, audit, marketing, moliya, konsalting va axborot xizmatlarini nisbatan jadal rivojlantirish;

- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish.

O'zbekistonda innovatsion iqtisodiyotga o'tish jarayonida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish zarur:

- rivojlangan davlatlarning ilg'or tajribasidan kelib chiqib, uzoq muddatli istiqbolda iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlar natijasida yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojni hisobga olgan dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

- nodavlat ta'lim muassasalari tarmog'ini shakllantirish va yanada rivojlantirish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazani yaratish hamda davlat va nodavlat ta'lim muassasalari o'rtasida raqobat muhitini yaratish;

- kasb-hunar ta'limi sohasida (tashkiliy, ayniqsa moliyaviy) ish beruvchi va tayyorlanayotgan mutaxassis o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash;

- korxonada xodimlarini tayyorlash va qayta tayyorlash xarajatlarini oshirishni rag'batlantiruvchi iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish va amalga oshirish;

-ta'lim sifatini oshirish maqsadida kam ta'minlangan oilalardan bo'lgan talabalarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish, o'quvchilarning o'zlashtirishlariga qarab to'lovlarni doimiy tartibga solish tizimini takomillashtirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi “Respublika taraqqiyotining beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PP-4947-son Farmoni. O‘zbekiston 2017–2021-yillarda” // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2017 yil, 6-son.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. 2018 yil 28 dekabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘qituvchi va murabbiylar kuniga bag‘ishlangan tantanali yig‘ilishdagi nutqi.
5. Izvekov K.V. Tarixning postindustrialistik tipologiyasi: yangi yondashuvlarni izlashda // Fundamental tadqiqotlar, 2014. – No 8-5.
6. Mixaylova E.M. Industrial jamiyat nazariyasining asoschisi. Hozirgi zamon siyosiy tafakkuri. Shaxslar, g‘oyalar, tushunchalar: Qisqacha ma‘lumotnoma. - Cheboksari: CHKI RUK, 2010 yil.
7. Maxkamov B.Sh. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida uyali aloqa xizmatlarining globallashuvi va samarali rivojlanishi: Doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2016 yil.
8. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining 2019–2020 yillar statistik to‘plami. – Toshkent: 2020 yil.
9. O‘zbekiston raqamlarda 2021–2022. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining statistik to'plami. – Toshkent, 2022 yil.
10. O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasining statistik to'plami. T., 2023 yil10.
11. Iqtisodiyot tarmoqlari bo'yicha YaIM bo'yicha jahon mamlakatlari reytingi.

УДК:332

Bibutova Shakhlo Sadullayevna*independent researcher of the Tashkent
State University of Economics**Email: shakhlobibutova@gmail.com***Бибутова Шахло Саъдуллаевна***независимый соискатель Ташкентского
государственного экономического
университета**E-mail: shakhlobibutova@gmail.com*

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ХИМИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН

Аннотация. Данная исследовательская работа посвящена основным направлениям совершенствования системы управления химической отрасли на этапе реформирования экономики Узбекистана. В условиях изменений и реформ в экономике страны, разработка эффективной системы управления становится ключевым фактором для обеспечения устойчивого развития химической отрасли. Для достижения этой цели, работа опирается на обобщение и анализ результатов предыдущих исследований, а также на использование практического опыта других стран в области управления химической отраслью. Основные направления совершенствования системы управления химической отрасли включают следующие аспекты:

Развитие законодательства и регулирования: Работа обращает внимание на необходимость разработки и совершенствования законодательства, регулирующего химическую отрасль. Это включает в себя разработку нормативных актов, стандартов и правил, которые обеспечат эффективное функционирование и контроль за деятельностью предприятий химической отрасли, а также обеспечат безопасность и охрану окружающей среды.

Внедрение системы управления качеством: Одним из важных аспектов совершенствования системы управления является внедрение системы управления качеством, основанной на принципах международных стандартов, таких как ISO 9001. Это позволит предприятиям химической отрасли устанавливать и поддерживать высокие стандарты качества продукции и услуг, а также повысить их конкурентоспособность на рынке.

Развитие инноваций и технологий: Для обеспечения устойчивого развития химической отрасли необходимо активно развивать инновационные технологии и процессы производства. Исследование обращает внимание на необходимость поддержки и стимулирования научно-исследовательской деятельности в отрасли, а также на внедрение современных технологий, которые позволят улучшить эффективность производства, снизить негативное воздействие на окружающую среду и создать конкурентные преимущества на мировом рынке.

Развитие человеческого капитала: Важным фактором для успешной системы управления является развитие квалифицированного человеческого капитала. Работа подчеркивает необходимость разработки и реализации образовательных программ, обучения и переподготовки персонала, а также создания системы стимулирования и мотивации сотрудников в химической отрасли.

Исследовательская работа предлагает анализ и обобщение предыдущих исследований и опыта других стран, что позволит получить ценные рекомендации для совершенствования системы управления химической отрасли в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: система управления, химическая отрасль, реформирование экономики, стратегия развития.

Abstract. *This research work is devoted to the main directions of improving the management system of the chemical industry at the stage of reforming the economy of Uzbekistan. In the context of changes and reforms in the country's economy, the development of an effective management system is becoming a key factor in ensuring sustainable development of the chemical industry. To achieve this goal, the work relies on the synthesis and analysis of the results of previous studies, as well as on the use of practical experience of other countries in the field of chemical industry management. The main directions for improving the management system of the chemical industry include the following aspects:*

Development of legislation and regulation: The work draws attention to the need to develop and improve legislation regulating the chemical industry. This includes the development of regulations, standards and rules that will ensure the effective operation and control of chemical industry enterprises, as well as ensure safety and environmental protection.

Implementation of a quality management system: One of the important aspects of improving the management system is the implementation of a quality management system based on the principles of international standards such as ISO 9001. This will allow chemical industry enterprises to set and maintain high quality standards for products and services, as well as increase their competitiveness in the industry.

Development of innovations and technologies: To ensure sustainable development of the chemical industry, it is necessary to actively develop innovative technologies and production processes. The study draws attention to the need to support and stimulate research activities in the industry, as well as the introduction of modern technologies that will improve production efficiency, reduce negative environmental impacts and create competitive advantages in the global market.

Human Capital Development: An important factor for a successful management system is the development of qualified human capital. The work emphasizes the need to develop and implement educational programs, train and retrain personnel, as well as create a system of incentives and motivation for employees in the chemical industry.

The research work offers an analysis and synthesis of previous studies and the experience of other countries, which will provide valuable recommendations for improving the management system of the chemical industry in the Republic of Uzbekistan.

Key words: management system, chemical industry, economic reform, development strategy.

Введение.

Химическая промышленность является одним из крупнейших промышленных секторов в мире и представляет собой множество проблем для государственных регулирующих органов, поскольку неэффективное регулирование может иметь дорогостоящие последствия для окружающей среды, здоровья человека, государственных бюджетов и дальнейшего роста этой важной глобальной отрасли. Для решения этой проблемы в последние десятилетия в странах-членах ОЭСР были созданы комплексные системы управления промышленными химическими веществами.

В последние годы в Узбекистане осуществляется стратегическое развитие предприятий химической промышленности, развитие гибкой к внешней среде системы управления, реализация масштабных трансформационных процессов в отрасли. Также важно использовать модель управления, позволяющую своевременно, быстро и

эффективно разрабатывать управленческие решения в современных промышленных структурах.

В новой стратегии развития Узбекистана на 2022-2026 годы приоритетами определены «развитие химической и газохимической промышленности и производство продукции химической промышленности на сумму 2 миллиарда долларов США за счет повышения уровня переработки природного газа с 8% до 20%». Для эффективной реализации этих приоритетных задач необходимо совершенствовать системы управления предприятиями¹. В условиях современных рыночных отношений большое значение имеют активное развитие отраслей промышленности, производство конкурентоспособной продукции, организация системы управления, гибкой к изменяющейся среде. Сегодня требуется создание корпоративных форм управления, изменение методов управления и стилей менеджеров, цифровизация деятельности в системе управления, которое является актуальным вопросом на сегодняшний день.

Теоретические аспекты исследования.

Автор В.Пелантова отмечает, что химическая промышленность имеет множество подотраслей и эту отрасль промышленности рассмотрел как один из отраслевых стандартов интегрированной системы менеджмента². автор R.U.Halden в своей статье рассматривает основные принципы устойчивой химии и инжиниринга, которые могут способствовать развитию круговой экономики в химической отрасли³. Авторы O.Renn, и K.Walker обсуждают глобальное управление рисками на примере изменения климата и рассматривают его применение к управлению рисками в химической отрасли⁴. Энциклопедическое издание, которое предлагает обширный обзор основных направлений развития и совершенствования систем управления химической отрасли. Включает различные темы, связанные с процессами производства, безопасностью, экологией и другими аспектами⁵. Авторы K.Gopalakrishnan, K.V.Remani и R.B.Nair проводят обзор применения системы управления качеством в химической промышленности и рассматривают основные аспекты, связанные с внедрением и совершенствованием системы управления качеством⁶. Автор G.Jacoby рассматривает влияние цифровизации на химическую промышленность, включая изменения в бизнес-моделях и процессах управления⁷.

Когда говорится о структуре управления промышленным предприятием, необходимо отметить, что, она включает в себя функционально-организационную структуру, модель организационных отношений, конкретную структуру высших органов управления и кадровое обеспечение. Технология управления, в свою очередь, организует организационные процессы, каналы связи и систему документооборота.

Процесс управления включают управленческую деятельность, структуру, технику и механизмы. Каждый элемент системы управления предприятием непосредственно влияет на его общую эффективность. Система управления промышленным предприятием является неотъемлемым инструментом для обеспечения успешной работы предприятия.

---

¹ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 No. PF-60 "On the development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026". // www.lex.uz.

² V.Pelantova Good integration for the chemical industry/20th International Congress of Chemical and Process Engineering CHISA 2012 25 – 29 August 2012, Prague, Czech Republic.

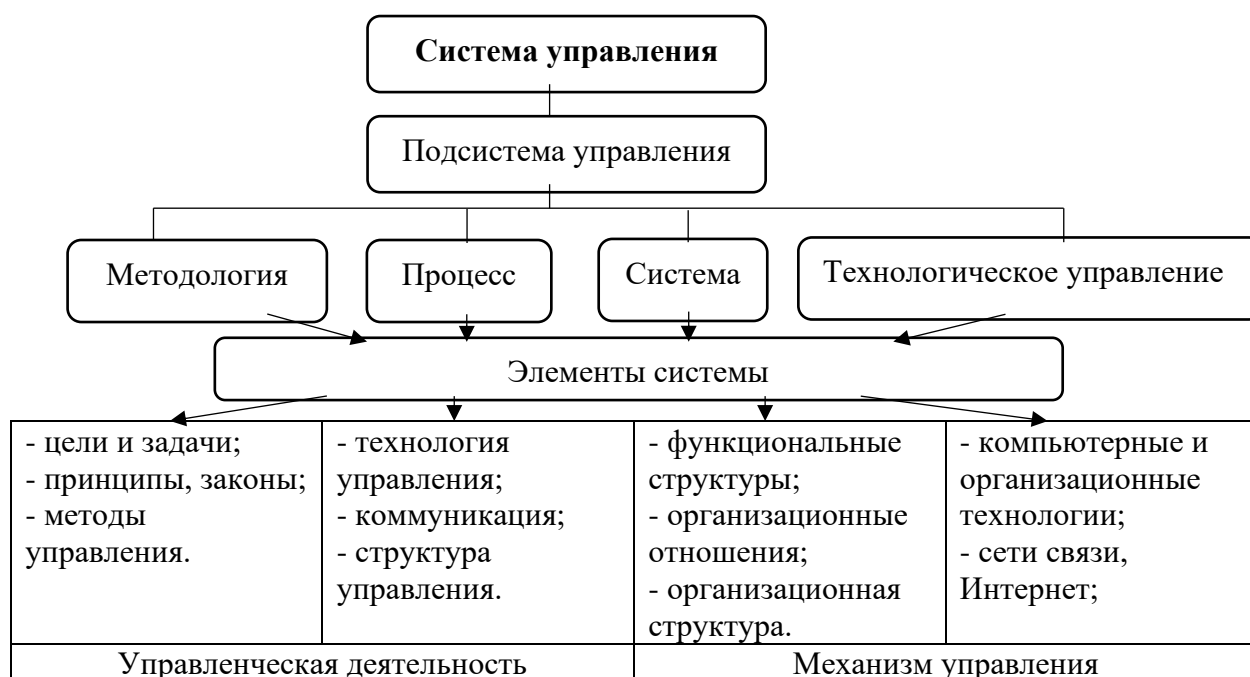
³ R.U.Halden Advances in sustainable chemistry and engineering for a circular economy. Annual Review of Chemical and Biomolecular Engineering, 6, 1-18. 2015.

⁴ O.Renn & K.Walker Global risk governance: Concept and practice using the example of climate change. International Risk Governance Council. – 2008.

⁵ Kroschwitz, J. I., & Howe-Grant, M. (Eds.). Kirk-Othmer Encyclopedia of Chemical Technology (5th ed.). John Wiley & Sons, 2012.

⁶ K.Gopalakrishnan, K.V.Remani и R.B.Nair Total quality management in chemical industries: A review. International Journal of Production Research, 57(13), 4253-4270. – 2019.

⁷ G.Jacoby Digitalization of the chemical industry: Impact on business models and processes. Chemical Engineering & Technology, 39(10), 1759-1765. – 2016.

Рисунок 1. Состав системы управления предприятием¹.

Далее сформулированные представления интегрированы в составе табличной модели, как дополнительного инструмента управления, предназначенного для использования на этапе анализа и планирования с целью оптимизации выбора практических инструментов организационно-экономического управления отдельными структурными подразделениями и вертикально интегрированным химическим предприятием как целое (табл.1).

Таблица №1

Модель соответствия типов структурных единиц вертикальноинтегрированных химических предприятий²

Тип структурных подразделений	Тип экономической системы, к которой принадлежат единицы	Фактор, оказывающий решающее влияние на работу системы.	Группа организационно-экономических инструментов управления структурными подразделениями.
При налаженном производстве	Объект	Значение для экономики населенного пункта	Инструменты установления общих правил работы элементов структурных единиц.
С новым производством	Проект	Наличие сильного внешнего инвестора	Инструменты активного воздействия на элементы структурной единицы для получения результата

¹ F.J.Avilchaeva Improving the management system of chemical industry enterprises/Science and Innovation/ International Scientific Journal Volume 1 Issue 8.

² Назарова Л. Т Совершенствование управления организационно-экономическими механизмами предприятий химической промышленности// Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice <https://www.bulletennauki.ru/> Т. 8. №11. 2022

Логистика и продажи	Процесс	Конкурентные преимущества на рынке	Наблюдение явлений в системе и установление связей между ними
Вертикально-интегрированное химическое предприятие в целом	Среда	Все три фактора в совокупности	Сочетание всех трех групп инструментов

Структурные подразделения вертикально интегрированного химического предприятия с налаженным производством имеют ярко выраженные признаки систем объектного типа, поскольку локализованы в строго определенных областях пространства, а их функционирование носит долговременный характер. Здесь менеджер должен проявлять активность исключительно в плане установления единых правил деятельности системы и использования соответствующих организационно-экономических инструментов¹. Подразделения с осваиваемым новым производством относятся к системам проектного типа и нуждаются в активном воздействии менеджера на все элементы с помощью инструментов, способствующих достижению эффективности проекта. Подразделения логистики и продаж следует рассматривать как ограниченные по времени системы и отнести их к типу процесса. Для этого необходимы организационно-экономические инструменты управления, связанные с мониторингом текущей рыночной ситуации, экономическим анализом ее показателей и созданием связей, обеспечивающих максимальную адаптацию системы продаж и логистики к рынку.

При разработке системы управления промышленными предприятиями специалисту необходимы такие навыки, как глубокое знание предприятия, творческое мышление и разработка стратегии развития. Поэтому важно периодически пересматривать систему управления предприятиями для решения поставленных задач. В условиях рыночных отношений требуется организовать предпринимательскую деятельность на основе современных принципов управления, которые позволят оптимально использовать все ресурсы и достичь максимальной цели предприятия.

Методологические аспекты исследования.

Данное исследование опирается на общенаучные методы и специальные приемы анализа экономического состояния предприятий. В ходе исследования учитываются и применяются такие научные понятия, как «эффективность», «управление предприятием», «планирование» и «механизм и стратегия управления предприятием». Также в работе использовались результаты, полученные другими исследователями, занимающимися разработкой инструментов управления химическими предприятиями и повышением их эффективности, а также статистическая отчетность предприятий и разработка нормативных документов.

Мировой опыт исследования.

В состав Азиатско-Тихоокеанского экономического сотрудничества (АТЭС) в настоящее время входит 21 член из различных социально-экономических формирований, включая большинство стран, имеющих побережье Тихого океана. В области химического управления в этом регионе лидируют США, Канада, Япония и другие развитые страны. Они уже создали относительно совершенные системы управления химическими веществами со специальными правилами, охватывающими оценку, регистрацию, транспортировку и отходы химических веществ. Их основной задачей является улучшение оценки и

¹ Антоненко В. М., Катранжи Л. Л. Дискусійні питання щодо визначення сутності поняття «Організаційно-економічний механізм» // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2021. Вип. 5 (32) С. 125-134. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.32-17>, Купрейшвили Е. Т., Соловьев Б. А., Тимофеев А. И. Экономическая категория "эффективность" в современной науке // Вестник евразийской науки. 2021. Т. 13. №2. С. 24.

управления рисками существующих химических веществ, расширение базы данных химических данных по окружающей среде и здоровью, а также продвижение экологически чистых химических технологий и альтернатив и т. д. Они являются инициаторами международных конвенций и программ сотрудничества и активно продвигают их реализацию.

Передовой уровень среди них уже имеет опыт управления опасными химическими веществами, а также управления отходами. Некоторые из них находились на самой ранней стадии модернизации экологически чистых химических технологий. Их беспокоило то, как улучшить свою систему оценки, регистрации и управления полным жизненным циклом как существующих, так и новых химических веществ. Кроме того, они пытались развивать исследования в области зеленых технологий и химикатов. Основная группа начала с химического регулирования пестицидов с целью создания национальной системы химического регулирования всех химических веществ. Большинство из них являются участниками международных конвенций и программ сотрудничества и пытаются улучшить национальный потенциал управления химическими веществами посредством их реализации¹.

Также необходимо подчеркнуть, что в настоящее время мы переживаем четвертую промышленную революцию (Индустрия 4.0). В широком смысле это определяется как пересечение данных, машин и платформ для обеспечения интеграции данных, повышения автоматизации, улучшения процесса принятия решений и ускорения инноваций.

Инновации всегда были основной движущей силой роста и развития химической промышленности, но технологический прогресс – в сочетании с меняющейся динамикой рынка – заставил переосмыслить операционные модели. Поддержание статус-кво больше не является эффективной стратегией. Для нашей отрасли — это период преобразований. В химических научно-исследовательских лабораториях Индустрия 4.0 почти повсеместно включает в себя элементы цифровой трансформации, при этом внимание уделяется некоторым вариантам «Лаборатории будущего». Это «Химическая промышленность 4.0», и цифровые технологии являются ее основной движущей силой.

Анализ и результат.

Существует несколько основных направлений, которые можно предпринять для совершенствования системы управления в химической промышленности Узбекистана, которые имеют решающее значение для развития и успеха в данной отрасли, к ним относятся:

Модернизация инфраструктуры. Модернизация инфраструктуры химической промышленности необходима для оптимизации производственных процессов и повышения эффективности. Это включает в себя инвестиции в передовые технологии, оборудование и объекты, соответствующие международным стандартам. Модернизируя инфраструктуру, Узбекистан может повысить свою конкурентоспособность на мировом химическом рынке.

Внедрение инновационных технологий. внедрение инновационных технологий является ключом к стимулированию роста и повышению производительности химической промышленности. Узбекистану следует сосредоточить усилия на исследованиях и разработках для выявления и внедрения передовых технологий, которые могут улучшить методы производства, снизить затраты и улучшить качество продукции. Это позволит отрасли идти в ногу с глобальными достижениями и удовлетворять меняющиеся потребности рынка.

Экологическая устойчивость. Обеспечение экологической устойчивости является важнейшим аспектом совершенствования системы управления в химической промышленности. Узбекистану следует уделить приоритетное внимание внедрению экологически чистых методов, таких как управление отходами и меры по контролю

---

¹ Ying Wang, Entao Wu, Xinhua Gao, Qiong Ding Global governance on chemical sound management and challenges in Asia-Pacific Region/ Global governance on chemical sound management and challenges in Asia-Pacific Region/ Procedia Environmental Sciences 31 (2016) 911 – 916.

загрязнения. Внедряя более чистые производственные процессы и придерживаясь международных экологических стандартов, отрасль может минимизировать свое экологическое воздействие и внести вклад в устойчивое развитие.

Развитие человеческого капитала. Инвестиции в человеческий капитал имеют решающее значение для долгосрочного успеха химической промышленности. Узбекистану следует сосредоточиться на развитии квалифицированной рабочей силы путем предоставления программ обучения и образовательных возможностей, соответствующих потребностям отрасли. Воспитывая таланты и повышая знания и навыки сотрудников, отрасль может способствовать инновациям, производительности и общей производительности.

Нормативно-правовая база: Создание надежной нормативно-правовой базы имеет важное значение для эффективного управления химической промышленностью. Узбекистан должен принять и обеспечить соблюдение правил, обеспечивающих безопасность, контроль качества и соблюдение международных стандартов. Прозрачная и подотчетная система регулирования создаст благоприятную бизнес-среду, привлечет инвестиции и будет способствовать устойчивому росту сектора.

Вывод.

На основе обобщения и анализа результатов предыдущих исследований, а также использования практического опыта других стран, можно выделить следующие основные направления совершенствования системы управления химической отрасли в Республике Узбекистан:

1. Внедрение системы управления качеством: Химические предприятия должны внедрить системы управления качеством, такие как ISO 9001, чтобы обеспечить высокие стандарты качества продукции, процессов и услуг.

2. Развитие инноваций и технологий: Необходимо активно развивать инновационные технологии и процессы в химической отрасли.

3. Развитие человеческого капитала: Важным аспектом совершенствования системы управления является развитие квалифицированного персонала.

4. Содействие и поддержка предпринимательства: Поддержка и стимулирование предпринимательской активности в химической отрасли способствует развитию конкурентоспособных предприятий.

Эти основные направления совершенствования системы управления химической отрасли в Республике Узбекистан помогут обеспечить устойчивое развитие отрасли, повысить ее конкурентоспособность и снизить негативное воздействие на окружающую среду.

Список литературы:

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 No. PF-60 "On the development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026". // www.lex.uz.

2. Антоненко В. М., Катранжи Л. Л. Дискусійні питання щодо визначення сутності поняття «Організаційно-економічний механізм» // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2021. Вип. 5 (32) С. 125-134. <https://doi.org/10.32782/easterneurope.32-17>, Купрейшвили Е. Т., Соловьев Б. А., Тимофеев А. И. Экономическая категория "эффективность" в современной науке // Вестник евразийской науки. 2021. Т. 13. №2. С. 24.

3. Назарова Л. Т Совершенствование управления организационно-экономическими механизмами предприятий химической промышленности// Бюллетень науки и практики / Bulletin of Science and Practice <https://www.bulletennauki.ru/> Т. 8. №11. 2022.

4. V.Pelantova Good integration for the chemical industry/20th International Congress of Chemical and Process Engineering CHISA 2012 25 – 29 August 2012, Prague, Czech Republic.

5. R.U.Halden Advances in sustainable chemistry and engineering for a circular economy. Annual Review of Chemical and Biomolecular Engineering, 6, 1-18. 2015.

6. O.Renn & K.Walker Global risk governance: Concept and practice using the example of climate change. International Risk Governance Council. – 2008.
7. Kroschwitz, J. I., & Howe-Grant, M. (Eds.). Kirk-Othmer Encyclopedia of Chemical Technology (5th ed.). John Wiley & Sons, 2012.
8. K.Gopalakrishnan, K.V.Remani и R.B.Nair Total quality management in chemical industries: A review. International Journal of Production Research, 57(13), 4253-4270. – 2019.
9. G.Jacoby Digitalization of the chemical industry: Impact on business models and processes. Chemical Engineering & Technology, 39(10), 1759-1765. – 2016.
10. F.J.Avulchaeva Improving the management system of chemical industry enterprises/Science and Innovation/ International Scientific Journal Volume 1 Issue 8.Ying Wang, Entao Wu, Xinhua Gao, Qiong Ding Global governance on chemical sound management and challenges in Asia-Pacific Region/ Global governance on chemical sound management and challenges in Asia-Pacific Region/ Procedia Environmental Sciences 31 (2016) 911 – 916.
11. Ying Wang, Entao Wu, Xinhua Gao, Qiong Ding Global governance on chemical sound management and challenges in Asia-Pacific Region/ Global governance on chemical sound management and challenges in Asia-Pacific Region/ Procedia Environmental Sciences 31 (2016) 911 – 916.

**RAQAMLI IQTISODIYOTNING MOHIYATI VA UNING
BUXGALTERIYA HISOBI TIZIMIGA TA'SIRI**

Annotatsiya. Ushbu maqola raqamli texnologiyalarning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'sirini tahlil qiladi. Maqola raqamli texnologiyalar – jumladan, robotlashtirilgan jarayonlar avtomatizatsiyasi (RPA), sun'iy intellekt (AI), bulutli hisoblash, blokcheyn texnologiyasi va katta ma'lumotlar tahlilining buxgalteriya hisobi amaliyotlariga ijobiy va salbiy ta'sirlari borligini ko'rib chiqadi. Maqola raqamli texnologiyalarning buxgalteriya hisobiga ta'siri bo'yicha chuqur tushunchalar berish bilan birga, korxonalar uchun kelajakdagi strategiyalarni ishlab chiqishda foydali maslahatlar taqdim etadi.

Kalit so'zlari: Buxgalteriya hisobi, avtomatlashtirish, sun'iy intellekt, blokcheyn, katta ma'lumotlar tahlili, malaka oshirish, bulutli hisoblash, moliyaviy samaradorlik.

Abstract. This article analyzes the impact of digital technologies on the accounting system. The paper examines the positive and negative impacts of digital technologies – including robotic process automation (RPA), artificial intelligence (AI), cloud computing, blockchain technology and big data analytics – on accounting practices. The article provides insight into the impact of digital technologies on accounting, while providing useful advice for businesses to develop future strategies.

Keywords: Accounting, automation, artificial intelligence, blockchain, big data analysis, training, cloud computing, financial efficiency.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние цифровых технологий на систему бухгалтерского учета. Рассматривается положительное и отрицательное влияние цифровых технологий, включая роботизированную автоматизацию процессов (RPA), искусственный интеллект (ИИ), облачные вычисления, технологию блокчейна и анализ больших данных, на практику бухгалтерского учета. В статье дается представление о влиянии цифровых технологий на бухгалтерский учет, а также даются полезные советы предприятиям по разработке будущих стратегий.

Ключевые слова: Бухгалтерский учет, автоматизация, искусственный интеллект, блокчейн, анализ больших данных, обучение, облачные вычисления, финансовая эффективность.

Kirish. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi hozirgi zamonaviy dunyoning asosiy belgilaridan biriga aylanmoqda. Ushbu jarayon nafaqat texnologik innovatsiyalarni, balki iqtisodiy faoliyatning barcha sohalarida tub o'zgarishlarni ham keltirib chiqarmoqda. Raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lami respublika iqtisodiyotining barcha soha va tarmoqlarida kengayishi natijasida ijtimoiy-iqtisodiy alohalar tobora kengayib bormoqda. Bu borada davlatimiz rahbarining raqamli iqtisodiyot va elektron hukumatni joriy qilish masalalari bo'yicha o'tkazilgan videoselektorda "Raqamli iqtisodiyotsiz mamlakat iqtisodiyotining kelajagi yo'q" deb ta'kidlagan [1]. Raqamli iqtisodiyotning ahamiyati shundan iboratki, u korxonalar, tashkilotlar va butun davlatlar darajasida qaror qabul qilish jarayonlarini, moliyaviy hisobotlarni va boshqaruv tizimlarini qayta shakllantiradi. Buxgalteriya hisobi tizimi ham bu o'zgarishlardan chetda qolmaydi. Raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish, ma'lumotlarni tezkor ishlash va tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytiradi, bu esa o'z navbatida moliyaviy shaffoflikni oshirish va korxonalar samaradorligini yaxshilash imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot buxgalteriya hisobi sohasida yangi xavflar va muammolarni ham yuzaga keltiradi,

jumladan ma'lumotlar xavfsizligi va maxfiylikni ta'minlash masalalari. Shunday qilib, raqamli iqtisodiyotning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'siri bo'yicha tadqiqotlar, ushbu sohani kelajakda qanday rivojlantirish va unga yangi texnologik echimlarni qanday samarali joriy etish mumkinligi to'g'risida muhim bilimlar va ko'rsatmalar beradi. Bu esa, o'z navbatida, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Maqolaning asosiy maqsadi raqamli iqtisodiyotning mohiyatini va uning buxgalteriya hisobi tizimiga qanday ta'sir ko'rsatayotganini tushuntirish orqali, raqamli texnologiyalarning bu sohadagi o'sish va rivojlanishdagi rolini aniqlashdan iboratdir. Bu jarayonda, raqamli iqtisodiyotning asosiy belgilari va xususiyatlarini o'rganish, buxgalteriya hisobining an'anaviy yondashuvlariga raqamli texnologiyalarning qanday yangiliklar kiritayotgani, shuningdek, bu o'zgarishlar natijasida yuzaga kelgan muammolar va ularning echimlari haqida chuqurroq tushuncha berish maqsad qilinadi. Maqola, shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning buxgalteriya hisobi sohasidagi kelajak istiqbollarini baholash va bu sohada amaliy qo'llanmalarni taklif qilish orqali o'quvchilarga qimmatli ma'lumotlar taqdim etishni ko'zda tutadi.

Adabiyot sharhi. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili raqamli iqtisodiyot va buxgalteriya hisobi tizimiga uning ta'sirini o'rganishda turli mualliflar tomonidan yoritilgan keng qamrovli yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Don Tapscott [4], Nicholas Negroponte [5] kabi avtorlar raqamli iqtisodiyotning asosiy tamoyillari va texnologik asoslarini belgilab berishgan, bu esa biznes modellari va ishlab chiqarish usullarining o'zgarishini ta'kidlaydi. Shuningdek, Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee [6] raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotga, xususan ish o'rinlari va mehnat bozoriga ta'sirini chuqur tahlil qilganlar. Ular sun'iy intellekt va avtomatlashtirishning kelajakdagi mehnat bozori uchun olib keladigan o'zgarishlarni yoritib berishgan. Raqamli iqtisodiyotning buxgalteriya hisobiga ta'siri bo'yicha esa, avtorlar jumladan, Daniel Susskind va Richard Susskind [7] kabi olimlar yangi texnologiyalarning buxgalteriya amaliyotiga qanday qilib integratsiyalashuvi va bu sohada yangi kompetensiyalarni talab qilinishi haqidagi fikrlarini bildirishgan. Ular raqamli texnologiyalar orqali ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va hisobot berish jarayonlarining tubdan o'zgarishini ta'kidlashadi. Bularning barchasi raqamli iqtisodiyot doirasida buxgalteriya hisobining rivojlanish yo'nalishlarini belgilab beradi va bu sohada yangi echimlar va yondashuvlarni ishlab chiqish zaruratini ko'rsatadi.

Metodologiya. Tadqiqotning metodologiyasi va yondashuvlari raqamli iqtisodiyotning mohiyati va uning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'sirini chuqur va ko'p qirrali o'rganishni ta'minlash uchun qator ilmiy usullarni o'z ichiga oladi. Ushbu tadqiqotda quyidagi metodologik yondashuvlar qo'llanildi: adabiyotlarni tahlili, analiz va sintez, case studie usuli, prognozlash va strategik rejalashtirish.

Natijalar va muhokama. Raqamli iqtisodiyot, axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining iqtisodiy faoliyatning barcha sohalariga chuqur integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan yangi iqtisodiyot turi hisoblanadi. Ushbu iqtisodiyotning mohiyati raqamli texnologiyalar orqali ma'lumotlar yaratish, saqlash, qayta ishlash va tarqatishga asoslangan bo'lib, bu jarayonlar iqtisodiyotning turli jabhalarida yangi ishlab chiqarish, boshqaruv va savdo usullarini shakllantiradi. Raqamli iqtisodiyot o'zining asosiy xususiyatlari bilan ajralib turadi, jumladan global ulanish, yuqori darajadagi shaffoflik, tezkor ma'lumot almashinuvi va ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi. Bu iqtisodiyot, shuningdek, innovatsiya va raqobatbardoshlikni rag'batlantiradi, chunki u korxonalar va tashkilotlar uchun yangi bozor imkoniyatlarini yaratadi va iste'molchilarga ko'proq qulaylik va tanlov imkoniyatlarini taqdim etadi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan birga, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida yangi kasblar paydo bo'ladi va mehnat bozori doimiy o'zgarib turadi, bu esa jamiyat va iqtisodiyotning texnologik yutuqlardan samarali foydalanish qobiliyatini oshirishni talab qiladi.

Raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobiga keng ko'lamliligi yangiliklar va o'zgarishlar kiritdi, bu esa hisobot berish jarayonlarini avtomatlashtirish, ma'lumotlarni tez va aniqroq qayta ishlash imkonini berdi. Sun'iy intellekt va robotlashtirilgan jarayonlar avtomatizatsiyasi (RPA) kabi texnologiyalar moliyaviy ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilishda inson xatosini kamaytirishga, shuningdek, buxgalteriya jarayonlarining samaradorligini oshirishga yordam

beradi. Blokcheyn texnologiyasi esa ma'lumotlarning shaffoqligini va xavfsizligini ta'minlash orqali moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi. Katta ma'lumotlar (big data) tahlili va bulutli hisoblash esa buxgalteriya ma'lumotlarini saqlash va ulardan foydalanishning yangi usullarini taklif etadi, bu esa korxonalar uchun moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayonini yanada asosli va ma'lumotga asoslangan qiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar buxgalteriya sohasida yangi kasb-hunarlar va ish o'rinlarini yaratishga, hamda buxgalterlar uchun doimiy o'qish va malakasini oshirish zaruratini keltirib chiqaradi. Bu o'zgarishlar buxgalteriya hisobi tizimining samaradorligini oshirish bilan birga, sohani yangi texnologik rivojlanishlar asosida qayta shakllantirishga majbur qilmoqda.

Buxgalteriya hisobi tizimining an'anaviy yondashuvlari, iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasidan oldin ishlab chiqilgan va amalga oshirilgan usullar va qoidalar majmuasini o'z ichiga oladi. Bu yondashuvlar asosan qog'oz asosidagi hujjatlar, qo'lda hisob-kitoblar va moliyaviy ma'lumotlarni qayd etish uchun jismoniy daftarlardan foydalanishga tayanadi. An'anaviy buxgalteriya hisobi tizimining asosiy xususiyatlari quyida keltirilgan:

- ✓ Qo'lda ma'lumotlarni qayd etish. Buxgalterlar har bir moliyaviy tranzaksiyani qo'lda kiritishlari va moliyaviy hisobotlarni tayyorlash uchun jismoniy daftarlarni yuritishlari kerak bo'lgan.
- ✓ Hujjatlar arxivini saqlash. Barcha moliyaviy hujjatlar, shartnomalar va boshqa muhim qog'ozlar jismoniy shaklda saqlanadi, bu esa hujjatlarni saqlash uchun katta hajmdagi fizik makonni talab qiladi.
- ✓ Moliyaviy hisobotlarni qo'lda tuzish. Moliyaviy hisobotlar, masalan, foyda va zarar hisobotlari, balanslar va moliyaviy holat to'g'risidagi hisobotlar qo'lda tuziladi, bu jarayon vaqt talab qiladi va xato qilish ehtimolini oshiradi.
- ✓ Cheklangan tahlil imkoniyatlari. An'anaviy yondashuvda moliyaviy ma'lumotlar tahlili asosan buxgalterning tajribasi va mahoratiga bog'liq bo'lib, keng ko'lamlı ma'lumotlar tahlili va tezkor qarorlar qabul qilish imkoniyatlari cheklangan.

An'anaviy buxgalteriya hisobi tizimining ushbu xususiyatlari, raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi va buxgalteriya hisobi tizimlarining avtomatlashtirilishi bilan bir qatorda, zamonaviy buxgalteriya amaliyotlarida sezilarli o'zgarishlarga olib keldi.

Raqamli texnologiyalardan oldin buxgalteriya hisobi amaliyotida yuzaga kelgan asosiy muammolar va cheklovlar, qo'lda hisob-kitoblarning ko'pligi, ma'lumotlarni qayd etishda xatoliklarning yuzaga kelishi, ma'lumotlarga kirishning cheklanganligi, moliyaviy hisobotlarni tayyorlash va tahlil qilish jarayonlarining vaqt talab qiluvchanligi kabi omillar bilan bog'liq edi. Bularning barchasi buxgalteriya jarayonlarining samaradorligini pasaytiradi va moliyaviy qarorlar qabul qilishda kechikishlarga olib keladi. Shuningdek, jismoniy hujjatlar bilan ishlash va ularni saqlash katta hajmdagi arxivlar yaratadi, bu esa hujjatlarni topish va ulardan foydalanishni qiyinlashtiradi. Moliyaviy ma'lumotlar faqat muayyan joyda saqlanganda, buxgalterlar va boshqaruvchilar uchun zarur bo'lganda tezkor ma'lumot olish imkoniyatlari cheklangan bo'ladi. Bularning barchasi, o'z navbatida, korxonalar va tashkilotlar uchun moliyaviy ma'lumotlarni boshqarish va ular asosida strategik qarorlar qabul qilishni murakkablashtiradi. Raqamli texnologiyalarning joriy etilishi esa buxgalteriya hisobi amaliyotidagi ko'plab muammolar va cheklovlarni bartaraf etishga yordam berdi, jarayonlarni avtomatlashtirish va moliyaviy ma'lumotlarni samarali boshqarish imkoniyatini taqdim etdi.

Raqamli iqtisodiyotning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'siri keng ko'lamlı va tubdan o'zgarishlar keltirib chiqardi. Bu o'zgarishlar, bir tomondan, buxgalteriya amaliyotlarini yanada samarali, tez va aniqroq qilish imkonini berdi, boshqa tomondan esa, buxgalteriya sohasidagi kasblar va malaka talablariga yangi talablar qo'ydi.

Birinchiidan, raqamli texnologiyalar buxgalteriya hisobini avtomatlashtirish imkonini berdi, bu esa takroriy va vaqt talab qiluvchi vazifalarni sezilarli darajada kamaytirdi. Masalan, sun'iy intellekt va robotlashtirilgan jarayonlar avtomatizatsiyasi (RPA) moliyaviy ma'lumotlarni qayta ishlash, to'lovlar va soliq hisobotlarini avtomatik ravishda tayyorlash kabi vazifalarni osonlashtiradi.

Ikkinchidan, bulutli hisoblash va katta ma'lumotlar (big data) texnologiyalari moliyaviy ma'lumotlarni saqlash, ularga kirish va ularni tahlil qilish usullarini tubdan o'zgartirdi. Endi buxgalterlar va moliyaviy tahlilchilar har qanday joydan real vaqt rejimida moliyaviy ma'lumotlarga kirish imkoniyatiga ega bo'lishdi, bu esa qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtiradi va ularning asoslanishini yaxshilaydi.

Uchinchidan, blokcheyn texnologiyasi moliyaviy operatsiyalarning shaffofligini va xavfsizligini oshirishda muhim rol o'ynadi. Blokcheyn yordamida amalga oshirilgan moliyaviy tranzaksiyalar izi qoldiriladi, bu esa firibgarlik va moliyaviy qonunbuzarliklarning oldini olishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, raqamli iqtisodiyotning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'siri buxgalteriya sohasidagi kadrlarning malaka va ko'nikmalariga yangi talablar qo'ydi. Endilikda buxgalterlardan raqamli texnologiyalarni, jumladan dasturiy ta'minotlarni, ma'lumotlar bazasini va sun'iy intellekt asosidagi tahlil vositalarini samarali qo'llay olish talab etiladi. Bu esa o'z navbatida, buxgalteriya ta'limi va malaka oshirish dasturlarining yangilanishini talab qiladi.

Natijada, raqamli iqtisodiyot buxgalteriya hisobi tizimini yangilashga, uning samaradorligini oshirishga va moliyaviy hisobotlar sifatini yaxshilashga yordam berdi, bu esa korxonalar va tashkilotlar uchun moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish imkoniyatini yaratdi.

1-jadval

Raqamli texnologiyalardan foydalanishning buxgalteriya hisobiga bo'lgan ijobiy va salbiy ta'sirlari¹

Ijobiy ta'sirlari	Salbiy ta'sirlari
Avtomatlashtirish orqali samaradorlikning oshishi.	Xavfsizlik muammolari.
Ma'lumotlarning shaffofligi va ishonchliligi.	Professional malakalarning eskirishi.
Qaror qabul qilishda yuqori sifatli ma'lumotlarning mavjudligi.	Boshqaruv va nazoratning murakkablashuvi.
Moliyaviy operatsiyalarni global darajada amalga oshirish qulayligi.	Shaxsiy ma'lumotlar bilan bog'liq xavflar.
Xodimlarning ish yukini kamaytirish.	Boshlang'ich investitsiya va texnik qo'llab-quvvatlash xarajatlari.

Ushbu jadval raqamli texnologiyalarning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'sirini ijobiy va salbiy tomonlarini tahlil qiladi. Jadvalda ko'rsatilganidek, raqamli texnologiyalarning ijobiy ta'sirlari orasida ish samaradorligining oshishi, ma'lumotlarning shaffofligi va ishonchliligi, qaror qabul qilishda yuqori sifatli ma'lumotlarning mavjudligi, moliyaviy operatsiyalarni global darajada amalga oshirish qulayligi va xodimlarning ish yukini kamaytirish kabi omillar mavjud. Bu omillar raqamli texnologiyalar orqali buxgalteriya hisobi jarayonlarini optimallashtirish va samaradorligini oshirish imkonini beradi:

- ✓ Avtomatlashtirish orqali samaradorlikning oshishi. Raqamli texnologiyalar buxgalteriya jarayonlarini tezlashtiradi va inson xatosini kamaytiradi, bu esa ish samaradorligini oshiradi.
- ✓ Ma'lumotlarning shaffofligi va ishonchliligi. Raqamli hisoblar va blokcheyn texnologiyasi ma'lumotlarning shaffofligini ta'minlaydi va moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshiradi.
- ✓ Moliyaviy operatsiyalarni global darajada amalga oshirish qulayligi. Bulutli hisoblash va elektron tijorat buxgalteriya hisobini xalqaro miqyosda amalga oshirishni soddalashtiradi.
- ✓ Qaror qabul qilishda yuqori sifatli ma'lumotlarning mavjudligi. Katta ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt qaror qabul qilish jarayonlarini yaxshilash uchun zarur bo'lgan aniq va vaqtli ma'lumotlarni ta'minlaydi.

¹ Manba: muallif tomonidan ishlab chiqilgan

✓ Xodimlarning ish yukini kamaytirish. Avtomatlashtirilgan hisobotlar va moliyaviy jarayonlar xodimlarning qo'lda bajaradigan ishlarini sezilarli darajada kamaytiradi.

Biroq, raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi bilan bog'liq salbiy ta'sirlar ham mavjud. Xavfsizlik muammolari, professional malakalarning eskirishi, boshqaruv va nazoratning murakkablashuvi, shaxsiy ma'lumotlar bilan bog'liq xavflar va boshlang'ich investitsiya hamda texnik qo'llab-quvvatlash xarajatlari kabi muammolar raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonida yuzaga kelishi mumkin.

✓ Xavfsizlik muammolari. Ma'lumotlarning elektron shaklda saqlanishi ularning noqonuniy foydalanish yoki hujumlar uchun ochiq bo'lishi mumkinligini anglatadi.

✓ Professional malakalarning eskirishi. Raqamli texnologiyalarning tezkor rivojlanishi buxgalterlar uchun doimiy o'qib, yangi ko'nikmalarni egallash zaruratini yaratadi.

✓ Boshqaruv va nazoratning murakkablashuvi. Raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi buxgalteriya hisobini boshqarish va nazorat qilish tizimlarining murakkablashishiga olib keladi.

✓ Shaxsiy ma'lumotlar bilan bog'liq xavflar. Raqamli texnologiyalardan foydalanish shaxsiy va moliyaviy ma'lumotlarning suiste'mol qilinish xavfini oshiradi.

✓ Boshlang'ich investitsiya va texnik qo'llab-quvvatlash xarajatlari. Raqamli texnologiyalarni joriy etish uchun zarur bo'lgan boshlang'ich investitsiyalar va doimiy texnik qo'llab-quvvatlash xarajatlari yuqori bo'lishi mumkin.

Bu muammolar raqamli texnologiyalarning samarali boshqarilishini va xavfsizlik tizimlarining mustahkamlanishini talab qiladi.

Umuman olganda, raqamli texnologiyalarning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'siri ko'p jihatdan ijobiydir, lekin bu o'zgarishlar bilan bir qatorda kelib chiqadigan muammolarni hal qilish uchun korxonalar strategik yondashuvlarni ishlab chiqishlari va texnologik yangilanishlarga moslashuvchan bo'lishlari zarur. Bu jarayonda texnologik yangiliklarni qabul qilish, xodimlarning malakasini oshirish va xavfsizlik choralari kabi masalalarga alohida e'tibor berish muhimdir.

Raqamli texnologiyalar yordamida buxgalteriya hisobining avtomatlashtirilishi, korxonalar va tashkilotlar uchun moliyaviy operatsiyalarni bajarish, hisobotlar tuzish va moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonlarini sezilarli darajada osonlashtiradi.

Elektron hujjat aylanishi (EHA) - bu hujjatlarni yaratish, qabul qilish, saqlash, ko'rib chiqish, imzolash va boshqa zarur harakatlarni amalga oshirish jarayonlarini avtomatlashtirishga imkon beruvchi texnologiyadir. Elektron hujjat aylanishidan bitimlar tuzish (shu jumladan shartnomalar tuzish), hisob-kitoblarni, rasmiy va norasmiy yozishmalarni amalga oshirish hamda boshqa axborotni uzatishda foydalanish mumkin [3]. Bu jarayon raqamli shaklda amalga oshiriladi va qog'oz hujjatlarining jismoniy shakllaridan foydalanishga hojat qoldirmaydi. EHA yordamida korxonalar va tashkilotlar o'rtasida hujjatlar tezkor, xavfsiz va samarali tarzda almashinuvi amalga oshiriladi. Elektron hujjat aylanishi tizimi, shuningdek, hujjatlarining nusxalari va versiyalarini avtomatik ravishda boshqarish, ular ustida bir vaqtning o'zida bir nechta foydalanuvchilarning ishlashini ta'minlash va hujjatlarining to'liq elektron arxivini yaratish imkoniyatini beradi. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni 14-moddasida operatsiyalar amalga oshirilganligini qayd etuvchi boshlang'ich hisob hujjatlari va ularni o'tkazishga doir farmoyishlar xo'jalik operatsiyalarining buxgalteriya hisobi uchun asos bo'ladi. Xo'jalik yurituvchi sub'ektlar tomonidan savdo va servis sohasida olinadigan tovarlar (ishlar, xizmatlar) haqi bank korporativ plastik kartalaridan foydalangan holda to'langanida to'lov terminallarining cheklari ham boshlang'ich hisob hujjatlari deb tan olinishi e'tirof etilgan. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan 2003 yil 23 dekabrda 131-son bilan tasdiqlangan "Buxgalteriya hisobida hujjatlar va hujjatlar aylanishi to'g'risida"gi nizom O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni asosida ishlab chiqilgan va hujjatlarni tuzish, qabul qilish, saqlash va buxgalteriya hisobida aks ettirish, hamda hujjatlar aylanishini amalga oshirish bo'yicha yagona tartibni belgilaydi (O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2004 yil 14 yanvarda 1297-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan).

Yuqorida qayd etilgan Nizom O‘zbekiston Respublikasining barcha hududlarida bir xilda amal qiladi va shu hujjatlar asosida ishlar tashkil qilinadi. EHA korporativ resurslarni rejalashtirish tizimlari (ERP), buxgalteriya dasturlari va boshqa biznes dasturlari bilan integratsiya qilinishi mumkin, bu esa biznes jarayonlarining barcha bosqichlarida ma‘lumotlar almashinuvini optimallashtiradi va qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtiradi. EHA tizimlarining joriy etilishi nafaqat ish jarayonlarini soddalashtiradi va tezlashtiradi, balki hujjatlar bilan bog‘liq xatolarni kamaytirish, operatsion xarajatlarni qisqartirish va ekologik barqarorlikni ta‘minlash orqali qog‘oz iste‘molini kamaytirishga ham yordam beradi. Ko‘plab korxonalar endilikda qog‘oz hujjatlardan elektron hujjatlarga o‘tishgan, bu esa fakturalarni, bank hisobotlarini va boshqa moliyaviy hujjatlarni tez va oson almashish imkonini beradi. Masalan, Xalqaro savdo kompaniyalari EHA tizimlaridan foydalanib, turli mamlakatlardagi hamkorlar bilan hujjatlarni tezkor tarzda almashadi, bu esa hisobot va to‘lov jarayonlarini tezlashtiradi.

Bulutli buxgalteriya dasturlari. Bulutli buxgalteriya dasturlari zamonaviy korxonalar va tadbirkorlar uchun moliyaviy ma‘lumotlarni boshqarishni ancha osonlashtiruvchi raqamli echimlardir. Ushbu dasturlar internet orqali ishlaydi va foydalanuvchilarga istalgan vaqtda, istalgan joydan moliyaviy hisobotlarga kirish imkoniyatini taqdim etadi. Bulutli buxgalteriya dasturlarining asosiy afzalliklari orasida ma‘lumotlarning real vaqt rejimida yangilanishi, xavfsiz ma‘lumotlar saqlash, avtomatlashtirilgan yangilanishlar va zaxira nusxalarining mavjudligi kiradi. Bu dasturlar, shuningdek, soliq hisobotlarini tayyorlash, ish haqi hisob-kitoblari, debitor va kreditor qarzdorliklarini boshqarish kabi turli buxgalteriya vazifalarini avtomatlashtirish imkoniyatini beradi. Bulutli buxgalteriya dasturlari korxonalar uchun moliyaviy jarayonlarni samarali boshqarish, xarajatlarini optimallashtirish va qaror qabul qilish jarayonlarini tezlashtirish imkoniyatini yaratadi. Ular, shuningdek, korxonalar o‘rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi, chunki buxgalterlar, menejerlar va boshqa manfaatdor shaxslar bir vaqtning o‘zida bir xil ma‘lumotlar bazasiga kirish va unda ishlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Raqamli iqtisodiyot doirasida bulutli buxgalteriya dasturlarining ahamiyati tobora ortib bormoqda, chunki ular biznesni boshqarishning zamonaviy talablariga javob beradi va korxonalar uchun raqobatbardosh ustunlik yaratadi. Bulutli asosdagi buxgalteriya dasturlari korxonalar uchun moliyaviy ma‘lumotlarni real vaqt rejimida kirish, ularni boshqarish va tahlil qilish imkoniyatini taqdim etadi. Bunday dasturlar yordamida buxgalterlar turli joylardan ishlay oladilar, bu esa mehnat unumdorligini oshiradi va operatsion xarajatlarni kamaytiradi.

Robotlashtirilgan jarayonlar avtomatizatsiyasi (RPA – Robotic Process Automation) – bu ish jarayonlarini avtomatlashtirish uchun dasturiy robotlar yoki "virtuallashtirilgan ishchilar"dan foydalanishni nazarda tutuvchi texnologiya. RPA yordamida korxonalar o‘zlarining ish jarayonlarini, ayniqsa, takrorlanuvchi, qoidalarga asoslangan va ko‘p miqdorda bajariladigan vazifalarni tezkor, xatosiz va samarali tarzda bajarish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bu texnologiya buxgalteriya, moliyaviy hisobot, mijozlar bilan ishlash, ma‘lumotlarni kiritish kabi sohalarida keng qo‘llaniladi.

RPAning asosiy afzalligi shundaki, u mavjud tizimlar bilan integratsiyalashishi mumkin, ya‘ni yangi dasturiy ta‘minotni joriy etish yoki mavjud tizimlarni o‘zgartirish talab qilinmaydi. Bu esa avtomatlashtirishni tez va samarali amalga oshirishga imkon beradi. RPA dasturlari foydalanuvchining kompyuterda bajaradigan harakatlarini taqlid qiladi: ma‘lumotlarni ko‘chirish, fayllarni ochish, ma‘lumotlarni kiritish, hisobotlarni tuzish va hokazo.

Robotlashtirilgan jarayonlar avtomatizatsiyasi korxonalarga quyidagi asosiy afzalliklarni taqdim etadi:

- ✓ Ish samaradorligini oshirish. RPA ish jarayonlarini tezlashtiradi va xodimlarni takroriy vazifalardan xalos qiladi, ularning diqqatini murakkabroq va ijodiyroq vazifalarga qaratish imkonini beradi.
- ✓ Xatolarni kamaytirish. Dasturiy robotlar xato qilmaydi, bu esa jarayonlarning aniqligini va ishonchliligini oshiradi.
- ✓ Moliyaviy samaradorlik. Avtomatlashtirish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, chunki takroriy ishlar uchun qo‘shimcha xodimlarni yollash zaruratini bartaraf etadi.

- ✓ Tezkor ROI (investitsiyalarning qaytishi). RPA loyihalari nisbatan tez amalga oshiriladi va tezkor natijalar beradi, bu esa investitsiyalarning qaytishini tezlashtiradi.
- ✓ Moslashuvchanlik va kengaytirish imkoniyatlari. Korxonalar o'zlarining ehtiyojlariga qarab, avtomatlashtiriladigan jarayonlar sonini osongina ko'paytirishi yoki kamaytirishi mumkin.

Shu bilan birga, RPAning muvaffaqiyatli joriy etilishi aniq jarayonlarni tanlash, xodimlarni o'qitish va texnologiyani to'g'ri boshqarish kabi omillarga bog'liq. Raqamli iqtisodiyot doirasida RPA texnologiyasining ahamiyati va qo'llanilishi kengayib bormoqda, bu esa korxonalar uchun raqobatbardoshlikni oshirishning muhim vositasiga aylanmoqda.

RPA texnologiyasi yordamida takroriy buxgalteriya vazifalari, masalan, to'lovlar qaydini yuritish, fakturalarni qayta ishlash va moliyaviy hisobotlarni tuzish avtomatlashtiriladi. Masalan, moliyaviy xizmatlar sohasida RPA dasturlari moliyaviy tranzaksiyalarni avtomatik ravishda qayd etish va ularni tegishli hisobvaraqlar kitoblarga kiritish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt (AI) va katta ma'lumotlar tahlili (big data analysis) zamonaviy texnologiyalarning ikki muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular biznes, ilm-fan, sog'liqni saqlash, moliya va ko'plab boshqa sohalarda keng qo'llaniladi. Ushbu texnologiyalar ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va ular asosida qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini tubdan o'zgartirmoqda.

Sun'iy intellekt dasturlari o'rganish, muammo echimini topish, nutqni tanish, tasvirlarni qayta ishlash va tabiiy tilni qayta ishlash kabi murakkab vazifalarni bajarish uchun mo'ljallangan. AI texnologiyalari mashinalarga inson kabi fikrlash va o'rganish qobiliyatini beradi, bu esa ularni turli xil amaliyotlarda qo'llash imkonini yaratadi. Masalan, AI asosidagi tizimlar moliyaviy firibgarlikni aniqlash, mijozlar xulq-atvorini tahlil qilish, mahsulotlarni tavsiya etish va xizmatlar sifatini yaxshilashda qo'llaniladi.

Katta ma'lumotlar tahlili esa, katta hajmdagi, turli xil strukturali va strukturasiz ma'lumotlarni qayta ishlash va ularni ma'noli axborotga aylantirish jarayonidir. Bu ma'lumotlar tahlili korxonalariga bozor tendentsiyalarini aniqlash, mijozlar ehtiyojlarini tushunish, samaradorlikni oshirish va yangi biznes imkoniyatlarini aniqlashda yordam beradi. Katta ma'lumotlar tahlili shuningdek, moliyaviy hisobotlarni tahlil qilish, operatsion samaradorlikni baholash va strategik qarorlar qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilining integratsiyasi korxonalariga murakkab ma'lumotlar to'plamlaridan chuqur tushunchalar olish va ular asosida yanada aniq va samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Bu texnologiyalar, shuningdek, avtomatlashtirish darajasini oshiradi va ish jarayonlarini yanada samarali boshqarishga yordam beradi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlilining ahamiyati kundan-kunga ortib bormoqda, bu esa korxonalar uchun raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omiliga aylanmoqda.

Sun'iy intellekt (AI) va katta ma'lumotlar tahlili yordamida korxonalar moliyaviy ma'lumotlarni chuqur tahlil qilish va buxgalteriya hisobotlarida aniqlikni ta'minlash imkoniga ega. Masalan, AI asosidagi tahlil vositalari firmaning moliyaviy holatiga oid tendentsiyalarni aniqlash, xavflarni baholash va kelajakdagi moliyaviy natijalarni prognoz qilishda qo'llaniladi.

Blokcheyn texnologiyasi – bu ma'lumotlarni bloklar shaklida zanjirga o'xshash tarzda saqlaydigan raqamli daftar texnologiyasidir. Har bir blok ma'lum bir miqdordagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi va oldingi blok bilan kriptografik usulda bog'lanadi, bu esa ma'lumotlar zanjirining uzluksizligini va o'zgartirib bo'lmasligini ta'minlaydi. Blokcheynning asosiy xususiyatlari shaffoflik, taqsimlangan arxitektura va o'zgartirib bo'lmaslikdir, bu unga moliyaviy operatsiyalar, shartnomalar va boshqa ko'plab sohalarda qo'llanilish imkonini beradi.

Blokcheyn texnologiyasi dastlab kriptovalyutalar, xususan Bitcoin uchun asos sifatida ishlab chiqilgan bo'lsa-da, uning qo'llanilish doirasi kengayib, moliyaviy xizmatlar, ta'minot zanjiri boshqaruv, intellektual mulk huquqlarini boshqarish, shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligi va hatto ovoz berish tizimlari kabi sohalarni qamrab olgan. Blokcheynning taqsimlangan tuzilishi tufayli, ma'lumotlarga faqatgina ruxsat etilgan foydalanuvchilar kirish huquqiga ega bo'ladi, bu esa ma'lumotlar xavfsizligini oshiradi va ulardan noqonuniy foydalanishni qiyinlashtiradi.

Blokcheyn texnologiyasining moliyaviy sohadagi qo'llanilishi, masalan, moliyaviy hisobotlarni tuzish, aktivlarni kuzatib borish, to'lovlar va pul o'tkazmalari kabi jarayonlarni soddalashtirishi va tezlashtirishi mumkin. Shuningdek, bu texnologiya shaffoflikni ta'minlaydi va ishonchni oshiradi, chunki har bir tranzaksiya blokcheyn tizimida doimiy ravishda qayd etiladi va uni o'zgartirib bo'lmaydi.

Blokcheynning yana bir muhim qo'llanilishi – bu smart shartnomalar. Smart shartnomalar – bu shartnoma shartlari bajarilganda avtomatik ravishda amalga oshiriladigan dasturiy kodlar. Bu jarayon shartnoma shartlarining bajarilishini kafolatlaydi va ortiqcha byurokratiyani kamaytiradi.

Umuman olganda, blokcheyn texnologiyasi ishonch, xavfsizlik va samaradorlikni oshirish orqali turli sohalarda yangi imkoniyatlar ochib bermoqda. Uning qo'llanilishi kelajakda yanada kengayishi va yangi innovatsion echimlarni yuzaga keltirishi kutilmoqda.

Blokcheyn texnologiyasi moliyaviy operatsiyalarning shaffofligini va xavfsizligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, kriptovalyutalar va smart shartnomalar orqali amalga oshiriladigan to'lovlarni qayd etishda blokcheyn texnologiyasidan foydalaniladi, bu esa moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlaydi va aldovga yo'l qo'ymaydi.

Buxgalter kasbining rivojlanishi va buxgalterlarning malakasini oshirish zarurati, raqamli iqtisodiyot doirasida tobora muhimroq bo'lib bormoqda. Zamonaviy texnologiyalar va avtomatlashtirish vositalarining keng qo'llanilishi buxgalteriya sohasida yangi talablar va imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda. Buxgalterlar endilikda faqatgina moliyaviy hisobotlar va soliqlar bilan ishlashdan tashqari, raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish, ma'lumotlar tahlili va strategik qaror qabul qilish jarayonlarida faol ishtirok etishlari kerak.

Texnologik ko'nikmalar. Raqamli asrlarda buxgalterlar uchun dasturiy ta'minotlar, bulutli hisoblash xizmatlari, ma'lumotlar bazasini boshqarish tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi tahlil vositalaridan foydalana olish ko'nikmalari zarur. Bu ko'nikmalar moliyaviy ma'lumotlarni tezroq va aniqroq qayta ishlash, shuningdek, moliyaviy hisobotlarni tuzishda samaradorlikni oshirish imkonini beradi.

Tahliliy ko'nikmalar. Katta ma'lumotlar (big data) va ilg'or ma'lumotlar tahlili texnologiyalari buxgalterlardan moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish va ular asosida strategik qarorlar qabul qilish qobiliyatini talab qiladi. Buxgalterlar uchun ma'lumotlarni tahlil qilish, trendlarni aniqlash va kelajakdagi moliyaviy ko'rsatkichlarni prognoz qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Muvofiqlik va riskni boshqarish. Raqamli texnologiyalar va yangi qonunchilik talablari moliyaviy hisobotlarning muvofiqligini ta'minlash va tashkilotning moliyaviy xavflarini boshqarishda yangi yondashuvlarni talab qiladi. Buxgalterlar uchun yangi qonunchilik o'zgarishlarini kuzatib borish va ularni amaliyotga tatbiq etish, shuningdek, xavfni boshqarish strategiyalarini ishlab chiqish zarur.

Doimiy ta'lim va malaka oshirish. Texnologiyalar va buxgalteriya amaliyotlari doimiy o'zgarib turishi sababli, buxgalterlar uchun doimiy ta'lim va malaka oshirish zarurati mavjud. Bu, professional rivojlanish dasturlari, seminarlar, vebinarlar va sertifikatlash dasturlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalter kasbining rivojlanishi buxgalterlardan yangi texnologiyalar bilan ishlash, moliyaviy ma'lumotlarni tahlil qilish va qaror qabul qilishda yanada faol ishtirok etishni talab qiladi. Shu bilan birga, bu o'zgarishlar buxgalterlarga yangi imkoniyatlar yaratib, kasbning qadr-qimmatini oshiradi va ularning faoliyat doirasini kengaytiradi.

Xulosa. Raqamli iqtisodiyotning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'siri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va kuzatuvlar quyidagi asosiy xulosalarga olib keladi:

1. Raqamli texnologiyalar, jumladan robotlashtirilgan jarayonlar avtomatizatsiyasi (RPA), sun'iy intellekt (AI) va bulutli hisoblash yordamida buxgalteriya hisobi jarayonlarining avtomatlashtirilishi moliyaviy ma'lumotlarni qayta ishlash samaradorligini sezilarli darajada oshirdi. Bu texnologiyalar takroriy va vaqt talab qiluvchi vazifalarni avtomatlashtirish orqali buxgalterlarga strategikroq va tahliliy vazifalarga ko'proq e'tibor qaratish imkonini beradi.

2. Blokcheyn texnologiyasi kabi yangi texnologiyalar moliyaviy operatsiyalar va hisobotlarning xavfsizligini va shaffofligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu texnologiyalar moliyaviy ma'lumotlarning izchilligini ta'minlaydi va firibgarlik hamda moliyaviy qonunbuzarliklarning oldini olish imkonini beradi.

3. Katta ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida buxgalteriya hisobi tizimlari keng ko'lamli ma'lumotlarni tezkor va samarali tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bu o'zgarishlar korxonalar uchun moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash, bozor tendentsiyalarini aniqlash va raqobatbardosh qarorlar qabul qilish imkoniyatlarini kengaytirdi.

4. Raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalterlar uchun texnologik ko'nikmalar va tahliliy qobiliyatlar talab qilinadi. Buxgalteriya sohasidagi xodimlar doimiy ta'lim va malaka oshirish orqali yangi texnologiyalarni o'zlashtirishlari va zamonaviy moliyaviy tahlil usullaridan foydalanishlari zarur.

5. Raqamli texnologiyalar, xususan bulutli buxgalteriya dasturlari, global miqyosda ishlash va hamkorlik qilish imkoniyatlarini kengaytirdi. Bu o'zgarishlar korxonalar va tashkilotlar uchun moliyaviy ma'lumotlarga tezkor kirish, moliyaviy hisobotlarni real vaqt rejimida tahlil qilish va turli geografik joylashuvlardagi jamoalar o'rtasida samarali hamkorlik qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Umuman olganda, raqamli iqtisodiyot buxgalteriya hisobi tizimining rivojlanishida yangi bosqichni belgilab, bu sohada ishlash usullarini, malaka talablarini va korxonalar uchun yaratilgan imkoniyatlarni kengaytirmoqda. Bu o'zgarishlar korxonalar uchun moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish va raqobatbardoshlikni oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. "O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev raisligidagi "Tarmoq va hududlarda raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumatni joriy qilish" masalalari bo'yicha 22 sentabr 2020-yilda o'tkazilgan videoselekt yig'ilishi" Xalq so'zi gazetasi 23 sentabr 2020 yil, №201 (7703)
2. O'zbekiston Respublikasining 2016 yil 13 apreldagi O'RQ-404-sonli "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni.
3. O'zbekiston Respublikasining "Elektron hujjat aylanishi to'g'risida"gi Qonunning 4-moddasi. 29.04.2004 yildagi 611-II-son
4. Tapscott, D (2016). The Digital Economy : 20th Anniversary Edition: Rethinking Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence 2nd. ed. US : McGraw-Hill International Enterprises.
5. Negro Ponte N. et al. Being digital //Computers in Physics. – 1997. – T. 11. – №. 3. – С. 261-262.
6. Brynjolfsson E., McAfee A. The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. – WW Norton & Company, 2014.
7. Rolf, Steven. (2021). Susskind, Daniel. A World Without Work: Technology, Automation and How We Should Respond. Allen Lane: London, 2020. £20, 336 pages. New Technology, Work and Employment. 36. 10.1111/ntwe.12186.
8. Shirinov, U. (2020). Accounting in the digital economy: Significance and advantages. International Finance and Accounting, 2020(3), 23.
9. Jamoliddinzoda N. M. et al. Buxgalteriya hisobini raqamlashtirish //Journal of new century innovations. – 2023. – T. 31. – №. 3. – С. 124-128.
10. Navruz-zoda, B. N., & Khurramov, O. K. (2020). Features and opportunities of digital tourism and its development in Uzbekistan. In European research: innovation in science, education and technology (pp. 22-24).
11. Таджиева С. У. Развитие цифровых технологий в Узбекистане во время глобальной пандемии и современное образование //НАУКА, ОБРАЗОВАНИЕ, ИННОВАЦИИ: ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ. – 2021. – С. 180-189.

UDK: 331.108.45

G'aniyeva Dilnoza Baxriddin qizi
TDIU, "Inson resurslarini boshqarish"
kafedrası 3-kurs tayanch doktoranti
d.ganiyeva@tsue.uz

TASHKILOTLARDA XODIMLARNI O'QITISH VA RIVOJLANTIRISH DASTURLARINING XODIMLAR SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

Annotatsiya: Xodimlar tashkilotning asosiy boyliklaridan biri ekan, hozirgi dinamik biznes muhitida ular doimo eng zamonaviy bilimlar bilan qurollangan va malakalari yuqori bo'lishi dolzarb hisoblanadi. Bunga erishishning birlamchi yo'li korxonada va tashkilotlarda xodimlarni o'qitish va rivojlantirish dasturlarini joriy etish va takomillashtirishdir. Bu orqali o'qitilgan xodimlar yanada samaraliroq ishlashlariga va natijada tashkilotning yakuniy maqsadlari amalga oshirishiga erishish mumkin. Maqolada xodimlarni o'qitish va rivojlantirishning xodimlar samaradorligiga ta'siri nazariy materiallar, o'tkazilgan amaliy tadqiqotlar asosida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Xodimlarni o'qitish va rivojlantirish, xodimlar samaradorligi, mehnat faoliyati samaradorligi, o'qitish dasturlari

Kirish

Zamonaviy raqobatbardosh biznes muhitida tashkilotlar inson resurslarini samarali yollash va optimallashtirishda paydo bo'ladigan muammolarga duch kelishmoqda. Bundan tashqari, tashkilotlar globallashtirish, texnologiya, siyosiy va iqtisodiy muhitdagi o'zgarishlar tufayli kuchaygan raqobatga duch kelmoqdalar. Ushbu qiyinchiliklarni engish uchun tashkilotning inson resurslarini barqaror raqobat ustunligiga aylantirish maqsadida inson resurslarini boshqarishning (HRM) keng qamrovli amaliyotiga ehtiyoj paydo bo'ldi. Shu sababli, ushbu tashkilotlarni rag'batlantirishning usullaridan biri o'z xodimlarini samaradorligini oshirish uchun to'g'ri o'qitish va rivojlantirishdir [1]. Chunki, xodimlar tashkilotning "qon oqimi" bo'lib, eng qimmatli aktivlar va tashkilotlarda raqobatdosh ustunlikning asosiy manbai hisoblanadi. Shunday qilib, haqiqiy va ijtimoiy qobiliyatga ega bo'lgan malakali ishchi kuchlarini mutaxassis yoki rahbar lavozimlariga ega bo'lish uchun tayyorgarlik muhim ahamiyatga ega.

Har qanday tashkilotda xodimlarni o'qitishga bo'lgan ehtiyoj xodimlarning ham, tashkilotning ham ish faoliyatini yaxshilash uchun takomillashtirish yoki o'zgarishlarga moslashish va muammolarni hal qilish zarurati tug'ilganda ortadi. Demak, o'qitish ehtiyojlarini aniqlash dasturining maqsadi tashkilot va xodimlardan kutilayotgan talab va haqiqiy malaka darajalari o'rtasidagi tafovutni aniqlash va bu bo'shliqni bartaraf etishga yordam beradigan o'qitish turlarini aniqlashdir. Xodimlarni ishga yollayotganda, nomzodlar qanchalik ehtiyotkorlik bilan tekshirilmasin, odatda xodim bilimi va bilishi kerak bo'lgan ko'nikmalar o'rtasida farq bo'ladi. Har qanday tashkilotda ish samaradorligi nuqtai nazaridan kutilayotgan natija va real voqelik o'rtasida ham salbiy, ham ijobiy munosabat bo'lishi mumkin. Shuning uchun har bir tashkilot belgilangan maqsadlar yoki standartlarga erishish uchun strategiyalarni qabul qilishi kerak. Xodimlarni o'qitish tashkilotlar o'z maqsadlari yoki standartlariga erishish uchun foydalanishi mumkin bo'lgan vositalardan biri bo'lishi mumkin. Chunki o'qitish ko'nikmalar, bilimlar, sifatlar va malakalarni oshiradi va natijada tashkilotda ishchilarning samaradorligi va unumdorligi oshadi. Olimlar tomonidan o'tkazilgan bir nechta tadqiqotlar, shuningdek, o'qitish va rivojlantirish hamda xodimlarning ishlashi o'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni ko'rsatdi, chunki treninglar xodimlarning kompetensiyalarini oshirish va xulq-atvorini yaxshilash natijasida xodimlarning ishlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatish orqali kompaniyaga va xodimga foyda keltiradi.

Ayrim tadqiqotchilar, o'qitishning ahamiyatini faqat uning xodim ish faoliyatiga bevosita ta'sirini aniqlash bilan baholash mumkin, deya ta'kidlagan [2]. Xodimning ish faoliyatini yaxshilash ham tashkilot faoliyatining yaxshilanishiga olib keladi. Bugungi kunga kelib, tashkilotlarning muvaffaqiyati va rivojlanishi uchun o'qitish dasturlarining muhimligini hech kim

rad etmaydi. Boshqa tomondan qaraganda esa, tashkilotlarning o'quv dasturlarida muvaffaqiyatsizlikka uchrasa, tashkilotlar raqobat muhiti qiyinchiliklariga dosh bera olmaganligi sababli ko'plab muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Boshqa bir tadqiqotchilar fikriga ko'ra, ko'pgina tashkilotlar ularning xodimlari axborot asrida muhim bo'lgan ko'nikmalarga etarlicha yaxshi tayyorgarlik ko'rmaganliklari sababli muvaffaqiyatga erisha olmaydilar[3]. O'quv dasturlari xodimlarga ilg'or texnologiyalar bilan bilim olishga va yangi joriy qilingan texnik jihozlarning funksiyalari va asoslarini boshqarish uchun kuchli vakolat va ko'nikmalarga ega bo'lishga yordam beradi. Shunday qilib, xodimlarning ish faoliyatini oshirish uchun o'qitish zarur, agar xodimlar o'qitilgan bo'lsa, ular o'zlarining ish xususiyatlaridan, ishni bajarish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalardan xabardor bo'ladilar va yangi texnologiyalardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Biroq, hozirgi kunda ko'plab milliy korxonalar va tashkilot rahbarlari xodimlarni o'qitish va rivojlantirishni shunchaki rasmiy jarayon sifatida baholab, unga etarlicha e'tibor berishmayotganini hamda xodimlarning o'qitish dasturlarida olgan natijalarini amaliyotga joriy qilish imkoniyati cheklanganligini, bu esa, xodimlar motivatsiyasiga salbiy ta'sir o'tkazayotganini kuzatishimiz mumkin. Shuningdek, HRM, ya'ni inson resurslarini boshqarish sohasi mamlakatimizda yangi rivojlanayotgan soha bo'lganligi sababli o'zbek tilida olib borilgan tadqiqotlar, nazariyalar kamligi aniqlandi. Shu nuqtai nazardan, bu sohaning, xususan, o'qitish va rivojlantirish (T&D) yo'nalishining nazariy asoslarini yaratish dolzarb hisoblanadi.

Shu sababli, ushbu tadqiqotimizda tashkilotlarda xodimlarni o'qitish va rivojlantirish ularning mehnat samaradorligiga hamda natijada, tashkilot umumiy samaradorligiga qay darajada ta'sir o'tkazishini nazariy jihatdan tahlil qilishni va bu boradagi maqsad qildik.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot metodologiyasi o'qitish va rivojlantirishning xodimlarning samaradorligiga ta'siri bo'yicha tegishli adabiyotlarning tanqidiy konseptual sharhlarini (sintezini) o'z ichiga oladi. Maqolada shuningdek, analiz va sintez, qiyosiy tahlil, abstrakt-mantiqiy usullardan foydalanildi. Adabiyotlarning tanqidiy konseptual sintezi xodimlarni o'qitish va mehnat samaradorligi (maqolalar, davriy nashrlar, kitoblar) bo'yicha ko'plab tadqiqotlarning mavjud adabiyotlaridan olingan tahlil va tushunchalarga asoslanadi. Adabiyotlarni ko'rib chiqishda foydalaniladigan manbalar (maqolalar) tegishli maqolalar uchun manba sifatida Web of Science, Science Direct va Google scholar kabi qidiruv tizimlari va ma'lumotlar bazalari yordamida olingan.

Butun qidiruv 2000 yildan shu kungacha ingliz tilida nashr etilgan, tanqidiy ko'rib chiqilgan va qo'shimcha tahlil qilingan maqolalar bilan cheklangan.

Adabiyotlar tahlili

Inson kapitali va uning mehnat samaradorligi bilan aloqasi

Inson kapitali tashkilotning o'sishi, omon qolishi va barqarorligini oshiradigan qobiliyatli va intellektual ishchi kuchidan (xodimlardan) iborat bo'lgan eng faol tashkiliy resurs sifatida tushuniladi [4]. Inson kapitali tovarlar ishlab chiqarish yoki xizmatlar ko'rsatish uchun kapital, texnologiya, materiallar va ernaing boshqa shakllarini manipulyatsiya qilish uchun zarur bo'lgan bilimlar, munosabatlar, ko'nikmalar, kuchlarni (jismoniy va boshqaruv) o'z ichiga oladi (UNECA, 1991)[5]. Inson kapitali bilim, ta'lim, ko'nikma, malaka, motivatsiya, shaxsiy munosabatlar va xodimlarning ish munosabatlarini o'z ichiga olgan tashkiliy resurs sifatida tushuniladi [6]. Bu xodimning shaxsiy fazilatlarini (energiya, aql-zakovat, majburiyat, ijobiy xulq-atvor va ishonchlilik), uning bilim, ma'lumot almashish qobiliyati (maqsadga yo'naltirilganlik va jamoaviy ish) va narsalarni o'rganish va yangi usullarga moslashish qobiliyatining kombinatsiyasi (tasavvur, qobiliyat, ijodkorlik va innovatsiyalar) [7], o'rganish va yangi bilimlar, g'oyalar, ko'nikmalar, xatti-harakatlar va ish bilan bog'liq munosabatlarni qo'llashni tezlashtiradigan mos muhitni yaratish orqali yanada rivojlanishi mumkin [4].

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, inson kapitali barcha xodimlarning ta'lim darajasi, ish tajribasi, bilimlari, ko'nikmalari, malakalari, tajribasi, mehnat majburiyatlari va ichki motivatsiyasiga tegishli shaxsiy kapitalining yig'indisi bo'lib, bajarilgan ishlar, yaratilgan

mahsulot yoki ko'rsatilgan xozmatlarga ko'proq qiymat qo'shishga yordam beradi. Tashkilotning muvaffaqiyati ko'p jihatdan xodimlarning bilimlari, ko'nikmalari, kasbiy bilimlari, ish tajribasi, ichki motivatsiyasi va ta'lim darajasidan iborat bo'lgan inson kapitaliga bog'liq [8,9], bu xodimning samaradorligiga ta'sir qiladi va tashkilotning umumiy samaradorligini belgilaydi [10]. Biroq, inson kapitali mehnat samaradorligiga ta'sir qiluvchi boshqa ekologik omillar (mukofot tizimi, texnologiyalar, qulay muhit va mehnat xavfsizligi) va tashkiliy kapital (ishlash tartib-qoidalari, ma'lumotlar bazasi, apparat, axborot, yashirin bilim va intellektual materiallar kabi tashkilotning intellektual bilimlari) mavjudligi bilan qo'llab-quvvatlangandagina xodimlarning samaradorligi yuqori va to'liq optimallashtiriladi [11].

Inson kapitali tashkilot kapitali bilan to'ldirilsa, xodimlarning samaradorligi oshadi va yuqori bo'ladi, chunki tashkiliy qo'llab-quvvatlash xodimlarning samaraliroq bo'lishiga yordam beradigan zaruriy talabdir [11]. Bundan tashqari, tashkilot kapitali faqat inson kapitali mavjud bo'lganda muhim va xodimlarning samaradorligiga ta'sir ko'rsatishga qodir bo'lishi mumkin [12]. Buning sababi shundaki, tashkilot kapitali statik va faqat xodimlar tomonidan foydalanilganda natija berishi mumkin [9]. Shunday qilib, inson kapitali xodimlarning mehnat samaradorligining eng faol hal qiluvchi omiliga aylantiriladi, ularsiz hamma narsa bekor bo'lib qoladi.

Tashkilot ishchi kuchining sifati uning ta'sir ko'rsatadigan va o'qitish va rivojlantirish orqali yaxshilanishi mumkin bo'lgan inson kapitalining sifati bilan shakllanadi [13], natijada tashkilotning samaradorligi va unumdorligi yuqori bo'ladi [14]. Tashkiliy samaradorlikni oshirish, moslashuvchanlik, mahsuldorlik va innovatsion salohiyat (yangi g'oyalar, mahsulotlar yoki xizmatlarni ishlab chiqish qobiliyati) bilim, ko'nikma va malakalarni oshirish orqali olinishi mumkin bo'lgan inson kapitaliga investitsiyalardan eng ko'p kutilgan daromaddir [15]. Shu sababli, xodimlarning bilim, ko'nikma va malakalarini o'qitish va rivojlantirish orqali oshirish mumkin, bu esa barqaror va o'suvchan inson kapitalini rivojlantirish yo'lidagi eng munosib sarmoya sifatida tushuniladi [16], bu esa, o'z navbatida, xodimlarning samaradorligini asosiy belgilovchi omil hisoblanadi [17]. Ta'lim tashkilotning inson kapitalini ish joyida yoki ishdan tashqarida raqobatdosh ustunlikka erishish, uzluksiz omon qolish va tashkiliy samaradorlikni oshirish yo'lida rivojlantirishning asosiy elementlaridan biri sifatida qaraladi [4].

Xodimlarni o'qitish va rivojlantirish

Xodimlarni o'qitish va rivojlantirish tushunchalari birgalikda kelsa-da olimlar tomonidan ularning bir nechta farqli tomonlarini farqlaganlar. Jumladan, tadqiqotchi Noe o'qitish va rivojlantirishni *maqsad, ishtirok, ish tajribasi va yo'nalganlik xususiyatlariga ko'ra ajratgan* [18]. "O'qitish" konsepsiyasida maqsad hozirgi ish uchun ko'nikmalarga ega bo'lish, ishtirok etish boshlangandan keyin majburiy, kam ish tajribasi va joriy ishga e'tibor qaratish bo'lsa, "rivojlantirish" konsepsiyasida maqsad kelajakdagi ishlar uchun ko'nikmalarga ega bo'lish, ixtiyoriy ishtirok etish, o'rtacha yoki yuqori ish tajribasi va kelajakdagi ishlarga e'tibor qaratishdir.

Adabiyotlardan shuni aytish mumkinki, **o'qitish** – o'rganish orqali ishchi kuchining qobiliyatini oshirishga katta e'tibor beradi va samaradorlik va unumdorlik bilan bevosita bog'liqdir. Ta'lim xodimlarning ish joyida ish faoliyatini yaxshilashga bo'lgan ishonchini oshirish usuli sifatida aniqlanadi [19]. Yana bir tadqiqotchi Bramley [20] fikriga ko'ra, o'qitish xodimlarga o'z ishining muayyan yoki barcha jihatlarini samarali bajarish uchun ishni o'rganishga yordam beradigan rejalashtirilgan jarayon sifatida tushuniladi. Xuddi shu nuqtai nazardan, Pilbeam & Corbridge [22] ta'limni o'quv ehtiyojlarini aniqlash, rejalashtirish, loyihalash, etkazib berish va ta'lim natijalarini baholash jarayoni sifatida ko'rishadi. O'qitish, shuningdek, xodimlarning qoniqarli ish samaradorligiga qaratilgan bilim, ko'nikma va munosabatlarni oshirishning tizimli jarayoni sifatida ham tushuniladi [22]. Xuddi shunday, tadqiqotchilar Chiaburu va Takleab [23] o'qitish – bu xodimlarning ishdagi samaradorligini oshirishga qaratilgan rejalashtirilgan faoliyat, deb hisoblaydi. Bundan tashqari, o'qitish xodimlarning bilimlari, munosabati va ko'nikmalaridagi mavjud bo'shliqni bartaraf etish va o'zgartirish uchun tashkilotlar tomonidan tashkil etilgan bir qator tadbirlarni o'z ichiga olgan jarayon sifatida ko'rib chiqiladi [24]. Shuningdek, tadqiqotchi Kaur [12] ta'kidlashicha, o'qitish xodimlarga o'z ishlarini samarali bajarish uchun zarur bilim va ko'nikmalar bilan ta'minlash, hozirgi ish talablariga javob berish, shuningdek ularni ish joyida va

ularning lavozimlarida sodir bo'lishi kutiladigan o'zgarishlarga tayyorlashga qaratilgan cheksiz faoliyatdir.

Boshqa tomondan, **rivojlantirish** – bu o'z-o'zini boshqaradigan, o'z-o'zini rag'batlantirishni talab qiladigan hamda shaxsiy va karyera rivojlanishining turli vositalarini o'rganishni talab qiladigan faoliyat [18]. Olim Armstrong [25] ma'lumotlariga ko'ra, rivojlantirish kelajakdagi ish talablarini bajarish uchun zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallashga qaratilgan. Xodimlarning rivojlanishi kelajakda standart ishlash darajasiga erishish uchun individual xodimning salohiyati va qobiliyatini oshirish harakatini o'z ichiga oladi [26]. Xuddi shunday, Obisi [22] rivojlantirishning keng qamrovli ekanligini ta'kidlaydi va kelajakda ish talabini qondirish uchun xodimlarning uzoq muddatli asosda shaxsiy o'sishiga urg'u beradi. Shunday qilib, rivojlantirish, shuningdek, xodimlarning ish faoliyatini yaxshilashga, xodimlarning shaxsiy o'sishiga qaratilganligini va ko'pincha kelajakdagi ish talabini hal qilish bilan bog'liqligini kuzatish mumkin. Biroq, soddalik, qulaylik va ravshanlik uchun ushbu maqolada o'qitish va rivojlantirish bitta deb qaraladi.

O'qitish va rivojlantirish – bu ish bilan bog'liq bilimlarni va xodimlarning ish faoliyatini yaxshilashga qaratilgan tajribasini rivojlantirishning tizimli jarayoni sifatida ta'riflanadi [27]. Bundan tashqari, tadqiqotchi Akdere [28] o'qitish va rivojlantirish – bu xodimlarning o'z-o'zini anglash darajasi va ko'nikmalarini samarali ishni bajarish uchun oshirish maqsadida ishlatiladigan parametrlarni aks ettiruvchi amaliyotdir.

1-jadval.

O'qitish va rivojlantirishning asosiy farqi

Xususiyatlar	O'qitish	Rivojlantirish
Maqsad	hozirgi ish uchun ko'nikmalarga ega bo'lish	kelajakdagi ishlar uchun ko'nikmalarga ega bo'lish
Ishtirok	majburiy	ixtiyoriy
Ish tajribasi	kam	o'rtacha yoki yuqori
Fokus	joriy ish	kelajakdagi ishlar

Manba: tadqiqotlar asosida muallif tomonidan tayyorlangan

Demak, o'qitish va rivojlantirish mantiqiy va tashkillashtirilgan vosita bo'lib, uning yordamida xodimlarning bilimlari, ko'nikmalari va o'z ishlariga nisbatan munosabati yaxshilanadi. Ikkala tushuncha ham mahsuldorlik bilan bog'liq bo'lib, o'qitish hozirgi ishlarga, rivojlantirish esa kelajakdagi ish joylariga qaratilgan. Asosan, o'qitish va rivojlantirishning yagona maqsadi xodimlar va tashkilot samaradorligini oshirish, shuningdek, tashkilot maqsadlariga erishishdir. O'qitish va rivojlantirish ko'plab ta'lim dasturlari va texnikasi orqali samaradorlikni oshirish bo'yicha rasmiy tashkiliy sa'y-harakatlarni ko'rsatadi.

Xodimlarning samaradorligi

Samaradorlik atamasi ma'lum bir ish bilan bog'liq vazifani belgilangan standartga muvofiq tezlik, xarajat va to'liqlik aniqligi bilan bajarish qobiliyati sifatida tavsiflanadi [29]. Xodimlarning samaradorligi ko'plab olimlar tomonidan aniqlangan. Masalan, Kaur [12] ta'kidlaganidek, xodimlarning samaradorligi – bu xodimning mehnat faoliyati samaradorligi, o'z vaqtida va sifati bilan bog'liq bo'lgan topshirilgan vazifani bajarish qobiliyati bilan bog'liq. Tadqiqotchilar Ferreira va Du Plessis [30] xodimlarning samaradorligini ish tavsifiga va xodim tomonidan kutilgan natijaga erishishga asoslangan vazifani bajarish uchun sarflangan vaqt miqdori sifatida tushunadi. Yakka tartibda (yakka tartibdagi xodim) yoki jamoaviy (butun iqtisodiyot) tekshirilishi mumkin bo'lgan ishlab chiqarishni bir birlik uchun ishlab chiqarishga nisbatan o'lchashning iqtisodiy vositasidir [31]. Bundan tashqari, tadqiqotchi olimlar Mathis va Jackson [32] xodimning samaradorligini bunday ishni bajarish uchun sarflangan resurslarning narxini hisobga olgan holda bajarilgan ishning sifati va miqdori asosida baholash mumkinligini ta'kidladilar. Shu sababli, xodimlarning mahsuldorligini oshirish tashkilot samaradorligi va samaradorligini oshirish uchun juda muhim ekanligini kuzatish mumkin.

Xodimlarning samaradorligi – bu tashkilotlar yaqinda ishchi kuchini boshqarishda duch keladigan muhim muammolardan biridir [33]. Buning sababi shundaki, xodimlarning samaradorligiga turli xil tashkiliy resurslardan (pul, mashinalar, usullar, materiallar) foydalanish orqali erishiladi va unga bir nechta xatti-harakatlar va atrof-muhit omillari ta'sir qiladi [34]. Xodimlarning samaradorligiga ta'sir qiluvchi asosiy xulq-atvor omillari xodimlarni o'qitish, xodimlarning vakolatlarini oshirish va jamoaviy ishdur. Xodimlarning mehnat samaradorligiga ta'sir etuvchi atrof-muhit omillari – qulay ish muhiti, tegishli ofis jihozlari, yorug'lik, harorat, shovqinsiz muhit, ofisning jismoniy tartibiga mos keladigan, ish joyida yaxshi rivojlangan sog'lom xavfsizlik madaniyati, sog'lom boshqaruv bo'ysunuvchi munosabatlar hamda xodimlar va sanoat tinchlik, jismoniy ofis tartibiga mos keladigan va qarorlar qabul qilishda kuch, nazorat va vakolatning oqilona muvozanatining mavjudligidan iborat. Xodimlarning samaradorligi vakolatli boshqaruv va samarali o'qitish va rivojlantirish dasturlari natijasida yuzaga keladigan tashkilot muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri hisoblanadi [35,36,37]. Shu sababli, tashkilotlar xodimlarning samaradorligiga ta'sir qilishda mas'ul bo'lgan muhim omillarni aniqlashga, shuningdek, tashkiliy samaradorlikni osonlashtiradigan va erishtiradigan tegishli o'qitish va rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqishga harakat qilishlari kerak.

O'qitish va rivojlantirish tashkilotning missiyasi va maqsadlariga erishishda samarali va ahamiyatli bo'lgan juda muhim vosita sifatida qaraladi, bu esa o'z navbatida samaradorlikni oshiradi [38,39]. Xuddi shu nuqtai nazardan, tadqiqotchilar Glaveli va Karassavidou [40] ta'kidlashicha, xodimlarga tegishli o'qitishning etarli darajada ta'minlanishi ko'pincha mahsulot tannarxining pasayishiga, innovatsiyalarning oshishiga va yuqori mahsuldorlikka olib keladi. Bundan tashqari, Rowden [41] o'qitishdan xodimlarning ishdan qoniqishini oshirish uchun foydalanish mumkin, bu esa samaradorlikni oshirishga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, o'qitish xodimlarning qoniqishiga olib kelishi mumkin, bu esa o'z navbatida uning samaradorlik darajasini aks ettiradi.

Xodimlarni o'qitish, rivojlantirish va samaradorlik o'rtasidagi munosabatlar

O'qitish va rivojlantirish dasturlari xodimlarning, shuningdek, tashkilotning samaradorligini ijobiy oshirishni o'z ichiga olgan ma'lum bir maxsus ehtiyojlarni qondirishga va xodimlar almashinuvi bilan bog'liq kadrlar yoki moliyaviy xarajatlar natijasida yuzaga keladigan har qanday yo'qotishlarni nazorat qilish yoki oldini olishga qaratilgan [42]. Xodimlarni o'qitish samaradorlik bilan juda bog'liq bo'lib[32], bu xodim va tashkilot uchun ko'p foyda keltirishiga yordam beradi, bu xodimlarning bilimlari, ko'nikmalari, xatti-harakatlari va vakolatlarini oshirishdan tortib, haqiqiy hayotiy ish sharoitlariga to'g'ri joriy qilinganda daromad va rentabellikning oshishiga olib keladi [43]. Tadqiqotchi M.Asim xodimlarni o'qitish, rivojlantirish va samaradorlik o'rtasida chiziqli bog'liqlik mavjudligini ta'kidlaydi (bu shuni anglatadiki, xodim olgan tayyorgarlik darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, uning samaradorligi darajasi shunchalik yuqori bo'ladi va aksincha) [44]. Ushbu chiziqlilik bilim va ko'nikmalarni oshirish, xatti-harakatlarni o'zgartirish va yuqori mahsuldorlik kabi o'qitilgan xodimlarning ish bilan bog'liq atributlarida sezilarli ijobiy o'zgarish orqali namoyon bo'lishi mumkin[45]. Xodimlarning bilimlari, qobiliyatlari va ega bo'lgan ko'nikmalari sifatiga katta ta'sir ko'rsatadigan muhim inson resurslari amaliyotlaridan biri xodimlarning samaradorligini oshirishga olib keladi[46]. Shunday qilib, ta'lim va samaradorlik o'rtasida ijobiy munosabatlar mavjudligini bildiradi. Satterfield va Hughes [47] ta'kidlaganidek, xodimlarning xulq-atvori va ish bilan bog'liq ko'nikmalariga o'qitish katta darajada ta'sir qiladi, bu esa xodimlarning samaradorligiga ijobiy hissa qo'shadi. O'qitish va rivojlantirish bilan bog'liq dasturlar xodimlarning bilimiga, malakasini rivojlantirishga va ishni mazmunini boyitishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi, shu bilan ishdan bo'sh darajasini pasaytiradi, ish joyini saqlab qolish va ishchi kuchiga qo'shimcha qiymatni oshiradi [12]. Xodimlarni o'qitish va rivojlantirish hamda yuqori samaradorlik ijobiy o'zaro bog'liqdir, lekin faqat boshqa atrof-muhit omillari hisobga olinganda kerakli natijani berishi mumkin [43,36], bu esa ko'p jihatdan tashkiliy samaradorlikka olib keladi. Xuddi shunday, Swart va boshqalar [48] ta'kidlashicha, o'qitish turli tashkilotlar tomonidan zarur bo'lgan ko'nikmalardagi mavjud bo'shliqni (mahorat tanqisligi) bartaraf etish uchun foydalaniladigan vositadir, bu esa xodimlarning bilim, ko'nikma va

malakalarini oshirish orqali xodimlarning samaradorligi bilan bog'liq. Shu sababli, o'qitilmagan xodimlar ish samaradorligiga salbiy ta'sir qiladi, chunki o'qitilgan xodimlar o'z ishlarini ishtiyoq va katta motivatsiya bilan bajarishdan ko'ra ko'proq malakali va baxtliroq bo'lishadi, bu esa ularni yuqori mahsulдорlikka olib keladi, o'qimagan xodim esa tushkunlikka tushib qoladi va ko'pincha ularni ruhiy tushkunlikka soladi, samaradorligi past bo'ladi, bu esa o'z navbatida tashkilotning samaradorligi, o'sishi va rivojlanishiga ta'sir qiladi. Xodimlarni o'qitish mehnat samaradorligini (xodimlar va tashkiliy) sezilarli darajada oshiradigan kalitlardan biri bo'lib, natijada tashkilotni raqobatga qarshi turish va undan ustun turadigan mavqega olib keladi. Bu shuni anglatadiki, o'z xodimlariga o'qitishni taklif qiladigan tashkilotlar uni muhim yoki zarur deb bilmaydigan tashkilotlarga qaraganda yaxshiroq bo'ladi.

Xodimlarning samaradorligi bo'yicha o'qitish va rivojlantirish o'rtasidagi bog'liqlik mavjud adabiyotlarda bir nechta olimlar tomonidan aniq taqdim etilgan. Masalan, tadqiqotchi Riyaz "Davlat va xususiy sektor tijorat banklarida o'qitish samaradorligi" nomli tadqiqotida ikkita tijorat bankidan amaliy misol sifatida foydalangan (State Bank of India & Jammu & Kashmir Bank Limited) ta'lim vositalariga, menejmentning munosabatiga, o'qitish, o'quv ko'nikmalarini ish jarayoniga o'tkazish va boshlang'ich ta'lim sifatiga e'tibor qaratgan [49]. Muallif qiyosiy tadqiqot o'tkazib, o'qitish natijalarini ish joyiga joriy qilishda faqatgina o'quv dasturini amalga oshirishdan oldin o'qitish ehtiyojlarini baholash amalga oshirilganda xodimlarning samaradorligini oshirishga erishish mumkin degan xulosaga keladi. Shunday qilib, o'qitish va rivojlantirish va samaradorlik o'rtasida ijobiy munosabatlar mavjudligini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar Dearden, Reed & Reenen [50] tomonidan "O'qitishning samaradorlik va ish haqiga ta'siri" bo'yicha boshqa tadqiqoti, ta'limning ishlab chiqarish va ish haqiga qanchalik ta'sir qilishini aniqlash uchun turli xil baholash usullaridan foydalangan holda, Britaniya sanoatida o'qitish (mehnat bilan bog'liq) bilan yuqori samaradorlik o'rtasida sezilarli darajada bog'liqlik borligini aniqlashgan: ta'lim darajasi 1% ga oshgan holatda qo'shimcha qiymat soatiga 0,6% va ish haqining 0,3% o'sishi kuzatilgan. Xuddi shunday, Konings & Vanormelingen Belgiyadagi 170 000 faol firmalar ma'lumotlaridan foydalangan holda "Firmada o'qitishning ish haqi va samaradorlikka ta'siri"ni o'rganib chiqdi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, xodimlarning marjinal mahsulдорligining o'sishi uning ish haqiga nisbatan kattaroqdir, bu o'qitilgan xodimning yuqori samaradorligi o'rtacha 23% ni va ish haqi 12% ni tashkil qiladi. Shunday qilib, ta'lim mehnat samaradorligiga ish haqiga qaraganda ko'proq ta'sir qiladi [51]. Bundan tashqari, Shefali va boshqalar, "O'qitishning sug'urta tashkilotiga va uning xodimlarning samaradorligiga ta'siri" mavzusidagi tadqiqoti xodimlarning bilimlari, ko'nikmalari va ish vazifalarini bajarish bilan bog'liq ish bilan bog'liq munosabatiga qaratilgan. Mualliflar sug'urta tashkiloti rahbariyatiga o'qitishning mos usullari bo'yicha muhim qo'llanmalarni taqdim etadilar va o'qitish va xodimlarning samaradorligi o'rtasida ijobiy bog'liqlik bor degan xulosaga kelishadi.

Biroq, Singh & Mohanty [31] tomonidan o'tkazilgan "Turli sektorlar va sanoatlarda xodimlarni o'qitish va rivojlanishning ta'sirini o'lchash" deb nomlangan keng qamrovli adabiyotlarni ko'rib chiqish orqali boshqa natijalar topildi. Tadqiqotdan olingan umumiy xulosalar shuni ko'rsatdiki, o'qitish va rivojlantirish qishloq xo'jaligi va avtomobil sanoati xodimlarining samaradorligiga yuqori ta'sir ko'rsatadi va banklar, sug'urta kabi hashamatli mahsulotlar va xizmat ko'rsatish sohasiga juda kam ta'sir qiladi. Bundan tashqari, ular o'qitish va mahsulдорlik o'rtasidagi bog'liqlik mavjud, garchi uning ta'siri tarmoqlar va sohalarga qarab o'zgarib turadi hamda xodimlarning samaradorligiga bozor va makroiqtisodiy omillar ham ta'sir qiladi. Shunday qilib, o'qitish va rivojlanishning xodimlarning mahsulдорligiga ta'siri bir sektordan boshqasiga o'zgarishini ko'rsatadi.

Yuqorida tahlil qilingan tadqiqotlardan shuni ko'rish mumkinki, o'qitish va rivojlantirish xodimlarning o'rganishiga yordam beradigan va xodimlarning samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan xatti-harakatlar omillari sifatida qaraladi. O'qitish va rivojlantirish dasturlarida ishtirok etayotgan xodimlar o'qitish va rivojlantirish dasturlarida qatnashmagan xodimlarga qaraganda, ish haqida ko'proq bilimga ega bo'lishlari va zamonaviy ish amaliyotlari haqida yaxshi ma'lumotga ega bo'lishlari mumkin, bu esa o'z navbatida samaradorlikni oshiradi. Bundan

tashqari, tashkiliy tuzilma, ish muhiti, ish haqi va bozor munosabatlari kabi boshqa omillar ham xodimlarning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Demak, o'qitish xodimning bilim, ko'nikma va xulq-atvorini oshirishda qo'llaniladigan haqiqiy vosita bo'lib, u o'z navbatida uning o'z ishini samarali bajarish qobiliyatini aks ettiradi va bu ham ko'p jihatdan kerakli natijaga erishish uchun asbob-uskunalar, qulay ish muhiti, ish haqi va boshqa atrof-muhit omillariga bog'liq.

Tahlil va natijalar

Yuqoridagi adabiyotlarga asoslanib, xodimlar raqobatchilar taqlid qila olmaydigan eng faol, noyob va qadrlı tashkiliy resurslar ekanligi aniqlandi. Shuningdek, ular tashkiliy samaradorlikni oshirish uchun samarali boshqarilishi lozim. O'qitish va rivojlantirish, shuningdek, oldingi tadqiqot natijalariga mos keladigan xodimlarning samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. 21-asrdagi korxonalar va tashkilotlar unumdorlikni, rentabellikni maqsadli ravishda oshirish, raqobatchilar bilan bir darajada turish va ulardan o'zib ketish, tashkiliy rivojlanishni yaxshilash, o'sish va barqarorlikka erishish uchun o'qitish va rivojlantirish dasturlari bilan shug'ullanadi. Shuningdek, o'qitish va rivojlantirish tashkilotlar tomonidan xodimlarning ma'naviyati, o'z-o'zini samaradorligini oshirish, kadrlar qo'nimsizligini kamaytirish, ishdan qoniqishni oshirish, malakadagi farqni bartaraf etish, tashkiliy o'zgarishlarni boshqarish, ishdan qoniqishni oshirish va xodimlar va tashkilot samaradorligini oshirish uchun muhim vosita ekanligi aniqlandi. Tashkiliy samaradorlik va mehnat faoliyati samaradorligi ko'p jihatdan xodimlarning samaradorligiga bog'liq, bu esa o'z navbatida xodimlarni o'qitish va rivojlantirishga bog'liq. Biroq, o'qitish va rivojlantirish xulq-atvor omili hisoblanadi va faqat mukofot tizimi, asbob-uskunalar, qulay muhit va mehnat xavfsizligi kabi boshqa atrof-muhit omillari bilan birgalikda kerakli samaradorlik darajasini beradi [52,53]. Bundan tashqari, o'qitilgan va malakali xodimlar o'z majburiyatlarini yaxshiroq bajarish qobiliyati va malakasiga ega va o'qitilmagan va malakasiz xodimlarga qaraganda samaraliroq bo'lishga intiladi [12]. Ko'rib chiqilgan adabiyotlardan kelib chiqadigan eng muhim xulosalardan biri shundaki, o'qitish va rivojlantirish o'quv jarayoniga yordam beradigan va asosan bilim, ko'nikma, xatti-harakatlar va malakalarni oshirish bilan bog'liq bo'lgan vositalardir, bu ham xodimlarning samaradorligini belgilovchi omil hisoblanadi.

Xulosa

Ushbu maqola asosan o'qitish va rivojlantirishning xodimlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish maqsadida ularning samaradorligiga ta'sirini baholashga qaratilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'qitish va rivojlantirish xodimlarning samaradorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi hamda o'qitish va rivojlantirish dasturlari xodimlarning samaradorligiga sezilarli ta'sir qiladi degan xulosaga keldi. Shuning uchun, o'qitish va rivojlantirishning kutilgan afzalliklariga erishish uchun tashkilotlar keraksiz xarajatlarning oldini olish va kerakli natijaga erishish uchun kam samaradorlik sabablarini, muammoni qayerda va qanday hal qilishni, qaysi turdagi treninglar talab qilinishini va kim uchun kerakligini aniqlash uchun ishchi kuchi so'rovini o'tkazishi kerak. Shuningdek, biznes tashkilotlariga to'rtinchi sanoat inqilobining hozirgi davridagi qiyinchiliklar, dinamik tendentsiyalar va bozor raqobatiga javob berish uchun o'z ishchi kuchlarini tayyorlash va rivojlantirishga e'tibor qaratishlari tavsiya etiladi.

Ushbu tadqiqotning cheklovi shundaki, u kontseptual sharh bo'lib, asosan o'qitish va rivojlantirish hamda xodimlarning samaradorligi o'rtasidagi bevosita bog'liqlikka qaratilgan. Keyingi tadqiqotlar yosh, ta'lim darajasi, jins yoki jamoaviy ish va imkoniyatlarni kengaytirish kabi boshqa xulq-atvor kabi omillarni hisobga olgan holda o'rganishi mumkin. Bundan tashqari, ushbu mavzu bo'yicha kelajakdagi empirik/amaliy tadqiqotlar o'qitish va rivojlantirishning xodimlarning samaradorligiga ta'siri va uning XXI asrdagi oqibatlarini to'liq tushunish uchun zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Aboiyassin, N. A., & Sultan, M. A. (2017). The Role of Human Resources Training in Improving the Employee's Performance: Applied Study in the Five Stars Hotels in Jordan. *International Journal of Business Administration*, 8(5), 46.

2. Hogarth, J. K. (2012). The Effect of Training on Staff Performance: A Case Study of SIC Insurance Company Limited. Unpublished MBA dissertation, Kwame Nkrumah University of Science and Technology, Ghana.
3. Otuko, A. H., Chege, K., & Douglas, M. (2013). Effect of training dimensions on employee's work performance: a case of mumias sugar company in Kakamega County. *International Journal of Business and Management Invention*, 2(9), 138-149.
4. Philip, O. O., & Ikechukwu, D. (2018). Impact of Human Capital Development on Employee Performance: A study of Selected Oil Service Firms in Rivers State, Nigeria. *International Journal of Social Sciences and Management Research*, Vol. 4 (3), pp 56-69.
5. United Nations Economic Commission for Africa (1991). Africa's Human Resource Agenda for 1990s and beyond. Report of the Fourth Meeting of the ECA conference of Ministers Responsible for Human AJMBR March 2022, Vol. 3, No. 5 *African Journal of Management and Business Research* 58 www.afropolitanjournals.com Resources planning Development and utilization. [Online]. Available at: <http://repository.uneca.org/bitstream/handle/10855/1803/Bib-13323.pdf?sequence=1>
6. Jeffrey, M. A. (2005). *Strategic Human Resource Management*. Second Edition. South-Western College Pub.
7. Fitz-enz, J. (2009). *The Return on Investment of Human Capital*. Second edition. USA: JamacomAmerician Management Association
8. Chen, H. M. & Lin, K.J. (2005). The Role of Human Capital Cost in Accounting. *Journal of Intellectual Capital*, Vol. 5 (1), pp. 116 – 130.
9. Sumual, T., Kawulur, A. F., & Manaroinsong, J. (2017). "Increasing Employee Productivity through Human Capital and Organizational Capital." *International Journal of Business and Management Invention (IJBMI)*, Vol. 6 (9), pp. 16–21.
10. Weatherly, A.L (2003). The Value of People: The Challenges and Opportunities of Human Capital Measurement and Reporting, *Research Quarterly, Society for Human Resources Management*. [Online]. Available at: https://www.academia.edu/2654597/The_Value_of_People_The_Challenges_and_Opportunities_of_Human_Capital_Measurement_and_Reporting
11. Nezan, H. K; Ataffar, A; Isfani, A. N; & Shahin, A. (2013). The Impact of Structural Capital on New Product Development Performance Effectiveness: The Mediating Role of New Product Vision and Competitive Advantage. *International Journal of Human Resource Studies*, Vol. 3 (4), pp. 281-301.
12. Kaur, J. (2016). Impact of Training and Development Programmes on the Productivity of Employees in the Banks. *Journal of Strategic Human Resource Management*. Vol. 5 (1), pp. 48-53.
13. Lottum, J. V. Z., & Jan L.V. (2014). Labour Productivity and Human Capital in the European Maritime Sector of the Eighteenth Century. *Explorations in Economic History*, Vol 53. pp. 83-100.
14. Mahmood, K & Azhar, S M. (2015). Impact of Human Capital on Organizational Performance: A case of Security Forces. *Pakistan Journal of Science*. Vol. 67 (1), pp. 102-108.
15. Baron, A. & Armsthong, M. (2007). *Human Capital Management: Achieving Added Value through People*. USA: Kogan Page Limited.
16. Becker, G.S. (1993). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education* (3rd Ed.). Chicago: University of Chicago Press.
17. Romer, P.M. (1990). Capital, Labour and Productivity *Brookings papers on Economic Activity micro- economics*, Vol. 21(1990), pp. 337- 367.
18. Noe, R. A. (2008). *Employee Training & Development*. New York: MacGraw-Hill, Inc.
19. McClelland, S. D. (2002). "A Training Needs Assessment for the United Way of Dunn County Wisconsin". The Graduate School, University of Wisconsin-Stout, Menomonie, USA, Retrieved from <http://www2.uwstout.edu/content/lib/thesis/2002/2002mcclellands.pdf>.
20. Bramley, P. (2003). *Evaluating Training* (2nd ed.). CIPD UK.

21. Pilbeam, S., & Corbridge M. (2002). *People Resourcing: HRM in practice* (2nd ed.). UK: Financial times, prentice hall.
22. Obisi, C. (2011). *Employee Training and Development in Nigerian Organisations: Some observations and agenda for research*. Australian Journal of Business and Management Research, Vol. 1 (9), pp. 82-91.
23. Chiaburu, D.S. & Tekleab, A.G. (2005) *Individual and Contextual Influences on Multiple Dimensions of Training Effectiveness*. Journal of European Industrial Training, Vol. 29(8), pp. 604-626.
24. Abomeh, O. S & Peace. N.N (2015). *Effects of Training on Employees' Productivity in Nigeria Insurance Industry*. British Journal of Economics, Management & Trade, Vol.7(3), pp. 227-235.
25. Armstrong, M. (2009). *Armstrong's handbook of Human Resource Management Practice* (11th ed.). London (UK) and Philadelphia (USA): Kogan Page Limited.
26. Jelena, V. (2007): "Employee Training and Development and The Learning Organization". *Facta Universitatis Series; Economics and Organization*, Vol. 4 (2), pp. 209 – 216.
27. Swanson, R.A., & Holton, E.F., (2001). *Foundations of Human Resource Development*. Berrett-Koehler, San Francisco, CA.
28. Akdere, M. (2003). *Action research paradigm in the field of training and development*. Journal of European Industrial Training, Vol. 27 (8), pp. 413–422.
29. Sultana, A., Irum, S., Ahmed, K., & Mehmood, M. (2012). *Impact of training on employee performance: A Study of telecommunication sector in Pakistan*. Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business, Vol. 4(6), pp. 646-661
30. Ferreira, A., & Du Plessis, T. (2009). *Effect of Online Social Networking on Employee Productivity*. South African Journal of Information Management, Vol. 11(1), pp. 1-11.
31. Singh, R., & Mohanty, M. (2012). *Impact of training practices on employee productivity: A comparative study*. Inter-science Management Review (IMR), Vol. 2(2), pp. 87-92.
32. Mathis, R.L., & Jackson, J.H. (2008). *Human Resource Management*. (12th ed.). Cengage Learning.
33. Hanaysha, J. (2016). *Testing the Effects of Employee Empowerment, Teamwork, and Employee Training on Employee Productivity in Higher Education Sector*. International Journal of Learning & Development, Vol. 6 (1), pp. 164-178.
34. Bhat, Z. H. (2013). *Impact of Training on Employee Performance: A Study of Retail Banking Sector in India*. Indian Journal of Applied Research, Vol. 3(6), pp. 292-293.
35. Vrat, P., Sardana, G. D., & Sahay, B. S. (2009). *Productivity Measurement for Business Excellence*. Alpha Science International, Oxford, U. K.
36. Nelson, J., Hilary, V. & Michael, N. (2012). *Relationship between on the Job Training and Employee's Performance in Courier Companies in Dar es Salaam, Tanzania*, International Journal of Humanities and Social Science, Vol. 2 (22), pp. 114-120.
37. Najeeb, A. (2013). *The Impact of Training and Information and Communication Technology on Employees Performance: An Empirical Study on Pharmaceutical Manufacturing Companies in Amman*, Master's Dissertation, Middle East University, Amman, Jordan. [Online]. Available at: https://www.meu.edu.jo/uploads/1/58734c8ae5797_1.pdf
38. Colombo, E., & Stanca, L. (2008): "The Impact of Training on Productivity: Evidence from a Large Panel of Firms," Working papers 134, University of Milano-Bicoca. [Online]. Available at: <https://EconPapers.repec.org/RePEc:mib:wpaper:134>
39. Sepúlveda, F. (2010). *Training and productivity: evidence for US manufacturing industries*. Oxford Economic Papers, Vol. 62(3), pp. 504-528.
40. Glaveli, N. & Karassavidou, E. (2011) *Exploring a Possible Route through which Training affects Organizational Performance: The Case of a Greek Bank*. The International Journal of Human Resource Management, Vol. 22 (14), pp. 2892-2923

41. Rowden, R.W. & Conine Jr., C.T. (2005) The Impact of Workplace Learning on Job Satisfaction in Small US Commercial Banks. *Journal of Workplace Learning*, Vol. 17 (4), pp. 215-230.
42. Owens, P. L. (2006). One more reason not to cut your training budget: The Relationship Between Training and Organisational Outcomes. *Public Personnel Management*, Vol. 35(2), pp. 163-171.
43. Khan, A. G., Khan, F. A., & Khan, M. A. (2011). Impact of Training and Development on Organizational Performance. *Global Journal of Management and Business Research*, Vol.11(7), pp. 63-68
44. Asim, M. (2013). 'Impact of Motivation on Employee Performance with Effect of Training: Specific to Education Sector of Pakistan', *International Journal of Scientific and Research Publications*, Vol. 3(9), pp. 1-9.
45. Hung, T. K. (2010). An Empirical Study of the Training Evaluation Decision-making Model to Measure Training Outcome. *Journal of Social Behaviour and Personality*, Vol. 38(1), pp. 87-102.
46. Guest, D. E. (1997). Human Resource Management and Industrial Relations. *Journal of Management Studies*, Vol. 24 (5), pp. 503–521.
47. Satterfield, J. M. & Hughes, E. (2007). Emotion Skills Training for Medical Students: A Systematic Review. *Medical Education*, Vol. 41(10), pp. 935–941.
48. Swart, J., Mann, C., Brown, S. & Price, A. (2005). *Human Resource Development: Strategy and Tactics*, Elsevier Butterworth-Heinemann Publications, Oxford.
49. Riyaz, R. (2004). Training Effectiveness in Public Sector and Private Sector Commercial Banks: A Micro-Level Comparative Study. *Management and Change*, Vol.8(1 & 2), pp. 49-67
50. Dearden, L., Reed, H., & Reenan, J.V. (2006). "The Impact of Training and Productivity and Wages: Evidence from British Panel Data," *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 68(4), pp. 397- 421
51. Konings, J., & Vanormelingen, S. (2010). "The Impact of Training on Productivity and Wages: Firm Level Evidence," IZA Discussion Paper 4731, Institute for the study of Labour (IZA), Bonn, [Online]. Available at: <http://ftp.iza.org/dp4731.pdf>
52. Wright, P. & Geroy, D.G. (2001), "Changing the Mindset: The training myth and the need for word-classperformance". *International Journal of Human Resource Management*, Vol. 12 (4), pp. 586-600.
53. Nilsen, J. H. (2002). "Trade Credit and the Bank Lending Channel", *Journal of Money, Credit and Banking*, Blackwell Publishing, Vol. 34(1), pp. 226-253.

UDK:338

Kuldashev Sherzod Alimardonovich,

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Tel: +998 88 287 69 96.

sherzod_kuldashev1988@mail.ru

TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARI RAQOBAT USTUNLIGINI TA'MINLASH OMILLARI VA KO'RSATKICHLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligining ahamiyati, raqobatbardoshlikni shakllantirish hususiyatlari va shart-sharoitlari hamda omillari, oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirish ko'rsatkichlari tadqiq etilgan.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, ta'lim xizmatlari, raqobatbardoshlik, innovatsion korporativ xamkorlik, omillar, ko'rsatkichlar va tamoyillar.

Kirish. Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng keng sohalaridan biri-bu ta'lim sohasi xisoblanadi. Shuningdek, bugungi kunda ushbu soha inson kapitalini shakllantirishning asosiy omillaridan biriga aylanib, mintaqalar va mamlakatlar milliy madaniyatini saqlashga, ta'lim sohasini rivojlantirishga, aholi daromadlari, turmush darajasi va sifatini oshirishga xizmat qilmoqda. Mamlakatimizda ta'lim sohasini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, ta'lim sohasida raqobat muhitini shakllantirish, shuningdek, chet el investitsiyalarni jalb etish, hamda jahonning etakchi ilmiy-ta'lim muassasalari bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish borasidagi ishlar jadal sur'atlar bilan olib borilmoqda.

Bugungi kunda ta'lim xizmatlari bozori ijtimoiy-iqtisodiy tizimning iste'mol bozoridagi murakkab bo'lgan o'zaro bog'langan barcha elementlaridan tashkil topgan. Mazkur tizimni bosh generatori bo'lib, shubhasiz, mehnat bozorida o'ziga xos tovar sifatida chiquvchi malakali professional kadrlar tayyorlashdagi jamiyatning ehtiyoji hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda oliy ta'lim faoliyatidan ilmiy-texnik va innovatsiyalar sohasida natija sifatida yuqori qo'shimcha qiymatga ega bo'lish qobiliyati talab qilinmoqda. Bu esa oliy ta'lim tizimida faoliyat jarayonining sifatini oshirishni tahlil etish, iqtisodiy, moliyaviy va boshqaruv jarayoni muammolarini aniqlash, endogen va ekzogen omillarning ta'sirining o'zgarishi sharoitida muayyan maqsadlarga erishish qobiliyatini baholash muhim ahamiyatga ega zarurat hisoblanadi. Bu vazifalarni hal etishda ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish omillarini aniqlashtirish, raqobatbardoshligini baholash uslubiyatini takomillashtirish, ta'lim, fan va ishlab chiqarish integratsiyasini mustahkamlash va ta'lim xizmatlari sifatini oshirishning ilmiy-uslubiy asoslarini takomillashtirish va samarali mexanizmlarini takomillashtirish yo'nalishidagi tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish kabi masalalar dolzarb bo'lib hisoblanmoqda.

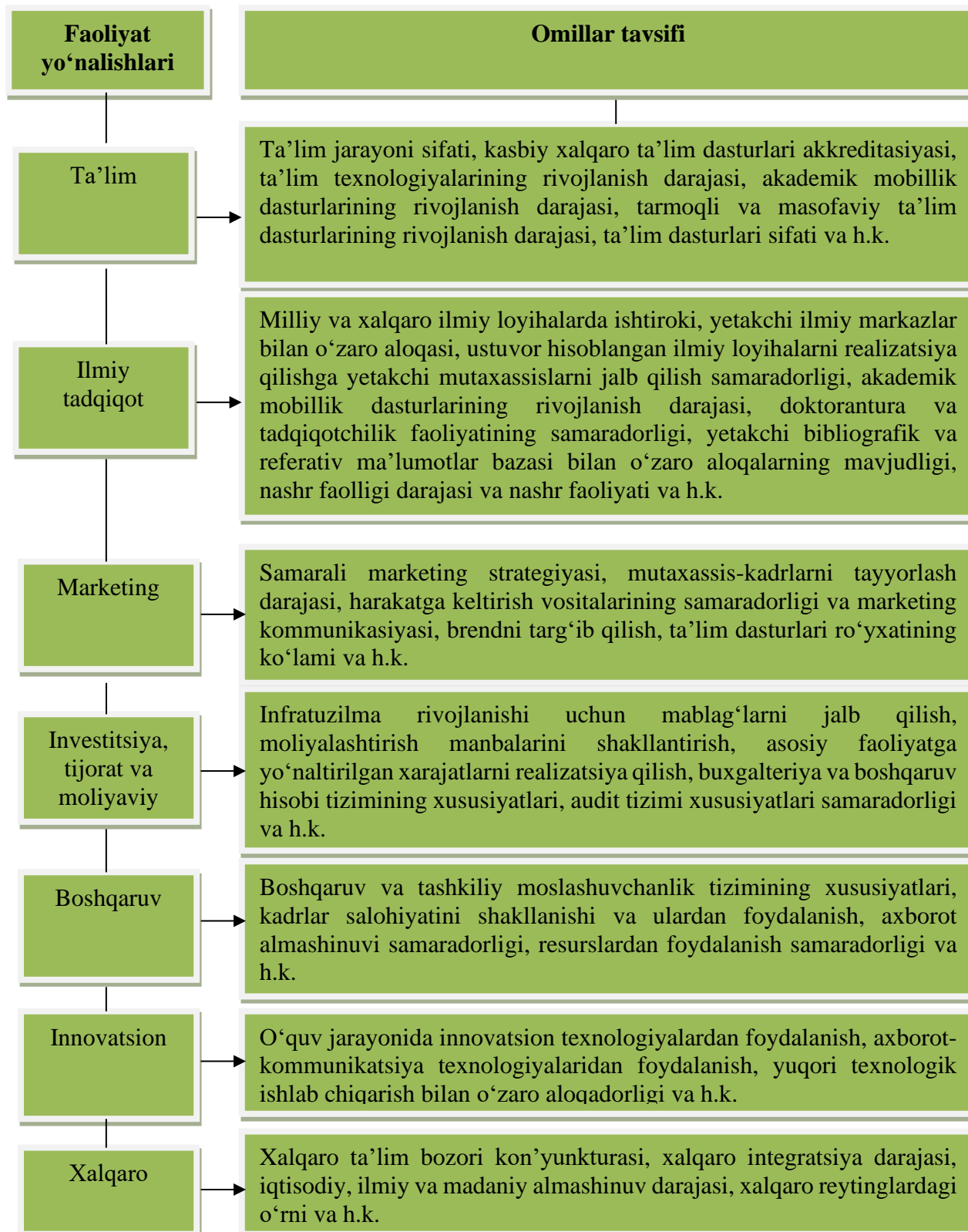
Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini oshirish masalalari iqtisodiy adabiyotlarda kam o'rganilgan. Xususan, G. Axunova [1], V.S.Bajenova [2], M.Q.Pardayev [3], N.SH.Vatolkina [4], M.A.Lukashenko [5], L.V.Zaxarova [6] kabi olimlar ta'lim xizmatlari, oliy ta'lim tizimiga bag'ishlab darslik, o'quv qo'llanmalar va boshqa o'quv va ilmiy adabiyotlarni yozganlar. Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirishning turli jihatlarini D.A.Bonchukova, Ye.M.Beliy, Ye.A.Dergacheva, T.K.Ekshikeyev, Ye.N.Zaxarova, L.A.Korchagova, V.A.Lazarev, R.A.Fatxutdinov[7] va boshqa olimlarning asarlarda ko'rib chiqilgan bo'lib, bunda oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirish muammolari atroflicha tadqiq qilingan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot jarayonda iqtisodiy tizimlar va nisbatlarni o'rganishga dialektik va tizimli yondashuv, qiyosiy va solishtirma tahlil, statistik yondashuv, guuhlash usullari qo'llanilgan.

Tahlil va natijalar.

Ta'lim xizmatlari bozorida OTMlari raqobatbardoshligini shakllantirish muayyan omillar bilan belgilanadi, ular ta'lim xizmatlari bozori ishtirokchilarining o'zaro munosbatlarida namoyon bo'ladi.

1-rasm. OTMlari raqobatbardoshligiga faoliyat ko'rinishlari bo'yicha ta'sir etuvchi omillar¹

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirishning turli jihatlari D.A.Bonchukova, Ye.M.Beliy, Ye.A.Dergacheva, T.K.Ekshikeyev, Ye.N.Zaxarova, L.A.Korchagova, V.A.Lazarev, R.A.Fatxutdinov[7] va boshqa olimlarning asarlarda ko'rib chiqilgan bo'lib, bunda oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirish muammolari atroflicha tadqiq qilingan. Mazkur mualliflarning tadqiqotlari asosida, biz, oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni shakllanishi, uni oshirish omillari tasnifini ishlab chiqdik (1-rasmda).

1-rasmda keltirilgan tasnif ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini oshirish omillarining ta'sir etish darajalari va yo'nalishlari bo'yicha guruhladik.

Qamrab olish ko'lamiga ko'ra, biz, tashqi va ichki omillar guruhlarini tasniflaymiz.

Tashqi omillar – bu ta'lim muassasalariga bog'liq bo'lmagan siyosiy, tashkiliy, iqtisodiy, ijtimoiy jarayonlar va tendensiyalar orqali namoyon bo'ladi. Ularning manbai jamoat aloqalarini subyektlari hisoblanadi.

U yoki bu darajadagi boshqaruv jarayonlari samaradorligi, resurslardan samarali foydalanish hamda OTMlarning samaradorligi ichki omillar ta'sirini ifodalab, uning o'ziga xosligini ifodalaydi. OTMlarning muayyan ko'rinishdagi faoliyatini aniqlash raqobatdoshlikning o'ziga xos omillarini ajratishga imkon beradi. Xususan, ta'lim jarayoni doirasida muassasaning raqobatbardoshligiga ta'lim texnologiyalarining sifati va innovatsionligi, akademik faollik darajasi kabi omillar ta'sir qiladi[8]. Omillarni guruhlash belgisi sifatida ilmiy-tadqiqot faoliyati ommaviy faollik darajasi, grant faoliyati hamda tayanch doktorantura va doktorantura kabilarni rivojlanishiga ta'sirini baholashni nazarda tutadi.

Raqobatbardoshlikka marketing faoliyati doirasida shunday omillar ta'sir ko'rsatadiki, bularga marketing vositalarining samaradorligi va innovatsionligi, brendlarni qo'llab-quvvatlash sifati, ta'lim dasturlari assortimenti va ixtisoslashgan kadrlarni tayyorlash darajasi kabilar kiradi.

Investitsiya, tijorat, moliyaviy faoliyat infratuzilmani rivojlantirish uchun mablag'larni jalb qilish, moliyalashtirish manbalarini shakllantirish, asosiy faoliyatga yo'naltirilgan xarajatlarni realizatsiya qilish, buxgalteriya va boshqaruv hisobi tizimining xususiyatlari, audit tizimi xususiyatlari va samaradorligini oshirishga mablag' jalb qilishni nazarda tutadi.

Texnik va texnologik omillar guruhiga infratuzilmaning sifati va uning ta'lim dasturlarini amalga oshirish talablariga javob berish qobiliyati ta'sir qiladi.

Ta'lim xizmatlari bozoriga oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligining innovatsion omillar ta'siri o'quv jarayonini tashkil etishda innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni qo'llash, axborot tizimlaridan foydalanish, zamonaviy ishlab chiqarish bilan o'zaro aloqadorligi orqali shakllandi. Oliy ta'lim tizimiga xalqaro omillarning ta'siri xalqaro darajadagi ta'lim xizmatlari bozori kon'yunkturasi, iqtisodiy, ilmiy va madaniy almashinuv darajasi, xalqaro ta'limdagi integratsiya darajasi va xalqaro reytinglardagi o'rni orqali belgilanadi.

Biz, ta'lim xizmatlari bozorida OTMlari raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillarning tasnifiy belgilari bo'yicha quyidagi guruhlarga ajratdik:

I. Ta'sir etish davri bo'yicha:

1.1. Doimiy ta'sir etuvchi omillar: milliy ta'lim xizmatlari bozori kon'yunkturasi; hududiy ta'lim xizmatlari bozori kon'yunkturasi; ilmiy-tadqiqot salohiyati; o'quv faoliyati salohiyati; marketing salohiyati; OTMlarning iqtisodiy salohiyati va tijorat samaradorligi; kadrlar salohiyati; infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi; fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasi salohiyati; boshqarish salohiyati va h.k.

1.2. Davriy ta'sir etuvchi omillar: ta'lim tizimini me'yoriy-huquqiy tartibga solish; moliyaviy faoliyatni me'yoriy-huquqiy jihatdan tartibga solish; ta'sisshining qarori bo'yicha chora-tadbirlarni nazorat qilish; ta'lim faoliyatini litsenziyalash va akkreditatsiyalash; buxgalteriya va boshqaruv hisobi samaradorligi va h.k.

1.3. Bir martalik ta'sir etuvchi omillar: manfaatdor tomonlarning bayonotlariga javob berish; shartnomaviy jarayonlardagi o'zaro munosabatlar. Bir martalik omillar bir marta yoki o'ta tartibsiz hamda uzoq vaqt oralig'ida shakllanadi.

II. Ta'sir qilish ko'lamini bo'yicha:

2.1. Strategik ta'sirga ega omillar: iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-madaniy, innovatsion, texnologik va boshqalar.

2.2. Taktik ta'sirga ega omillar: ta'biy muhitning holati; fan va ta'limning rivojlanish darajasi; iqtisodiyotning zamonaviy soha va tarmoqlarini rivojlanish darajasi; ijtimoiy rivojlanish darajasi; bozor infratuzilmasining rivojlanish xususiyatlari; yalpi ichki mahsulot hajmida ilmiy-tadqiqotlarga qilinadigan xarajatlarning ulushi; ijtimoiy himoyalash tizimining rivojlanish darajasi va h.k.

2.3. Operativ ta'sirga ega omillar: malakali boshqaruv; raqobat muhitining holati; resurs ta'minotining mavjudligi; kontakdagi auditoriyalar bilan kommunikatsiya tizimining mavjudligi.

Ta'sir qilish ko'lami bo'yicha ta'lim xizmatlari bozorida OTMlari raqobatbardoshligining strategik omillari – odatda jamiyatdagi siyosiy o'zgarishlar, ijtimoiy-madaniy aloqalarning o'ziga xos xususiyatlari, iqtisodiy munosabatlarning rivojlanish darajasi, milliy ta'lim tizimining rivojlanish darajasi, texnologik yangiliklarni amalga oshirish darajasi va yo'nalishini belgilab beradi. Jamoat institutlari rivojlanishining nisbatan past darajasi, texnik-texnologik qoloqlik va milliy iqtisodiyot samaradorligining etarli darajada emasligi innovatsiyalarni joriy etish hamda ta'lim jarayonlari sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bunday omillar guruhi strategik xususiyatga ega omillar sifatida ifodalanadi.

Ta'lim xizmatlari bozorida OTMlarining raqobatbardoshligiga ta'sir qiluvchi taktik tavsifga ega omillar bozor infratuzilmasining rivojlanish xususiyatlari, fan va ta'limning rivojlanish darajasi va boshqa bir qator omillar bilan bog'liqdir.

Raqobatbardoshlikning operativ omillari muayyan hududda, muayyan bir ta'lim muassasasi doirasida yaqin kelajakda qisqa vaqt ichida ahmiyatli bo'lmagan ta'sirining mavjudligini ifodalaydi. Ushbu omillarga raqobat munosabatlarining o'ziga xos xususiyatlari, resurs ta'minoti, kontakdagi auditoriyalar bilan kommunikatsiya tizimining mavjudligi kabilar kiradi.

III. Qamrab olish ko'lami bo'yicha:

3.1. Ta'sir etuvchi tashqi omillar: milliy bozor kon'yunkturasi; milliy iqtisodiyot tarkibi va rivojlanish darajasi; siyosiy tizimning barqarorligi; milliy reytingdagi o'rni; huquqiy munosabatlar darajasi; aholi turmush sifati darajasi; ta'limning rivojlanish darajasi; aholi soni va tarkibining dinamikasi.

3.2. Ta'sir etuvchi ichki omillar: kadrlar siyosatining maqsad va xususiyatlari; boshqaruv tizimining xususiyatlari; resurslardan foydalanish darajasi; tijorat faoliyati xususiyatlari, ishlab chiqarish tarkibi va ixtisoslashuvi va h.k.

IV. Qo'llash sohasi bo'yicha. Ta'lim xizmatlari bozoriga OTMlarining raqobatbardoshligi omillari ta'sirining o'ziga xosligi ularni qo'llash sohasiga qarab umumiy va o'ziga xos omillarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

4.1. Umumiy omillar: boshqaruv tizimi samaradorligi; tijorat faoliyati samaradorligi; moddiy-texnik bazadan foydalanish samaradorligi va h.k. Umumiy omillar – bu muassasa ko'lamiga qarab amal qiladigan omillar guruhidir. Ularning ta'siri ta'lim muassasalariga ham, iqtisodiyotning boshqa sohasidagi tadbirkorlik subyektlarida ham mavjud.

4.2. Maxsus omillar: Ushbu omillar faqat amaliy tavsifga ega bo'lib, ularning ta'siri ta'lim muassasalari faoliyatining xususiyatlari bilan belgilanadi. Bu omillarga: ilmiy daraja va unvonga ega ilmiy-pedagogik xodimlar ulushi; doktorantura faoliyati samaradorligi; o'quv jarayonini tashkil etish samaradorligi; nashr faolligi darajasi kabilar kiradi.

V. Moliyalashtirish tavsifiga ko'ra:

5.1. Davlat tomonidan moliyalashtirish: belgilangan me'yor asosida ta'lim faoliyatini byudjetdan moliyalashtirish; davlat subsidiyalari; mulkiy majmua rivojlanishiga subvensiyalar va h.k.

5.2. Xususiy mablag'lar hisobga moliyalashtirish: biznes tomonidan investitsiyalash; uy xo'jaliklari mablag'lari; xorijiy agentlar tomonidan investitsiyalash; turli xil xususiy jamg'armalar orqali moliyalashtirish va h.k.

Yuqoridagilarga asoslansak, OTMlarini moliyalashtirish xususiyati ikki manбайдan biriga qarab omillarni guruhlash imkonini beradi. Birinchidan, davlat tomonidan beriladigan subsidiyalarni nazarda tutadigan davlat tomonidan moliyalashtirish, ta'lim faoliyati uchun aholi jon boshiga byudjet mablag'lari va mulkiy kompleksni rivojlantirish uchun subvensiyalar[8].

Ikkinchidan, xususiy mablag'lar – bu uy xo'jaliklari investitsiyalari, biznes investitsiyalari va xorijiy investitsiyalarga bog'liq. Ushbu manbalar hisobiga moliyalashtirishning mohiyati, tarkibi va miqdori oliy ta'lim muassasalarini ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatdoshlik darajasini belgilaydi.

VI. Ta'sir xususiyatiga ko'ra: Ta'sir etish xususiyati bo'yicha raqobatdoshlik bevosita va bilvosita omillarini ajratib ko'rsatish mumkin.

6.1. Bevosita omillar ta'lim xizmatlari bozorida (raqobat muhiti, inson resurslari, me'yoriy-huquqiy baza) OTMLarining raqobatdoshligiga bevosita ta'sir qiladi[8]. Bevosita omillar ta'lim tizimida me'yoriy-huquqiy muhit, raqobat muhiti, mehnat resurslarini jalb qilish imkoniyatlari, kontragentlar bilan o'zaro munosabatlar, iste'molchilarning qanoatlanganlik darajasi va h.k.

6.2. Bilvosita omillarning ta'siri bilvositadir. Bularga iqtisodiy kon'yunktura, ijtimoiy-madaniy omillar, ilmiy-texnik taraqqiyot, siyosiy omillar kabilar kiradi.

Ta'lim faoliyatining o'ziga xosligi nafaqat xususiyatli omillarning ta'siri, balki ta'lim dasturlarini realizatsiya qilishning o'ziga xos xususiyatlari va ta'lim xizmatlari bozori ishtirokchilarining o'zaro munosabatida namoyon bo'ladi.

Bizning fikrimizcha, o'z maqsadlari, vazifalari va funksiyalarini turli xil usullar va vositalar asosida realizatsiya qila turib, OTMLari bilan mijozlarning ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatbardoshligini shakllanish mexanizmi ularning raqobatbardosh ta'lim xizmatlarini ko'rsatadi.

Bunda davlat, uy xo'jaliklari va talabalar, biznes tuzilmalari va jamoat tashkilotlari oliy ta'lim xizmatlari bozorining ishtirokchilari bo'lib, tashqi muhit omilini namoyon etadi.

Ta'lim muassasasining ichki muhiti oliy ta'limning ta'lim xizmatini o'zaro ta'sir natijasi hisoblangan jami funksiyalari, usullari va vositalari bilan tavsiflanadi.

Ta'lim xizmatlari bozoridagi OTMLarining raqobatbardoshligini shakllantirish mexanizmining tizimli tahlili ushbu elementlarni izchil o'rganishni nazarda tutadi[8].

Dissertatsiya ishining 1.1-paragrafida ko'rib chiqilgan ta'lim xizmatlari mijozlari bilan o'zaro munosabati bo'yicha, vositalarini qo'llash bo'yicha xususiyatlarini tadqiq etamiz:

1. Davlat:

– qabulning nazorat raqamlari (ta'lim muassasalarini moliyalashtirish hajmi bilan o'zaro bog'liqligi). Davlat, ijro etuvchi hokimiyatning vakolatli organlari orqali ta'lim siyosatini amalga oshirish vositasida milliy iqtisodiyot ehtiyojlari, mehnat bozori kon'yunkturasi va oliy ta'lim muassasalarining samaradorligi darajasiga muvofiq kadrlar tayyorlash va mutaxassisliklar bo'yicha qabul raqamlarini belgilaydi hamda faoliyati va ularning raqobatbardoshligi uchun oldindan shart-sharoitlarni yaratadi va tartibga soladi[8];

– davlat milliy ta'lim tizimining raqobatbardoshligini oshirishni asosiy maqsad qilib, xalqaro miqyosda raqobatbardoshlikka erishish yoki uning darajasini oshirishga yo'naltirilgan chora-tadbirlar majmuini amalga oshirish uchun etakchi OTMLarini jalb qiladi. Xususan, "O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktyabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasida oliy ta'limni tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoniga muvofiq O'zbekiston Milliy universiteti va Samarqand davlat universitetini mamlakatimiz oliy ta'lim muassasalarining flagmaniga aylantirish hamda respublikadagi kamida 10 ta oliy ta'lim muassasasini xalqaro e'tirof etilgan tashkilotlar (Quacquarelli Symonds World University Rankings, Times Nigher Education yoki Academic Ranking of World Universities) reytingining birinchi 1000 ta o'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga, shu jumladan, O'zbekiston Milliy universiteti va Samarqand davlat universitetini birinchi 500 ta o'rindagi oliy ta'lim muassasalari ro'yxatiga kiritish vazifasi belgilab berilgan" [8];

– innovatsion rivojlanish dasturlarini davlat tomonidan moliyalashtirish. Davlatning byudjet mablag'lari hisobiga mahalliy ta'lim tizimini va innovatsion vektorini shakllantiradi hamda etakchi ta'lim markazlarini qo'llab-quvvatlaydi;

– ta'lim tizimini me'yoriy-huquqiy jihatdan tartibga solish. Ma'muriy ta'sir ko'rsatishning bevosita vositasi sifatida u ta'lim xizmatlari sifatini qo'llab-quvvatlash, oliy ta'limning yagona standartlarini joriy etish, milliy iqtisodiyotning yuqori malakali kadrlarga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish maqsadini ko'zlaydi[8];

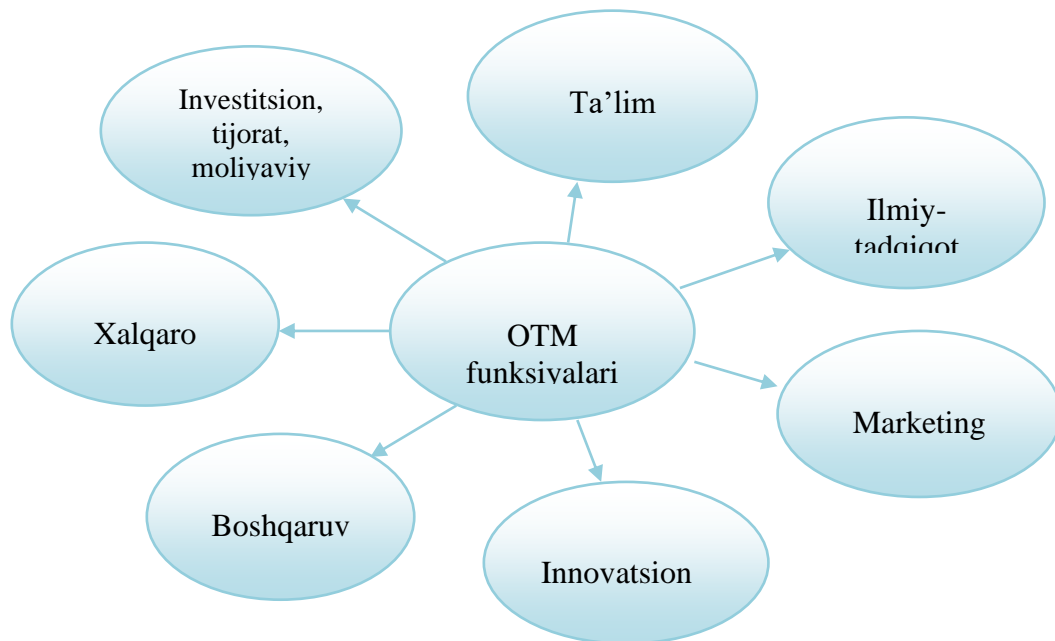
– oliy ta'lim muassasalari faoliyatini monitoring qilish. Davlat oliy ta'lim tizimi holatini kuzatib boradi va uni milliy iqtisodiyot ehtiyojlariga mos ravishda optimallashtirish uchun zarur choralarni ko'radi.

2. Biznes tuzilmalari – ish bilan ta'minlash va ta'lim muhitida biznesga ta'sir o'tkazishning asosiy vositasi sifatida bitiruvchilarning kasbiy kompetensiyasi mazmuni va darajasiga talablarni shakllantiradi. Bitiruvchilarni tanlash va keyinchalik ish bilan ta'minlash, shuningdek ularning kasbiy kompetensiyasi mazmuni va darajasiga talablarni shakllantirish orqali tadbirkorlik muhiti bozorni ma'lum bir kasb va malaka mutaxassislariga, ularning raqobatbardoshligiga ta'sir ko'rsatadigan oliy o'quv yurtlari afzal ko'rgan ta'lim muassasalariga bo'lgan ehtiyojlari to'g'risida xabardor qiladi[8].

3. Uy xo'jaliklari va talabalar – ta'lim xizmatlariga talab va o'zlashtirilgan kasbiy kompetensiyalarning mazmuni va darajasiga qo'yiladigan talabi (ta'lim muassasasining kelgusidagi kasblarning afzalliklari, boshqa hududda o'qish imkoniyatlari va moddiy holati).

4. Davlat muassasalari – oliy ta'lim tizimining jamiyat ehtiyojlariga muvofiqligini ta'minlash maqsadida uning monitoringini olib borish. Monitoring natijalari ma'lum bir ta'lim muassasasining raqobatbardoshligini shakllantirishga ta'sir ko'rsatadigan tashkilot (korxonaning samaradorligini, bozor ishtirokchilari bilan o'zaro aloqalar jarayonida u yuboradigan signallarni bilvosita baholashga imkon beradi.

Ta'lim xizmatlari bozorida OTMlar raqobatbardoshligini oshirish mexanizmini tahlil qilish, uning ishtirokchilari o'rtasida o'zaro aloqalarni o'rnatish, ta'sir o'tkazish vositalarini va o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash hamda oliy o'quv yurtlari raqobatdoshligining asosiy omillarini aniq belgilashga imkon beradi. Ta'lim muassasalarining tashqi muhit bilan o'zaro munosabati asosiy faoliyat doirasida jamlanadi. Milliy iqtisodiyot ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda raqobatbardoshlikni shakllantirish, ta'lim xizmatlari xaridorlari va davlat muassasalari talabi asosida, shuningdek, bozor kon'yunkturasini hisobga olgan holda universitetlar o'zlarining maqsad va vazifalarini shakllantiradi[8]. Bu tashkilotning ichki muhitini tashkil etuvchi funksiyalar orqali amalga oshiriladi. Mavjud boshqaruv yondashuvlarini o'rganish, turli xil ta'lim muassasalari tajribasini tadqiq etish hamda taklif qilinayotgan tadqiqot obyekti va mavzusini o'rganish, bizga, oliy ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari to'g'risida o'z qarashlarini shakllantirish imkonini berdi.

2-rasm. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining funksiyalari¹

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Hozirgi kunda yangi bilimlarni yaratish va joriy etish OTMlarning asosiy maqsadi bo'lib, bu jarayon jamiyatning innovatsion rivojlanishini yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlashga yo'naltiriladi. Shuningdek, milliy va xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish alohida ahamiyatga ega. Ta'lim muassasasining maqsad va vazifalari quyidagi funksiyalar asosida amalga oshiriladi: ta'lim, ilmiy-tadqiqot, marketing, innovatsiya, boshqaruv, xalqaro, investitsiya, tijorat va moliyaviy. Muayyan faoliyat doirasidagi funksiyalarni muayyan usullar va vositalardan foydalangan holda bajarish oliy ta'lim xizmatlari va OTMning raqobatbardoshligini shakllantiradi (2-rasm).

Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalarining funksiyalari tavsifiga nazar tashlasak:

- ta'limga o'quv dasturlari, lokal me'yoriy hujjatlar kiradi;
- ilmiy-tadqiqot yo'nalishida ITTKI rejalashtirish va moliyalashtirish, nashr ishlari, doktorantura va mustaqil tadqiqotchilik;
- marketing faoliyati marketing tadqiqotlari, ta'lim xizmatlari marketingi, narx siyosati, kadrlar marketingi, marketing kommunikasiyasi kabilardan iborat;
- innovatsion faoliyat – axborot texnologiyalarini joriy etish, ilmiy-tadqiqot va innovatsion ta'lim dasturlarini moliyalashtirish, ta'lim va yuqori texnologik ishlab chiqarish integratsiyasini ta'minlash va h.k.;
- boshqaruv jarayoni – strategik, taktik va operativ kalendar rejalar, kadrlar siyosati, moliyaviy boshqaruv, faoliyat natijalari tahlili;
- xalqaro – xalqaro akademik mobillik dasturlari, xorij talabalari uchun ta'lim dasturlari, etakchi olimlar va mutaxassislarni jalb qilish dasturlari, xorijiy OTMlar bilan hamkorlik;
- investitsion va tijorat – mablag'lardan maqsadli foydalanishni nazorat qilish, faoliyatni byudjetlashtirish, resurslarni konsentratsiyalash, ta'limni rivojlantirish bo'yicha turli xil jamg'armalarni tashkil etish va h.k.

Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini baholash usullari bo'yicha ham turli yondashuvlar mavjud.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning raqobatbardoshligini baholash muammosiga keng qamrovli qiziqish uslubiy vositalardan foydalanishda turli xil yondashuvlarning mavjudligini ifodalaydi[8]. Iqtisodchi olimlar tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, OTMlarda raqobatbardoshlikning muhim jihatlari hamda uni baholash usullarini o'rganishda muayyan yutuqlarga erishilganligini ko'rishimiz mumkin, ya'ni ham tovar (ish, xizmat) sifatida, ham tashkilot (muassasa) sifatida raqobatbardoshlikni baholash uchun juda ko'p uslubiy yondashuvlar ishlab chiqilgan.

Shuningdek, ko'rib chiqilgan usullarning muhim jiddiy kamchiliklari bo'lib, ularning jami tashqi va ichki muhit omillari ta'sirini baholashning tizimli bo'lmagan va alohida yo'nalishlar bo'yicha baholanishi hisoblanadi.

Kelgusidagi tadqiqotlar OTMlarining ta'lim xizmatlari bozoridagi raqobatbardoshligini baholashning uslubiy asoslarini takomillashtirishni zarurat etadi. Asosiy yondashuvlarning umumiy tavsifi, shuningdek ularning imkoniyatlari hamda o'ziga xos xususiyatlari tavsifi bilan ifodalanadi.

Ta'lim xizmatlari bozorida OTMlarning raqobatbardoshligini baholash jarayonini tizimlashtirilishi va usullarning tavsifi 1-jadvalda keltirilgan bo'lib, sifat va miqdoriy jihatdan baholash usullari sifatida ifodalangan.

Tadqiqot doirasida taqdim etilgan uslubiy yondashuvlar va raqobatbardoshlikni baholash usublari to'plami ushbu metodik apparat etarli darajada rivojlanmaganligi va ushbu sohaga xos xususiyatlarni hisobga olgan holda OTMlari raqobatbardoshlik darajasini baholashning umumlashtirilgan uslubini ishlab chiqish zarurati to'g'risida xulosa qilishga imkon beradi.

Bizning fikrimizcha, ta'lim xizmatlari bozorida OTMlarining raqobatbardoshligini tahlil qilishning o'ziga xos metodikasini ishlab chiqish zarurati quyidagilarga asoslanadi:

- 1) mavjud uslubiy apparatning etarli darajada ishlab chiqilmaganligi va tarqoqligi;
- 2) keng tarqalgan daromad yondashuvidan foydalanishni imkonsiz qiladigan oliy o'quv yurtlari faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari;

3) milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishga yo'naltirilgan kadrlar salohiyatini oshirish uchun oliy ta'lim sohasidagi faoliyatning ahamiyati.

Bizningcha, ta'lim xizmatlari bozorida OTMLari raqobatbardoshligini baholash metodikasi quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladigan qiyosiy yondashuvdan iborat[8]:

1. Ta'lim muassasasining maqsadlari va vazifalarini jamiyat, iqtisodiyot ehtiyojlari hamda ta'lim xizmatlariga bo'lgan mijozlarning talablariga muvofiqligini tadqiq etish.

2. Oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantiruvchi tashqi va ichki muhit omillarini tahlil qilish.

3. Erishilgan raqobatbardoshlik darajasini baholash.

4. Ta'lim muassasasining raqobatbardoshlik profilini shakllantirish.

OTMLarining raqobatbardoshligi jarayon ishtirokchilari: oliy o'quv yurtlari va ta'lim xizmatlari mijozlarining o'zaro munosabatlarida namoyon bo'ladi.

OTMLarning maqsad va vazifalari jamiyat, iqtisodiyot va buyurtmachilar ehtiyojlariga muvofiqligi, ularni taqqoslash yo'li bilan aniqlanadi. Ushbu holatda, OTM faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, uning ixtisosligi va turi hamda joylashgan hududini hisobga olishni nazarda tutadi. Muayyan hudud yoki oliy o'quv yurtining faoliyat ko'lamiga bog'liq holda ta'lim xizmatlari buyurtmachilarining talablari hamda maqsad va vazifalarining shakllanishi bir-biridan farqlanishi mumkin.

OTMning maqsad va vazifalari hamda ta'lim xizmatlari buyurtmachilarining talablari (ehhtiyojlari) shuni nazarda tutadiki, bunda tahlil obyekti bo'lib, davlat universitetlari hisoblanadi. Bunda metodika uni har qanday OTMga nisbatan amalga oshirish imkonini beradi.

2-jadval oliy o'quv yurtlarining aniq vazifalari va ta'lim xizmatlari buyurtmachilarining talablari (ehhtiyojlari) o'rtasida muvofiqlikka erishish imkonini beradi, xususan:

– "Iqtisodiyot ehtiyojlariga muvofiq mutaxassislarni tayyorlash" va "Mutaxassislarni tayyorlash darajasining davlat ta'lim standartlari va malaka talablariga muvofiqligi" to'rtinchi va beshinchi vazifalarga erishish jarayonida amalga oshiriladi;

2-jadval

OTMLarining maqsad va vazifalarini ta'lim xizmatlari buyurtmachilari ehtiyojlari bilan taqqoslash¹

OTM maqsadi		Ilmiy va ta'lim salohiyatini rivojlantirish asosida milliy va xalqaro raqobatbardoshlikning shakllanishi				
Vazifalar		1	2	3	4	5
6	Davlat	Milliy oliy ta'lim tizimi raqobatbardoshligi				
		x	x	x	Iqtisodiyot talablariga muvofiq mutaxassislar tayyorlash	
	x	x	x	Davlat ta'lim standartlariga mos kadrlar tayyorlash darajasining muvofiqligi		
	Uy xo'jaliklari, talabalar	Ta'lim dasturlarining innovatsion tavsifi		DTS talablariga mos sifatli tayyorlash	Tanlangan kasblar doirasida kasbiy realizatsiya qilish imkoniyati	
		Yuqori reytingga ega ta'lim muassasidan diplom olish			x	Kadrlar tayyorlashning talab etilgan yo'nalishi bo'yicha ta'lim olish
					Olingan malaka doirasida kasbiy realizatsiya	
Biznes tuzilmalari	Ta'lim dasturlarining innovatsion tavsifi		x	Oliy ta'lim bilan kadrlar malakasiga xo'jalik subyektlari talablarini qondirilishi		

¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

				Kadrlar kasbiy tayyorgarligiga xo'jalik subyektlari talablarini qondirilishi	X
		Oliy ta'limning innovatsion rivojlanishi			
Jamoat institutlari	x	x	x	Jamiyat ehtiyojlariga oliy ta'lim tizimining muvofiqligi	x

– “Ta’lim dasturlarining innovatsion xususiyati”ga birinchi va ikkinchi maqsadlarni amalga oshirish jarayonida erishiladi;

– “Davlat ta’lim standartlari talablariga muvofiq yuqori sifatli o’qitish” uchinchi vazifa doirasida amalga oshiriladi;

– yuqori darajadagi ta’lim muassasasidan diplom olish zarurligini qondirish birinchi masalani hal qilishda erishiladi;

– to’rtinchi vazifa doirasida quyidagilar ham amalga oshiriladi:

– “Tanlangan kasb doirasida”, “Ijtimoiy yuksalish” bo’yicha “kasbni amalga oshirish imkoniyati”, “Talab qilinadigan o’qitish yo’nalishi bo’yicha ta’lim olish”, “Olingan malaka doirasida kasbiy faoliyat”, “Tadbirkorlik subyektlarining yuqori ma’lumotli malakali kadrlarga bo’lgan ehtiyojini qondirish”, “Kadrlarni kasbiy qayta tayyorlashda tadbirkorlik subyektlarining ehtiyojlarini qondirish”, “Oliy ta’lim tizimining jamiyat ehtiyojlariga muvofiqligi”.

Ta’lim xizmatlari buyurtmachilarining barcha talablari (ehtiyojlari) OTMining vazifalaridan biri sifatida amalga oshiriladi, bu ham jamiyat, iqtisodiyot va ta’lim xizmatlari buyurtmachisining ehtiyojlariga muvofiq kelishi to’g’risida xulosaga kelish imkonini beradi.

O’zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini barqaror rivojlantirish va raqobatbardoshligini oshirish bo’yicha tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Respublikamizda faoliyatni amalga oshirayotgan OTMlari soni 2017-2023-yillarda 191 taga ko’payib, bu ko’rsatkich mazkur yillar oralig’ida 2,7 martaga oshgan. Tahlil qilinayotgan yillarda OTMlarida o’qiyotgan talabalar soni OTMlar soniga muvofiq ravishda 2017-2018 o’quv yilida 287,5 mingtadan 2022-2023 o’quv yilida 1042,1 mingtaga ko’paygan (1-jadval). O’zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risidagi Farmoniga muvofiq konsepsiya uzoq muddatli maqsadlar va vazifalarni o’z ichiga olib, oliy ta’limning istiqbolda rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishni nazarda tutadi. Shunga ko’ra, respublikamiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun bir vaqtning o’zida raqobatdosh ustunliklarni hisobga olgan holda mehnat salohiyatini oshirish, ishlab chiqarishning intellektuallashuvi darajasini yuksaltirish va inson kapitalini rivojlantirish bilan bog’liq muammolarni hal qilish alohida dolzarb masalalar hisoblanadi. Mazkur muammolarni hal qilishda asosiy rolni Yangi O’zbekistonning strategik vazifalari ko’lami va darajasiga muvofiq keladigan kompleks kompetensiyaga ega bo’lishi kerak bo’lgan mutaxassislarni tayyorlash va mehnat bozoriga etkazib berishni amalga oshiruvchi OTM zimmasiga yuklanadi.

O’zbekiston Respublikasida oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to’g’risidagi Farmoniga muvofiq konsepsiya uzoq muddatli maqsadlar va vazifalarni o’z ichiga olib, oliy ta’limning istiqbolda rivojlantirish strategiyasini amalga oshirishni nazarda tutadi.

Shunga ko’ra, respublikamiz iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlash uchun bir vaqtning o’zida raqobatdosh ustunliklarni hisobga olgan holda mehnat salohiyatini oshirish, ishlab chiqarishning intellektuallashuvi darajasini yuksaltirish va inson kapitalini rivojlantirish bilan bog’liq muammolarni hal qilish alohida dolzarb masalalar hisoblanadi. Mazkur muammolarni hal qilishda asosiy rolni Yangi O’zbekistonning strategik vazifalari ko’lami va darajasiga muvofiq keladigan kompleks kompetensiyaga ega bo’lishi kerak bo’lgan mutaxassislarni tayyorlash va mehnat bozoriga etkazib berishni amalga oshiruvchi OTM zimmasiga yuklanadi.

2-jadval

O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan oliy ta'lim muassasalari soni (o'quv yili boshiga, birlik)¹;

Ko'rsatkichlar	Yillar						2017-2023-yillarda o'sish, %
	2017/2018	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022	2022/2023	
Oliy ta'lim muassasalari soni, birlik	72	98	119	127	154	191	2,7 marta
Shu jumladan, xorijiy oliy talim tashkilotlari filiallari	7	9	18	20	25	26	3,7 marta
Ularda talabalar, ming kishi	297,7	360,2	441,0	571,5	808,0	1042,1	3,5 marta
Shu jumladan, bo'limlarda tahsil olaydiganlar, ming kishi:							
kunduzgi bo'limda	287,5	313,0	360,1	441,9	553,4	622,6	2,2 marta
Kechki	-	1,2	7,3	11,5	26,6	37,7	-
sirtqi bo'limda	10,2	46,0	73,6	118,1	228,0	381,8	37,4 marta
10000 aholiga to'g'ri kelaligan talabalar soni, birlikda	93	110	130	165	229	289	3,1 marta
Qabul qilingan talabalar soni, ming kishi	85,7	114,5	138,1	174,9	235,9	282,4	3,3 marta
Shu jumladan bo'limlarga: kunduzgi bo'limga	76,7	86,2	111,6	132,7	166,7	196,4	2,6 marta
Kechki	-	-	3,2	6,0	9,0	10,5	-
sirtqi bo'limga	9,0	28,3	23,3	36,2	60,1	75,5	8,4 marta
Bakalavriatga qabul qilingan talabalar soni, ming kishi	80,8	108,7	128,7	165,0	220,2	275,5	3,4 marta
Shu jumladan: kunduzgi	71,8	80,4	102,5	123,0	151,6	187,8	2,6 marta
Kechki	0,0	0,0	3,1	5,8	8,7	9,4	-
Sirtqi	9,0	28,3	23,1	36,2	59,9	78,3	8,7 marta
Bitirgan mutaxassislar soni, ming kishi	67,4	70,3	70,8	83,9	103,9	102,4	1,5 marta
10000 aholiga nisbatan bitirgan mutaxassislar	21,0	21,5	21,0	24,0	29,6	29,5	1,4 marta

Xulosa va takliflar. Ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini shakllantirish o'ziga xos omillar majmuasi bilan belgilanadi. Shunga ko'ra:

OTMLari raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillar ta'sir etish davri, ta'sir etish ko'lami, qamrab olish miqyosi, qo'llash sohasi, moliyalashtirish tavsifi hamda ta'sir etish xususiyatiga ko'ra alohida yo'nalishlar bo'yicha guruhlash asosida tasnifi ishlab chiqildi;

ta'lim xizmatlari bozorida integratsiya jarayonlarini rivojlantirish asosida ilmiy tadqiqot maktablarining innovatsion yutuqlarini birlashtirish jarayonlarini jadallashtirish;

ta'lim sifatiga qo'yiladigan malaka talablarini standartlashtirish;

ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasini amaliyotga tatbiq qilish;

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligi ma'lumotlar asosida tuzilgan.

ta'lim xizmatlari bozorida oliy ta'lim tashkilotlarining raqobatbardoshligi omillari hamda tamoyillari aniqlanib, oliy ta'lim muassasalari ko'rsatkichlar taxlili asosida ilmiy takliflar ishlab chiqish;

oliy ta'lim muassasalari raqobatbardoshligini baholash metodikasi xususi ko'rsatkichlarning ahamiyatlilik darajasi bo'yicha reytingini har bir ko'rsatkichning ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshligini vazn koeffitsientlari orqali aniqlash asosida takomillashtirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning 2020 yil 24 yanvarda Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // —Xalq so'zi gazetasi. 2020 yil 25 yanvar. 19-son. 1-4 betlar.
2. Inson taraqqiyoti. Darslik. I.f.d., professor Q.X.Abduraxmanov tahriri ostida. — T.: —Fanva texnologiya nashriyoti, 2013. — 476 bet.
3. Parдав M.Q. va boshqalar. Ta'lim xizmatlari va ularning samaradorligini oshirish masalalari. Monografiya. — T.: —Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyil, 2020. — 200 b.
4. Isroilov B.I. Ta'lim tizimida korrupsiyani oldini olish masalalari. // Innovatsion varaqamli iqtisodiyat sharoitida xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirish muammolari. (21-22 fevral 2020 yil) Xalqaro IAK materiallari, Samarqand-Tambov, 2020. — 183-186-betlar.
5. Rajabov B.J., Toshnazarov S.N., Islomov B.S. va boshqalar. Ta'lim sifatini yaxshilashda erishilgan natijalardan samarali foydalanish. Monografiya. — T.: —TURON-IQBOIL?
6. Berdiqulov Q. Zamonaviy jamiyatda xizmatlar sohasining o'rni qanday?
7. Белый Э.М. Конкурентные преимущества вузов: классификация с позиций стейкхолдерменеджмента [Текст] / Э.М. Белый, И.Б. Романова // Современные проблемы науки и образования. — 2012. — № 5. — С.268 — 274;
8. Бондаренко Э.Н. Методические подходы к оценке конкурентоспособности региона [Электронный ресурс] / Э.Н.Бондаренко // Научпарк. — 2011. — № 2(3). — С. 88-95;
9. Дергачева Э.А. Повышение конкурентоспособности и качества образовательных услуг в вузе [Текст] / Э.А. Дергачева Н.Н. Чернетсова // Вестник Брянского государственного технического университета. — 2008. — № 3. — С.108-117;
10. Эшкиев Т.К. Развитие конкурентного потенциала вуза на рынке образовательных услуг [Текст] / Т.К. Эшкиев // Проблемы современной экономики. — 2009. — № 2. — С. 375-378;
11. Захарова Э.Н. Особенности формирования конкурентоспособности вуза как субъекта рынка образовательных услуг [Текст] / Э.Н. Захарова, О.Г. Гисина // Проблемы экономики и юридической практики. — 2013. — № 2. — С.185-188;
12. Зотов Н.В. Совершенствование системы управления конкурентоспособностью предприятий стекловолоконной фурнитуры: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 [Текст] / Н.А. Зотов. — СПб, 2007. — 18 с.;
13. Лазарев В.А. Конкурентоспособность вуза как объект управления: монография [Текст] / В.А.Лазарев, С.И. Мохначев. — Екатеринбург: Пригородные вести, 2003. — 160 с.;
14. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью вуза [Текст] /Р.А. Фатхутдинов //Высшее образование в России. — 2006. — № 6. — С. 35-37.
15. <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/3598-zamonavij-zhamiyatda-khizmatlar-so-asining-rni-andaj>
16. <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-mekhanizma-povysheniya-konkurentosposobnosti-organizatsii-vysshego-obrazovaniya>

Muassislar:
Buxoro davlat universiteti
“Economic science” mas’uliyati cheklangan jamiyati

<p>"IQTISODIYOT VA TURIZM" xalqaro ilmiy va innovatsion jurnali</p> <p>2024-yil 1-son (15)</p> <p>2021-yildan chiqa boshlagan.</p> <p>OBUNA INDEKSI: 200117</p> <p>Manzil: Buxoro shahri, M.Iqbol ko'chasi, 11-uy, 2-bino, 403-xona.</p>	<p>ilmiy va innovatsion nashri</p> <p>Jurnal oliy o'quv yurtlarining professor- o'qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o'qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo'ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas'ul: Gavhar XIDIROVA Muharrir: Navruz-Zoda Baxtiyor Negmatovich</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 10.02.2024 Bosmaxonaga topshirish vaqti 26.02.2024 Qog'oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog'i – 14,5 Adadi – 100 nusxa Buyurtma №65. Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“Sadridin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri M.Iqbol ko'chasi 11-uy.</p>
---	--	--